नं: १६५-घ

लघु सिद्धान्त कौमुदी

पत्राणि १४०

लघुसिद्धान्तकौमुदी

पत्राणि १४०

नं० १६८

न

यनमः सिद्धं ग्र

ग्रंकारुदेवेदीवेयोनीलकंठेने [illegible] पत्रेलिखिरितेदेहन =

अहं वरदराजः लघुसिद्धान्तकौमुदीं करोमि किं कृत्वा करोमि सरस्वतीं नत्वा कथंभूतां सरस्वतीं देवीं पुनः कथंभूतां सरस्वतीं शुद्धां
पुनः कथंभूतां सरस्वतीं गुण्यां कस्मै प्रयोजनाय करोमि पाणिनीयप्रवेशाय पाणिनिना प्रोक्तं व्याकरणं पाणिनीयं
पाणिनीये प्रवेशः पाणिनीयप्रवेशः तस्मै पाणिनीयप्रवेशाय इति व्युत्पत्तिः देवीं शुद्धस्वरूपां ... गुण्याम्:

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमो नमः नत्वा सरस्वतीं देवीं शुद्धां गुण्यां करोम्यहं पाणिनीयप्रवे-

पाणिनी जो मुनी है तिसके प्रवेश वास्ते =

शाय लघुसिद्धान्तकौमुदीं १ अइउण् ऋऌक् एओङ् ऐऔच् ४ हयवरट् लण् ञम-

ङणनम् झभञ् घढधष् जबगडदश् खफछठथचटतव् कपय् शषसर् हल् १४

महेश्वराद् आगतानि इमानि माहेश्वराणि
...

इति माहेश्वराणि सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि एषामन्त्या इतः हकारादिष्वकार उच्चारणा-

र्थः लण्मध्ये त्वित्संज्ञकः हलन्त्यं उपदेशेऽन्त्यं हलित्स्यात् उपदेश आद्योच्चारणम्

सूत्रेष्वदृष्टं पदं सूत्रान्तरादनुवर्तनीयं सर्वत्र अदर्शनं लोपः प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं

गुण्याः ता गुण्यां लघुश्चासौ सिद्धान्तः लघुसिद्धान्तः लघुसिद्धान्तानां कौमुदी तां कौमुदीं लघुसिद्धान्तकौमुदीं =

त्वे [illegible]यास्यति भविष्यत्येवेष्यते नेह हेती तिपलायते विधिनि
मंत्रणेति लिङ् विधिः प्रेरणं भृत्यादेर्निकृष्टस्य प्रवर्तनं, निमंत्रा
णम् नियोगकरणं आवश्यके श्राद्धभोजनादौ दौहित्रादेः प्रव
र्तनं इह भुंजीत आमंत्रणं कामचारानुज्ञा इहासीत अ
धीष्टः सत्कारपूर्वको व्यापारः पुत्रमध्यापयेत् संप्रश्नः संप्रधारणं
किंभो वेदमधीयीय उत तर्कं प्रार्थनं याञ्चा भोजनं लभेय एवं लो
२ इति लकारार्थं परस्मैपदप्रक्रिया इति तिङन्ते धातोः प्रात्पदिका
धा यां ते यत्र न्यत्य न्याउत्सि यन्ति परस्मै कुर्वन्ति डित् कृत्सो
वा सरूपो स्त्रियां अस्मिन् धात्वधिकारे सरूपोऽपवादप्रत्ययउत्सर्गो
खलु न त्वा तुमुन् अणप्रत्ययापवादः कप्रत्ययो बाधकः विकल्पः विकल्पा विकल्पः असरूपइति किम् आतोऽनुपसर्गे क इत्यपवादः सरूप
मप्रत्ययो नित्यं बाधको भवति गोदः कंबलदः ... किम् स्त्रियां क्तिन् इत्युत्सर्गः अप्रत्ययादित्यपवादो बाधा
... स्त्रियां खलर्थे ... त्वार्थे ... असरूपः क्तिनो नित्यबाधक एव =

ल.३

२

कर्तरि कृत् ३ निष्ठासंज्ञयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः ३ ते भावकर्म
ण्योर्वाचकाः क्वाधिकारो कृद्विना कृत्याः ण्वुल्तृचौ वा विन्य ण्यो
त्वः प्राक् ण्वुलः कृत्यसंज्ञाः स्युः तव्यत्तव्यानीयरः धातोरेते स्युः एधितव्यम्
एधनीयं त्वया भावे औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीबत्वं च चेतव्यश्चयनीयो
वा धर्मस्त्वया केलिमर उपसंख्यानं पचेलिमा माषाः पक्तव्या इत्यर्थः भिदे
लिमाः कर्मणि प्रत्ययः कृत्यल्युटो बहुलं क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचि
द्विभाषा क्वचिदन्यदेव विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति
स्नात्यनेनेति स्नानीयं चूर्णं दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः अचो यत् चेयं जेयं ईद्य
ति देयं ग्लेयं पोरदुपधात् पवर्गान्ताददुपधाद्यत् स्यात् ण्यतोऽपवादः
शप्यं लभ्यं एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् इत्यः स्तुत्यः
शासइदङ्हलोः शास उपधाया इः स्यादङि हलादौ क्ङिति शिष्यः
वृत्यः आदृत्यः जुषी प्रीतिसेवनयोः जुष्यः मृजेर्विभाषा मृजेः क्यब्वा मृज्यः

६९

घः

२

कारक: चार्य: मालाचार्यो
मृष चार्यार्यम् =
घट: कार्य: मालाका
री रदवल्कार्यं =

अथ उपहास: हास्य: इयं स्त्री हास्या
इदं कुलहास्यं =

...रसोऽप्यर्थेन ... कार्तान्ताड्डलं नामधातुणपन् कार्यं चार्यं हास्यं चजो।
कुघिण्यतोः चजोः कुत्वं स्यात् छिद्रिणिति च निष्ठायामनिट् इति व।
क्तव्यम् नेनेह न गर्ज्यं ... मेघहितः सजोरिको हृद्धिः सार्वधातुकार्द्धधा।
तुकयोः ... दितश्च मा चि। ... भस्यैव ... मन्यत् इति कृत्य सा।
क्रिया एवं ... ण्वौ धातोरेनोलः कर्तरि कृदिति कर्त्तर्यं ण्वोरक।
नाको पुढुपतयोरन्ना हिकः ... नोलः कारकः ... नंदिग्रहिप।
चदिभ्यो ल्युणिन्यचः नंद्यादेल्युः ग्रहादेर्णिनि पचादेरच् स्यात् नंदय।
तीति नंदनः जनार्दनः लवणः ग्राही आतोयुक् चिण्कृतोः स्थायी मंत्री।
पचः ... इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः लिपः बुधः कृशः ज्ञः प्रिय।
किरः ... आतश्चोपसर्गे प्रज्ञः सुग्लः गोहेकः गेहे कर्त्तरि ग्रहेकः ग्रहः ॥॥॥

सेवयातितीर्मे
त्री मनिडुग्र
पीकिमाद्यात्

लिप: लेपक: लेप्ता =
पचादिकजो हं आकारककैं गि ताजा बुध: बोधक: बोद्धा =
जैहैं = कृष: कर्षक: क्रष्टा =
ज्ञ: ज्ञापक: ज्ञाता =

२ कर्मण्यण् कर्मण्युपपदे धातोरण् कुंभंकरोतीति कुंभकारः आतोनुप
सर्गेकः सुप्युपपदे अलोपवारः गोदः कंबलदः अनुपसर्गे किं गो
संदायः मूलविभुजादिभ्यः कः मूलानि विभुजति मूलविभुजोरथः
आकृतिगणोयम् महीध्रः कुध्रः चरेष्टः अधिकरणेउपपदे कुरुचरः
भिक्षासेनादायेषुच भिक्षाचरः सेनाचरः आदायेति त्यवंतं आदाय
चरः कृञोहेतुताच्छील्यानुलोमेषु एषुद्योत्येषु कृञष्टः श्राद्धकः
रः कंसकंभयात्र कुमाकर्णीत्यनव्ययस्य अतउत्तरस्यानुव्ययविसर्गस्य समासेनित्यंसादेशः करोतिष्वपरेषु यशस्करी विद्या श्राद्धकरः
वचनकरः एजेःखश् एजयतीतिजनमेजयः खश् अरुर्द्विषदजंतस्यमुम्
अरुर्द्विषतोऽजंतस्य च मुमागमः खित्परे न त्वव्ययस्य शिलान्तस्य वादि

तिपी विसर्गी को सादेश होता =

अचनंतान्त अनकलो भवती तिवचनकरः =

अव्ययकिया जो नई हैं विसर्ग =

विद्यायशको करणे वाली = श्राद्धकरणेका स्वभाव जिसका

जनमेजयतीति जनमेजयः प्रियवशेवदः खेचरू प्रियंवदः वशंवदः
अन्येभ्योपि दृश्यते मन्निकनिप्वनिप्विचः एतेप्रत्यया धातोः सुः
नेट्वशिकृतिः वधादेः कृतः कृत् हिंसायां सुधामा प्रातरित्वा
विट्वनोरन्नासिकस्यात् अन्नासिकस्याद्विट्वनिच विजाय
तइति विजावा ओण्टअपनयने अवावा रुषरिषहिंसायां रेट्
रेट् सुगण् क्विपच अयमपिदृश्यते उखास्रत् पर्णध्वत् वाहभ्रट्
सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये अजात्यर्थे सुपि धातोर्णिनिस्ताच्छील्ये द्योत्ये उ
ष्णभोजी शीतभोजी मनः सुपि मन्यतेर्णिनिः दर्शनीयमानी आत्मभा
नेखश्च स्वकर्मके मनने वर्तमानान्मन्यतेः दर्शनीयमानी सुपि खश्चवा
णिनिः अव्ययस्यात्मद्विवामन्यः पंडितमात्मानंमन्यते पंडितंमन्यः पंडित

४

मानी विदत्यव्ययस्य विदंतेनव्ययस्य ...क्वः कालिंमन्यः करणेयजः करणेउप
पदे भूतार्थाद्यजेर्णिनिकरणे सोमेनेष्टवान्सोमयाजी दृशेः क्वनिप् कर्मणि भूते
पारं दृष्टवान् पारदृश्वा राजनि युधिकृञः क्वनिप् युधिरंतर्भावितण्यर्थः राजा
नं योधितवान् राजयुध्वा राजकृत्वा सहे च सहयुध्वा सहकृत्वा सप्तम्यांजनेर्डः
तत्पुरुषे कृति बहुलम् ङेः लुक् सरसिजं सरोजं उपसर्गे च संज्ञायां प्रजा क्तक्त
वतू निष्ठा एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः निष्ठा भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् तत्र तयो
रेव निष्ठा वक्तव्यम् क्तः कर्तरि कृत् इति कर्तरि क्तवतुः स्नातं मया स्तुतस्त्वया
विष्णुः विश्वं कृतवान् रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः रदाभ्यां परस्य निष्ठा
तस्य नो निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दस्य च शॄ शीर्णः भिन्नः छिन्नः संयो
गादेरातो धातोर्यण्वतः यण्वत्संयोगादेरादंतान्निष्ठातस्य नः द्राणः ग्लानः
ल्वादिभ्यः एकविंशतेर्लूञादिभ्यः प्राग्वत् लूनः ज्या प्रहिज्या ह्रलः

कृत्यकवृत्त्यर्थाः ५

ष्ट यात्वादेयस्
... वर्णसावर्णज ...

भिदिर् विदारणे
छिदिर् द्वैधीकरणे
...
आदेच उपदेशे
... =

ग्रेगावयवाद्दलः पंयत्संप्रसारणं तदंतस्यांगस्य दीर्घः जीनः ऊदित स्तु

मागवत् मृजोऽकौटिल्ये मृग्नः ट्टु ओ श्विगति ह ह्वः शूनः।

शुषः कः निर्वाणस्य शुष्कः पचो वः पक्वः क्षायो मः क्षामं।

निष्ठायां सेटि णेर्लोपः भावितः भावितवान् दृढः स्थूलबलयोः स्थू

ले बलवति च दृढ इति निपात्यते दधातेर्हिः तादौ किति हितं दो ह स्यु।

तोः छ्युं से जस्य दा इत्यस्य दथ् तादौ किति चर्त्वं दत्तः गत्यर्थाकर्मकश्लि

षशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च कर्तरि क्तः स्नातो ब्रह्म

कर्मणोः गंगां गतः गंगां प्राप्तः ग्लानिः सः लक्ष्मीमाश्लिष्टो हरिः शे

षमधिशयितः वैकुण्ठमधिष्ठितः मासमास्यमितः वैकुंठमधिशयितः शिवमु

पासितः हरिदिनमुपोषितः राममनुजातः जनसमनुरक्तोः

क्त क्तवतू ४

अत्र कर्त्रि क्तः २

अत्र कर्मणि क्तः २

यहां कर्ता विवक्षाया २

अकर्म आया लहे ति से पाठ विवक्षा वता लहे सक मक जो या लुहे निष्यक म विवक्षा व ता है क्तः

अधिशीङ्स्थासां कर्म अधिपूर्वाणां मेषां आधार

ऽत्र कर्मणि

हरिणा लक्ष्मीराश्लिष्टा

छृताः = अनेन नसमटः = ३

स्वः कर्मस्मात् २ = उपसर्गस्तेनाति ... उपसर्गस्थानिमित्तादेशास्य: = २

आनानत्तु ४
कृ कृ ३ रन् हलादिः शेषः ऊहो ऽस्तु
यं कृ ३ इकोयणचि कृ ३ इति सिद्धंति
अत्र कीनयरेणासयोर्ज्ये

ल॰ उ॰ ५

भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानां शब्दानामेकस्मिन्नर्थे प्रवृत्तिः समानाधिकरणं

पञ्चमाकारः क्विति गरुडमारूढः हरिर्जन्मनि प्रादुर्भावे च विष्वमनञ्जी
र्णः पक्षेमात्मा गंगातेन इत्यादि लिटः कानन्वा क्वसुश्च लिटः कानक्व
सू वा स्तः तङानावात्मनेपदं चक्राणः व्योश्च शांतस्य यातोर्नस्वोः प
रतः जगन्वान् लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे प्रथमा
नेन समानाधिकरणे लटः एतौ वा स्तः प्रावादि पचंतं चैत्रं पश्य आते ऽनुक्
प्रदेताः एव पचमानं चैत्रं पश्य लट्रित्यनुवर्तमाने पुनर्लीट्ग्रहणात्ना ||||||
थमासमानाधिकरणेप्यकवित् सन् द्विजः दे विदेः शतुर्वसुः वेत्तेः प
रस्मैपदस्य शतुर्वसुरादेशो वा विदन् विद्वान् तौ सत् तौ शानचोः सन्ता
ज्ञौ स्तः लटः सद्वा करिष्यन्तं करिष्यमाणं पश्य आक्रोशे नञ्यनिः ललनहर्म
नत्साधुकारिषु क्विपमभिधास्य पचमाना स्तार्थीलादिषु कृतनुषो

पचू पाए पानचू मुक् ३मू

आनेमुए
पचू शांश शतै
नन् ३मू

तस्मात्: अश्मपात्सस्यात्
स्यात्=

ध्याः त्वन् कनी कटान् नल्यभित्कुट्ले ह्वहः॥ शाकन्तपः पन्न
पन्न पन्नपस्यारिः षडन् नल्याकः भिन्नाकः उत्नाकः लेठाकः
वह्नकः सनाशंसभित्उः विकोषुः आशष्ठः भिन्नेः भाजमांसप
विप्रतोगीहरुग्रावल्रवः क्षिप्रविभ्राट् भाः पृः विद्युत् ऊर्क् जि॥
त्पृः दृषिग्रहग्लग्यावकर्षगाजुवनेर्हीः जूः ग्रावस्तुत् ग्रनेभ्यो।
पितृपपते किब्बचिपञ्चायतनलुकटपुत्रश्रीणांवेदौसंपदमारलेवा।
वक्रीतिवाक् शब्दनीतिप्राट् आयत श्लोति आयतनस्तुः कटप्रवते क
टप्रूः जूरुजः अयतिह्विद्धीः दान्नीपप्तसकफजसत्वदसिसि
चमित्पत दंपानदः करतो दावादेश्चनकरतोर्थे दास्यनेनदा।
नेवे तित्वत्रनयति सिह सरकसेवच एवांदपानानामिएन प्राश्व
यावे यावे लोवे नावे सवं से के मेहे पत्रे दष्टा नधो आतिलू

भा दीप्तौ।
तु: प्रभाः
दुचित्सपुत्र्भा
छविद्युतित्वी
पृथ्व२=

यस्य त्वनसहयत्र सूत्रः अरित्रं लवित्रं धवित्रं सवित्रं खनित्रं सहित्रं चरित्रं
पुंवः सङ्ग्रामो पवित्रं त्वायाजिमि त्वदि साध्य सू सवद्यम कटो हीति
काहः कार्यः पायुः गरः जायुरौषधं मायुः पित्तं स्वादुः साधुरिति
वरकार्यपि त्ति साधुः आशुरशीघ्रमित्यादि उणादयो बहुलं एतेच
वर्तमाने संज्ञायां बहुलत्वः केचिद्विहिता अप्ययुक्ताः सूत्रात् कृत्या तुम
पाविलोपत्वपाश्च तत्तः पूर्वे कार्याणि हित्वा दन्त्यंथने तत्कालाः
भुणादिषु कुत्र यानि तत्र लौकिकयायां क्रियार्थायां क्रियायां
याक्रियायामुपपदे येधातोरिवतौल स्तः मां तत्त्वादव्ययतद्धि कस्य
तुमुन्नाति कालसमयवेलास तुमुन् कालःसमयोवेलावा भो
क्तुं भावेसिद्धावस्या पुन्नेधातोर्थैकाच्येधातोर्गेत्र पक्त्वाः अक
र्तरिच कारकेसंज्ञायां कर्तरिघञ्वेकारके संज्ञं निव भावकरणयो

कृत्संदर्शकोपाति ६

मे [illegible] वि

ज्जैलोप: ततः [illegible] नयो: किं रज न्यस्मिन्नि रहुः निवास [illegible] ।

रावसमायाने [illegible] कः पञ्चविनो [illegible] प्रारे [illegible] उपसमाधान

राशाकरणं निकायः प्रायाकः कायः [illegible] निकाय: पान्चू ।

वर्गो नाद [illegible] जयः 'करोर' [illegible] नाद्युवर्गो नाड [illegible] रः

पाय: यवः स्वः स्ववः पवः 'वज [illegible] विधाने' प्रश्न्यः विघ्नः [illegible] :

[illegible] मम नित्यं 'तूयत्न योना [illegible] विह ने [illegible] पाके नानि है नं यत्त्रि [illegible] ।

डुव [illegible] उभिमन [illegible] हृद्विनाप्र [illegible] 'उ [illegible] विके पने [illegible] यकः [illegible] यकः 'यज

या [illegible] यत विक्षुप [illegible] तो नन्न यज्ञ: याज्ञापन्न: '[illegible]: [illegible] डुवना

सिके [illegible] 'सन [illegible] स्मव [illegible] मा नूमा [illegible] इपता वाद शो [illegible] ।

नाशिके कल्ला [illegible] कुंगि चविश्न [illegible] यत्नाः 'स्वपो नन [illegible] स्वप्न: ।

'उपवगे [illegible] कि: 'पांथिं उपाधि: [illegible] पा [illegible] स्त्री लिंगे भगादे

ल.३.
८

क्तिन् घञोऽपवादः कृतिः स्तुतिः 'ऋल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वक्तव्यः'
तेन नत्वं कीर्णिः गीर्णिः लूनिः धूनिः पूनिः 'संपदादिभ्यः क्विप्' संपत्
विपत् आपत् 'क्तिन्नपीष्यते' संपत्तिः विपत्तिः आपत्तिः 'ऊतियूतिजूति
सातिहेतिकीर्तयश्च' एते निपात्याः व्रजः क्यप् कृत्याः 'प्राच
इजः शः वा क्तिन् प्रकरणं सक्रिया कृतिः इच्छा इषेर्निपातो
यं 'अ प्रत्ययात्' प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियामकारप्रत्ययः चि
कीर्षा पुत्रकाम्या 'गुरोश्च हलः' गुरुमतो हलन्तात् स्त्रियामकारप्रत्ययः ई
हा ऊहा 'ण्यासश्रन्थो युच्' अकारस्यापवादः कारणा हारणा आ
सना श्रन्थना 'नपुंसके भावे क्तः' 'ल्युट् च' हसितं हसनं 'पुंसि संज्ञायां
घः प्रायेण' 'छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य' द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वो घे
दन्तच्छदः दन्ताश्छाद्यन्तेऽनेनेति [illegible] आकुर्व

वितर्क
आसन
गूंदना=
चेष्टा=
हरवाणा=
[illegible]
रकाणा=
ओठ=
मत्तीप्रकाररजोछादनकरतीहै=
हसना=हसना=
राम

बानि: स्त्रियामाकरस्यायाद्या: प्रत्ययतपर्वीका: प्रतिसीराजवनिकास्यात्तिरस्करिणी

बो = न = ता = अवतार = तिव =

स्यास्मिन्निति आकरः अवेन स्त्रीर्वञ् अवतारः अवस्तारो हलाजवनिका ।
हलश्च हलंतात् घञ् वापवादः रमंते योगिनोऽस्मिन्निति रामः अपम
त्यपने अनेन व्याध्यादिकमपामार्गः ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल्
ईषद्दुःस्वसूखोर्न्ने खलपरेभ्यो खल् तयोरेवेति भावे कर्मणि च ईषत्करः दुःकरः
सुकरो भवता अकृच्छ्रे ईषत्करः सुकरः आनीयच्च खलोपवादः ईषत्पानः
सोमो भवता दुःपानः सुपानः अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा आ
चामिति एजार्थप्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा [illegible]
अलंदत्त्वा घुमास्थेतीत्वं पीत्वा खलु अलंखल्वोः किं मा कार्षी ।
प्रतिषेधयोः किं अलंकारः समानकर्तृकयोः पूर्वकाले समा
नकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्धातोः क्त्वा भुक्त्वा ।
व्रजति हित्वमनेन स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति न क्त्वा सेट् ॥

पक्तिपीपुपुषेते [illegible]

लो॰

ला॰ ५॰
८

लिवप्रप्रदर
विन्यासि

सेट ह्मा किन्न्नुपत यित्वा॰ स्त्रोत्तुपध्याहुत्वा दे: सेम्ब्रू उवनोलों
पध्याहुतारेस्तं नात्यरो ह्मामनो कितोस्त: शुलितल्वा योतित्वा
लिविन्वा लेविन्वा नुवथालिकं कर्तिन्वा र लः किंसेवित्वा हेला
दे: किंप षित्वा सेट्किं ह्मा॰ उ दिनावा॰ उदितः परस्मन्न उ इवा श मित्वा शंतान्वा दे
वित्वा पून्वा॰ दयानेहिः हित्वा॰ जहाने सुक्कि॰ हित्वा॰ ला उ॰ लिहात्वा॰ समानन्नु
पर्दैक्को त्यप॰ अवाय पर्वपदेन न्नसमासे ह्मोत्यवा देशः लुक्न मन्नुत्य अनन्नक्ति
मकुन्वा प्रक्रम्य पर्वपदेकिं पत्र मकुन्वा॰ नात्यपि॰ अनु दातोप देशा वन तिननोत्यादेना मनु
नासिक लोपो सति कुित॰ सवच्यवस्थिनः॰ मांता तितां वा॰ नां तांनि तां गावनादीनांति
त्वस्त्रागम ग्रा॰ न्तप्रकृत्य ममन्त वितन्त॰ नल्यपि॰ गुमा संपली तं प्रदा
यप्रमाय उत्पाय॰ अभीत्सो ए मुलन॰ वीनः शुन्ये शेतान्ये ह्मा विपर्यए
मलुन्ना वनित्य वीप्सयोः अभीत्सो वीप्सा यां च योत्यपदस्य हित्वस्या
अभीत्संप निउऽने यावाय

णादयो णप्रत्याहाराः आदिरन्त्येन सहेता । अन्त्येनेता सहित आदिर्मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा

स्यात् । यथाणिति । अइउ वर्णानां संज्ञा स्यात् । एवमच् हल् अल् इत्यादयः । प्रत्याहारे

वोकालकीजोई

ष्वितां न ग्रहणम् । ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः । उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः । वां कालो

यस्य सोऽच् । क्रमात् ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञः स्यात् । स प्रत्येकमुदात्तादिभेदेन त्रिधा । उच्चैरु

दात्तः । नीचैरनुदात्तः । ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेष्वधोभागे निष्पन्नोऽनुदात्तसंज्ञः

स्यात् ।१।२।३। समाहारः स्वरितः । उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मिन् सो

दात्तः ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेषूर्ध्वभागे निष्पन्नोऽनुदात्तसंज्ञः स्यात् ४ ३

२

ले

एवं त्रिविधोपि प्रत्येकमननुनासिकानुनासिकत्वाभ्यां द्विधा। मुखनासिकावच-
नोऽनुनासिकः मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणो वर्णोऽनुनासिकसंज्ञः स्यात्। तदि-
त्थं अइउऋ एषां प्रत्येकमष्टादश भेदाः। ऌवर्णस्य द्वादश तस्य दीर्घाभावात्। एचा-
मपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात्। तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम्। ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तर-
प्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णं स्यात्। ऋऌवर्णयो-
र्मिथः सावर्ण्यं वाच्यम्। अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः। इचुयशानां तालु।
ऋटुरषाणां मूर्द्धा। ऌतुलसानां दन्ताः। उपूपध्मानीयानामोष्ठौ। ञमङण

पु

ति

अदाघातं आदिघातं भव्यते भजैश्चितिः नलोघोवा अभाजि।
अभंजि लभ्यते विभाषा चिण्णमुलोः लभेर्नुम् अलंभि।
आलाभि यदा कर्मैव कर्तृत्वेन विवक्षितं तदा सकर्मकाणामप्यक।
र्मकत्वात् कर्तरि भावे च लः कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः। र्मस्य। कर्म
या क्रियया तुल्यक्रियः कर्ता कर्मवत्स्यात् कार्यातिदेशोयं।
तेन यगात्मनेपद चिण्चिण्वदिटः पच्यते फलं भिद्यते का।
ष्ठं अपाचि अभेदि भावे भिद्यते काष्ठेन इति भाव कर्म क्रिया।

अभिज्ञावचने लृट् स्मृतिवाचि न्युपपदे भूतानद्यतने धातो लृ।

स्मृ तिकोंजनावबोधवाला उपपद हो
संते भूतजो अनद्यतन है तिसि विषे धातु से लृट् आवतु है =

वत्स्यति उवास वस्ता वत्स्यति वसतु अव
सत् वसेत् उष्यात् अवात्सीत् अवत्
स्यत् =

ल० ३
१४

ट् स्मेलङोपवादः वसन्तिवास स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः
एवं बुध्यसे चेत् यसे इत्यादिप्रयोगोपि न यदि लट्योगे उक्तेन ॥
अभिजानासि कृष्ण यद्वने अभुंज्महि लट् स्मे लिटोपवादः ॥

हि

जयति स्म युधिष्ठिरः वर्तमानसमीप्ये वर्तमानवद्वा वर्तमा
ने ये प्रत्यया उक्तास्ते वर्तमानसामीप्ये भूते भविष्यति च वा
स्युः कदा आगतोसि अयमागच्छामि आगममेव वा कदा
गमिष्यसि एष गच्छामि गमिष्यामि वा हेतुहेतुमतोर्लिङ्
वा स्यात् कृष्णं नमेच्चेत् सुखं यायात् कृष्णं नंस्यति चेत्स

राम
१

वाली मह्यक्षेप्रयाने महाथेनाकर्त्रैः प्रथाने तृतीया उक्तेण
महाँगतः पित्रा एवं माकं सार्थं समंयोगेऽपि विनापि सहयोगेन
तृतीया [illegible] वृद्धो यूनेति निदर्शनात्
येनांगविकारः येनांगेन विकृतेनांगिनो विकारो लक्ष्य-
ते तेन तृतीया अक्ष्णा काणः अक्षिसंबन्धिकाणत्वविशिष्ट इत्यर्थः
हेतौ तृतीया दण्डेन घटः इत्थंभूतलक्षणे केनचित्प्रकारं प्राप्तस्य
लक्षणे तृतीया जटाभिस्तापसः जटाज्ञाप्यतापसत्वविशिष्ट इत्यर्थः।
संज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि संपूर्वस्य ज्ञानातेः कर्मणि तृतीया पित्रा पित-
रं वा संजानीते कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानं तेन स्य कर्मणा यम-
भिप्रैति स संप्रदानसंज्ञः स्यात् [illegible] अनुमति विप्राय गां

राजनीर्जो। भली प्रकार जाणतिहि
पितिः

कर्मकर्कि ऽभि प्राय विप्रायं करोति
जटा के ज्ञाप्य तापसत्व विशेषणके
पुरुषः ८ दान का जो कर्म है वह ः २

प्रियायनमः विप्रायनमः विप्रायन
मः==

विप्रायस्वस्ति गुरुवायस्वस्ति=

तदर्थस्य भावः तादर्थ्यं तस्मि
न् तादर्थ्ये=

दानस्य:

ल० उ०
११

विप्राय गां ददाति । क्रियया यमभिप्रैति सोऽपि संप्रदानं । तादर्थ्ये च
नमश्चा(?) ... हरिं भजति । नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्यो
गाच्च ... हरये नमः प्रजाभ्यः स्वस्ति अग्नये स्वाहा ।
पितृभ्यः स्वधा अलमिति पर्याप्त्यर्थग्रहणं तेन दैत्येभ्यो हरिरलं
प्रभुः समर्थः शक्त इत्यादि ध्रुवमपायेऽपादानं । अपायो विश्लेषः ।
तस्मिन्साध्ये यद्ध्रुवमवधिभूतं तदपादानं । अपादाने पञ्चमी । ग्रामादायाति ।
धावतोऽश्वात्पतति इत्यादि । ल्यब्लोपे कर्मण्यधिकरणे
च प्रासादात्प्रेक्षते प्रासादमारुह्य प्रेक्षते आसनात्प्रेक्षते आस
नेऽपविश्य प्रेक्षते इत्यर्थः । ... विना नानाभिः ... तृतीया पञ्चम्यौ
... द्वितीया च ... ग्रामे ... ।

=वियोगः=

अलं समर्थ
योग्यः शक्ति
... ः

एम
११

अत्रैवाण्परे णकारेणोपलक्ष्यः ऋकुलृत्प्रत्यये उदितः तदेवमष्टादशानां संज्ञा त।

थेकारो कारयोऋकारस्त्रिंशतः एवं लृकारोपि एचो द्वादशानां संज्ञा अनुनासिकान

ननासिकभेदेन यवला द्विधा तेनानुनासिकास्ते द्वयोः द्वयोः संज्ञा परः सन्नि

कर्षः संहिता वर्णानामतिशयतः सन्निधिः संहिता संज्ञः स्यात् हलोनन्तराः संयोगः अ

ज्भिरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञाः स्युः सुप्तिङन्तं पदं सुबन्तं तिङन्तं च पदसंज्ञं स्यात्।

इति संज्ञाप्रकरणं षष्ठी स्थानेयोगा अनिर्धारितसंबंधविशेषा षष्ठी स्थानेयोगा

12

12

इको यणचि ॥ इकस्थाने यण् स्यात् अचि संहितायां विषये ॥ सुधी उपा
स्य इति स्थिते ॥ तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ॥ सप्तमीनिर्देशेन विधीयमा
नं कार्यं वर्णांतरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य ज्ञेयं ॥ स्थानेंतरतमः ॥ प्रसं
गे सति सदृशतमः आदेशः स्यात् ॥ सुध्य् य् उपास्य इति जाते ॥ अनचि च ॥ अ

सुध्य्य् उपास्य इति जाते =

सुद्ध्य्य् उपास्य इति स्थिते

चः परस्य यरो द्वे वा स्तो न त्वचि ॥ झलां जश् झशि ॥ इति धकारस्य दकारः
संयोगांतस्य लोपः ॥ संयोगांतं यत्पदं तस्य लोपः ॥ अलोंत्यस्य ॥ षष्ठी

यः
एतत्पंचवृत्तयः भवंति = लौकिकालौकिकयोर्मध्ये =

सर्वत्तेन सह =

प्रकृतिप्रत्ययभिन्न होना = इति

त्पुरु... क्रियते सह सुपा । सुप् सुपा सह वा समस्यते समासत्वात्प्रा
तिपदिकत्वेन सुपो लुक् परार्थाभिधानं वृत्तिः कृत्तद्धितसमासैकशे
षसनाद्यन्तधातुरूपाः पंच वृत्तयः वृत्त्यर्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः
स च लौकिकोऽलौकिकश्चेति द्विधा तत्र पूर्वं भूत इति लौकि
कः पूर्व अम् भूत सु इति अलौकिकः भूतपूर्वः भूतपूर्वे चरडिति
निर्देशात् भूतशब्दस्य पूर्वनिपातः इवेन समासो विभक्त्यलोप
श्च वागर्थाविव इति केवलसमासः अथाव्ययीभावः
अधिकारोऽयं प्राक्कडारात् अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभा
वात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसं
पत्तिसाकल्यान्तवचनेषु विभक्त्यर्थादिषु वर्तमानमव्ययं सुबन्तेन
सह नित्यं समस्यते प्रायेणाविग्रहो नित्यसमासः अस्वपदविग्रहो वा वि

जनावे सो वाला =

भूतपूर्वः x

अर्थ का जो अभाव =

वचने विर्दे =

[illegible] यनदाजो मथनाहे =

नञ्चार्थे =
नहीं जो दृढ़ बोले होएगा =

संपदर्थे

अव्ययो वदर्थ भिन्न जो [illegible] है सो विकल्प करके समास होजाहे

विग्रहे x

विभक्ति आदि अर्थ है प्राट जिनके जिनाअर्थं विदें
वर्तमान जो अव्यय है = सो

अव्यय=

ल०३०
१२

13

मक्षोहरि इ अधिहरि इति स्थिते 'प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनं' समास
शास्त्रे प्रथमा निर्दिष्टं उपसर्जनं स्यात् 'उपसर्जनं पूर्वं समासे उ
पसर्जनं प्राक् प्रयोज्यं इत्यधेः प्राक् प्रयोगः सुपो लुक् एकदेश
विकृतमनन्यवत्वात् प्रातिपदिकसंज्ञायां स्वाद्युत्पत्तिः अव्ययी
भावश्च अव्ययत्वात् सुपो लुक् अधिहरि। अव्ययीभावश्च।
अव्ययं स्यात् गाः पातीति गोपाः तस्मिन्नधिगोपं।
'नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्याः' अदन्तादव्ययीभावात्
न सुपो लुक् तस्य पंचमीं विना अमादेशः कृष्णस्य समीपं उ
पकृष्णं 'तृतीयासप्तम्योर्बहुलं' अदन्तादव्ययीभावात् तृती
यासप्तम्योर्बहुलं अम्भावः उपकृष्णं उपकृष्णेन उपकृष्णे

अम्

राम
१२

मद्राणांसमृद्धिः सुमद्रम् यवनानां व्यृद्धिर्दुर्यवनं मक्षिकाणामभा
वो निर्मक्षिकं हिमस्यात्ययो ऽतिहिमं निद्रासंप्रति न युज्यते अति
निद्रं हरिशब्दस्य प्रकाश इति हरि विष्णोः पश्चात् अनुविष्णु योग्यतावी
प्सापदार्थानतिवृत्तिसादृश्यानि यथार्थाः । रूपस्य योग्यम् अनुरूपं अ
र्थम् अर्थं प्रति प्रत्यर्थं शक्तिम् अनतिक्रम्य यथाशक्ति अव्ययीभावे चाका
ले सहस्य सः स्यादव्ययीभावे न तु काले हरेः सादृश्यं सहरि अका
ले किं सहपूर्वाह्णं ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येण इत्यनुज्येष्ठम् चक्रेण युगपत् सच

हे

ल.कौ.
१४

15

ॐ सदृशः सख्या ससखि क्षत्राणां संपत्तिः सक्षत्रम् तृणमप्यपरित्यज्य
सतृणमत्ति अग्निग्रंथपर्यंतमधीते साग्नि नदीभिश्च नदीभिः सं
ख्या वा समस्यते समाहारे चायमिष्यते पंचगंगं द्वियमुनं तद्धिताः
आ पंचमाध्यायपरिसमाप्तेरधिकारोयं अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः श
रदादिभ्यष्टच् स्यात समासांतोव्ययीभावे शरदः समीपं उपशारदं प्रति
विपाशं जरायाजरसउपजरसमित्यादि अनश्च अनंतादव्ययीभा
वाट्टच् नस्तद्धिते नांतस्य भस्य टेर्लोपस्तद्धिते उपराजम् अध्यात्मम् नपुं
स्यात्

राम
१४

एकारान्तस्यासाम् अन्यत्र तेयत्क्लीवं तरं तदव्ययीभावाद्धृत्वा उप
चर्म उपचर्मं कथं तदव्ययीभावाद्धृत्वा उपसमिधं।
उपसमिध् इत्यव्ययीभावः तत्पुरुषः अधिकारोयं प्राग्बहुव्रीहेः
द्विगुश्च तत्पुरुषसंज्ञः द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः
द्वितीयान्तं श्रितादिप्रकृतिकैः सुबन्तैः सह वा समस्यते कृष्णश्रितः २
इत्यादि तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन तृतीयान्तं तृतीयान्तार्थकृतगुणवचने
नार्थशब्देन च सह प्राग्वत् शंकुलया खण्डः शंकुलाखण्डः धान्येनार्थो धान्या
र्थः तत्कृते ति किं अक्ष्णा काणः कर्तृकरणे कृता बहुलं कर्तृकरणे च
तृतीया

लं न्वः

लघु.उ.
१५
15

वहुं भगवन् हरिश्चातः नारदेभिन्नुः 'कृतत्रहोगागिका मकरूर्वस्मापि
ग्रहणं नरवशिमिनैः' चतुर्थीं तदर्थां वर्विलिहित स्थावरस्तितैः चवठा
यंवंता पयियन डा चिनाषी हितिम्स चतुर्थ्यंतं भगवान् पूपायपदारुस
पयाद् तदर्थेन प्रकृति विकारभावपूर्वेष्टितेनेहन रत्पनायत्याली
'अर्थेन नित्य समासो विशेषलिंगतावेति वक्तव्यं' द्विजायायं द्विजार्थः
सूपः द्विजार्थायवाग् द्विजार्थपदं: भगवान्: ॥१५=२=॥

गोहितं गोरक्षितं गोरक्षितं पंचमीभयेन चोरो=॥१॥
राद्भयं चोरभयं स्तोकांतिक दूरा

राम
१५

वृक्षात्पतितः केन पंचम्या लोकादिभ्यः अल्पशब्दस्य पदे लोकान्मुक्तः अल्पा
न्मुक्तः अंतिकादागतः

अभ्याशादागतः दूरादागतः कृच्छ्रादागतः स्वस्यपदे

पञ्चैतात् प्रत्यय
प्रहृतीतरतत्र हते

किं निःक्रांतः लोकात् निर्लोकः षष्ठीसर्वं तेन भगवत् राज्ञः पुरुषो राज अथवा:
पुरुषः पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे अवयविना सह सर्वाद्यः स
मस्यते एकत्वसंख्याविशिष्टश्चेदवयवी षष्ठीसमासापवादः पूर्वकायस्य

पूर्वकायः अपरकायः अवयविना किं पूर्वनाभिः कायस्य एकाधि

स॰ र॰
१६

16

करणेकिं सर्व — ज्ञाणां अर्थत्वंइस केसमां प्राचाचाई शाब्दोनित्यंक्लीवे

सप्रावत अर्द्धपिप्पल्याः अर्द्धपिप्पली सप्तमीशौण्डैः सप्तमनन्तशौ ॥

उत्क्षिप्ताः प्रापन्न अक्षेषुशौण्डः अक्षशौण्डः इत्यादि शौण्डधूर्तकितवंगात्

निपुण मत्त कपट धूर्त व्यवहारेष्वालः = ल =

धूर्त वेष्टित चतुर चंचल चतुर

प्रवीणसंवीतमाथिपटुपण्डितंकुशलंचपलंनिपुणमिति द्वितीयान्तेनैव

स्त्री

द्वितीयाश्रितातितपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः तृतीयातत्कृतार्थेनगुणवचनेन =

स्मादि योगविभागादन्यत्रापि द्वितीया दृष्टिविभक्तौ तोप

योगवशात् समाहोऽज्ञे यः दिक्संख्ये संज्ञायां संज्ञाया

मेवेति नियमार्थंतत्रेदर्शैषु कामसत्रासीसप्त ॥॥

द्वितीयांतजो है सो श्रितादि को के साथ समास को प्राप्त होता है तृतीयांत जो है तृतीयांतका जो अर्थ है तिसने जो किया है गुणवचन तिसके साथ होरअर्थ शब्द के साथ भी समास को प्राप्त होता है सो इनों है योग के विभाग से होर जगा भी समास को प्राप्त होता है किसी से =

सर्वदिशाविशेषइत्काम शर्मी सप्तिकश्च । विशेष =

स॰ म॰
१६

कृत्तद्धितसमासैकशेषसना-
द्यन्ताः धातुरूपाः पंच वृत्तयः

सप्तर्षयः

ऋषयः। ते ह उत्तराहूताः पंच ब्राह्मणाः। तद्धितार्थोत्तरपदा-
समाहारे च। तद्धितार्थविषये उत्तरपदे च परतः समाहारे च
वाच्ये दिक्संख्ये प्राग्वत्। पूर्वस्यां शालायां भवः पूर्वशाला
इति समासे जाते सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः दिक्पू-
र्वपदादसंज्ञायां ञः अस्माद्भवार्थे ञः स्यादसंज्ञा-
याम्। तद्धितेष्वचामादेः ञिति णिति च तद्धिते अचा-
मादेरचो वृद्धिः स्यात्। यस्येति च। पौर्वशालः। पंचगा-
वो धनं यस्येति त्रिपदे बहु॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥

ल॰ १८

श्रीसै हूं हूं हूं तत्पुरुषयोरुत्तरपदे नित्यं समासवचनं गो रि तद्धितलु

किंगोर्नान्तत्पुरुषाद्बहुस्यात्समासान्तेनन्नतद्धितलुकि पंचगवधनः

तत्पुरुषः समानाधिकरणकर्मधारयः संख्यापूर्वो द्विगुः तद्धि

तार्थेत्यत्रोक्तः त्रिविधः संख्यापूर्वो द्विगुः संज्ञः स्यात् द्विगुरे

कवचनं द्विगवर्थः समाहारोवास्यात् सनपुंसकं समाहारेद्वि

गुर्द्वन्द्वश्चनपुंसकंस्यात् पंचानांगवांसमाहारः पंचगवं ।

विशेषणं विशेष्येण बहुलं भेदकं भेद्येन समानाधिकरणेन ब

हुलं प्राग्वत् नीलमुत्पलं नीलोत्पलं बहुलग्रहणात् क्वचिन्नि

त्यं कृष्णसर्पः क्वचिन्न रामो जामदग्न्यः उपमानानि सामान्यवचनैः

घन इव श्यामः घनश्यामः उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्र

योगे उपमानैः व्याघ्रादिभिरुपमेयं समस्यते साधारणधर्मस्या

प्रयोगे सति पुरुषो व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः व्याघ्रादिराकृतिगणः सा

वा

पुरुषव्याघ्र पदे व्याघ्र पुंगवर्षभ कुंजराः सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ८

ऽत्रसमासोनजातः=

समास

मान्यां प्रयोगे किं पुरुषोव्याघ्रः स्वपरः शाकपार्थिवादीनामुत्तरप

देवपूजकोब्राह्मणः छत्रकस्यादस्यलोपः=

लं०१८

समासे

18

दलोपश्च शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः देवब्राह्मणः नत्र

स्याप्राग्वत् नलोपोनञः नञोनस्यलोपउत्तरपदे अब्राह्मणः

न आनंदः अ
नानंदः न अभूय
म अनस्वव्योम
नव कथा अनेकं
कथा=

तस्मान्नुड्चि लुप्तनकारान्नञउत्तरपदस्य नादेर्नुट् अनश्वः नैक

धेत्यादौ तु नशब्देन सह सुप्सुपेति समासः कुगतिप्रादयः १

नेमे समर्थेन नित्यं समस्यंते कुत्सितः पुरुषः कुपुरुषः इत्यादि

परस्परयोरपताबालाहे ऽन्वयजिसका तिके साथ नित्य
समासकोप्राप्तहोनेहे प्रादिकु=१

श्च्वि अव्यक्तानुकरणोडाच्=

विडाचश्च ऊर्यादयश्च्व्यंताः डाजंताश्च क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः ऊरी

उप ह

कृत्य शुक्लीकृत्य पटपटाकृत्य कुगतिप्रादयः प्रादयो गताद्यर्थे प्रथम

या प्रगत आचार्यः प्राचार्यः अत्यादयः क्रांताद्यर्थे द्वितीयया अतिक्रांतो

जीते= ऽ न

मालामिति विग्रहे एकविभक्ति चापूर्वनिपाते विग्रहे यन्नियतवि

भक्तिकं तदुपसर्जनं न तस्य पूर्वनिपातः गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य उ

पसर्जनं यो गोशब्दः स्त्रीप्रत्ययान्तं च तदंतस्य प्रातिपदिकस्य ह्रस्वः स्या

श्रु॰ल॰ १५

निमालः ग्रवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीयया अवक्रुष्टः कोकिलया अवको

किलः पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्या परिग्लानोध्ययनाय पर्यध्यय

नः निरादयः क्रांताद्यर्थे पंचम्या निष्क्रांतः कौशांब्याः निष्कौशांबि

तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् सप्तम्यंते पदे कर्मणीत्यादौ वाच्यत्वेन स्थि

तं कुंभादि तद्वाचकं पदमुपपदसंज्ञं स्यात् उपपदमतिङ् उपप

दं समर्थेन नित्यं समस्यते अतिङ् नयं समासः कुंभं करोतीति कुंभकारः

परस्परस्य ... न्वययोग्यजो ... पदहे =

अतिङ्‌ किं माभवान्स्तृत् माङ्‌ लुङि तिनिर्देशान्माङ्‌ पपदं गतिकार

कोपपदानांकृद्भिः सहसमासवचनंप्राक्सुबुत्पत्तेः व्याघ्री अश्वक्री

तिकच्छपीत्यादि नद्युत्तरस्यांगुलेः संख्याव्ययादेः संख्याव्ययादे

रंगुल्यंतस्यतत्पुरुषस्यसमासांतोच्स्यात् द्वेअंगुलीप्रमाणमस्य द्व्यं

गुलम् निर्गतोंगुलीभ्योनिरंगुलं बहूनांसर्वैकदेशसंख्यातपुण्या

च्चरात्रेः एभ्योरात्रेरच्स्यात्संख्याव्ययादेः रात्र्यह्नाहाः पुंसि ए

अहर्गृहणंद्वंद्वार्थं

द्युगंयोपा
दीनि=

षे हीं
सर्वरात्रः

ल.२. तदंतोऽहंहतनमुहषोऽष्वेव ग्रहण्ण्रात्रिस्थाग्नेहोरात्रः सर्वरात्रः
संख्यातरात्रः उण्यरात्रः संख्योसर्वेरात्रंक्लीवम् द्विरात्रं त्रिरात्रं
अतिरात्रः राजाहः सखिभ्यश्च एतदन्तात्तमुहषाहूचूपरम
रात्रः कल्पसख ः अहूहरबोक्ष द्विलाय ः उत्तमाहः आत्मह
तः समानाधिकरणजातीययोः महाराज ः प्रकारवचनेजाती
यश्च महाप्रकाशो महाजातीयः द्यष्टन ः संख्यायामबहुव्रीर

त्र्यशीत्योः आत्स्यान् द्वादश अष्टादश परवल्लिंगं हूंद्वन्द्वतत्पुरुष

योः कुक्कुटमयूर्याविमे मयूरीकुक्कुटाविमौ अर्धपिप्पली

द्विगुप्राप्तापन्नालंपूर्वगतिसमासेषुन पंचकपालेषुसंस्कृतः

पंचकपालः उरोऽगश: प्राप्तजीविकः प्राप्तजीवकः आपन्न

जीविकः अलंकुमार्यै अलंकुमारीः अतत्पुरुषत्वायकात्समासः

निष्कौशांबिः अर्धपीतः उपसिचः अर्धचोदयः उपसिक्तीवेचसमुः अ

ल-२१

चैव अर्धर्च पवंथ्यंतीर्थशरीरमंडपयौयूषदेहांकुशकलशाया

ग्रस्त्राद्यः समासेनपुंसकं स्यादुपवति प्रातःकमनीयं स्तित

मुहूर्तः शेषोबहुव्रीहिः अधिकारोयंप्राग्द्वंद्वात् अनेकमन्यप

दार्थे अनेकंप्रथमांतमन्यपदस्यार्थेवर्तमानंवासमस्यते स

सप्तमीचविशे षणांचते।

प्तमीविशेषणेबहुव्रीहौ सप्तम्यंतंविशेषणंचबहुव्रीहौपूर्वं

स्यात् हलदंतात्सप्तम्याः संज्ञायांहलंतादंदंताच्चसप्तम्यालुक्

ऊढः रथः येन अनडुहा = वीराः पुरुषाः यस्मिन् = उपहृतः पशुः यस्मै रुद्राय =

पीतं अम्बरं यस्य सः = षष्ठ्यर्थे बहुव्रीहिः = ३ तृतीयार्थे बहुव्रीहिः = २ सप्तम्यर्थे बहुव्रीहिः = ३ चतुर्थ्यर्थे बहुव्रीहिः = २

उद्धृतमोदनं यस्याः स्थाल्याः =

द्वितीयार्थे बहुव्रीहिः

पंचम्यर्थे बहुव्रीहिः

ऊढो कालः अन्तवक्तव्यपकाद्व्यधिकरणपदो बहुव्रीहिः प्राप्तप्र
उदकं यं स प्राप्तोदको ग्रामः ऊढरथोऽनड्वान् उपहृतपशू रुद्रः उद्धृ
तौदना स्थाली पीताम्बरो हरिः वीरपुरुषको ग्रामः प्रादिभ्यो धातु
जस्य वाच्यो वोत्तरपदलोपश्च प्रपतितपर्णः प्रपर्णः नञोऽस्त्य
र्थानां वाच्यो वोत्तरपदलोपः अविद्यमानपुत्रः अपुत्रः स्त्रियाः
पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु ॥ ५
क्रोऽस्मात्सूत्रेऽभावो यत्र तत्राभावे नस्याच्छीर्वे चक्रकरा तत्स्य पुंवद्वा ॥
वचनाद्बहुस्त्रीरूपमस्यास्समानाधिकरणे न तु पूरण्यां प्रिया
दौ च परतः ॥ गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य ॥ अनेन ह्रस्वः ॥ चित्रगुः २

न विद्यमानः पुत्रः यस्य सः अविद्यमानपुत्रः अविद्यमानः

तं ऊढ्रो होवे =

भिक्षारी

वामोरुभार्यः ॥ वी ॥ एवंनजातं =

ऊंवाचक शब्दकी ओर ई वामोरुर्भार्या यस्य सः । सः = उपनेई हार्या =

ल. ३ ॥ रूपवद्भार्यः ॥ अन्तरङ्गं किं ॥ वामोरुभार्यः ॥ अप्रत्ययस्त्रीप्रमाणयोः

हो. २२ ॥ हुरणार्थप्रत्ययांतं यत्स्त्रीलिंगं तदंतात्प्रमाणे च तान्तं बहुव्रीहे-

२२ ॥ रप् स्यात् ॥ कल्याणीपंचमीयासां रात्रीणां ताः ॥ कल्याणीपं-

मा ॥ चमा रात्रयः ॥ स्त्रीप्रमाणी यस्य ॥ स्त्रीप्रमाणः ॥ अप्रियादिषु

कल्याणीप्रियः एवंरूपेनजातं = ॥ किं ॥ कल्याणीप्रियः ॥ इत्यादि ॥ बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः ॥

स्वांगात्षच् ॥ स्वांगवाचिसक्थ्यंतान्नाद्बहुव्रीहेः षच् ॥ दीर्घसक्थः ॥ जलजाक्षी स्वांगात्किं ॥ दीर्घसक्थि शकटं ॥ स्थूल-

स्थूलानि ऽक्षीणि यस्याः सा स्थू. ॥ २२

जलजे इव ऽक्षिणी यस्याः सा जलजाक्षी = विद्धोरादिणोडीष् =

८

बहिर्लोमानि यस्य सः बहिर्लोमः = ३

अन्तर्लोमानि यस्य सः अन्तर्लोमः = द्वौ मूर्धानौ यस्य सः द्विमूर्धः = त्रयो मूर्धानो यस्य सः त्रिमूर्धः =

न तद्धिते नान्तस्य मध्ये टेर्लोपः =

॥ त्रा ॥ वेणयष्टिः ॥ अतो त्र्यर्शनादिति क्व मानेॅ च ॥ द्वि
॥ भ्यां षमूर्ध्नः ॥ अभ्यां मूर्ध्नः षः स्याद्बहुव्रीहौ द्विमूर्धः त्रिमूर्धः
अन्तर्बहिर्भ्यां च लोम्नः अः स्यात् अन्तर्लोमः बहिर्लोमः ॥ पा
दस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः ॥ हस्त्यादिवर्जितादुपमानात्परस्य पा
दस्य लोपः व्याघ्रस्येव पादावस्य व्याघ्रपात् ॥ अहस्त्यादिभ्यः ॥
किं हस्तिपादः कुसूलपादः ॥ संख्यासुपूर्वस्य पादस्य लो
पः स्यात् द्विपात् द्विपाद् सुपात् ॥ उद्विभ्यां काकुदस्य लो

२व° ३व पादौ
हस्तिनः पादौ इव पादौ यस्य सः हस्तिपादः = एवं
हस्तिनः पादौ इव पादौ यस्य सः हस्तिपादः = कुसूलस्य इव पादौ यस्य सः कुसूलपादः =

व्याघ्रपाद = अलोऽन्त्यस्येति दकार योऽकारः तस्य लोपे =

व्याघ्रस्य पादौ इव पादौ यस्य सः व्याघ्रपात् =

२३

ल·३· यः स्यात् उत्काकुत् विकाकुत् सर्गाद्विभाषा सर्गा

२२

काकुत् सर्गाकाकुदः सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः ।

सुहृन्मित्रं दुर्हृदमित्रे उरःप्रभृतिभ्यः कप् बहुव्रीहौ

व्यूढोरस्कः प्रियसर्पिष्कः नद्यृतश्चकप् रम्यनदी

कोदेशः स्यात् बहुकर्तृकोयज्ञः इनः स्त्रियां इन्नंत्यब

हुव्रीहेः बहुदंडिकानगरी शेषाद्विभाषा अन्नुकस

सर्गाकाकुदयस्यसः सर्गाकाकुत् =

ऊर्ध्वकाकुदयस्यसः उत्काकुत् =

सर्गाकाकुदयस्यसः सर्गाकाकुदः =

सुहृत् शोभनंहृदयंयस्य सः सुहृद् =

दुष्टंहृदयंयस्य सः दुर्हृद् =

प्रियंसर्पिर्यस्य सः प्रियसर्पिष्कः =

व्यूढंउरःयस्य सः व्यूढोरस्कः

रम्यानदीयस्मिन्देशे सः रम्यनदीकः =

बहवः कर्तारो यस्मिन् यज्ञे सः बहुकर्तृकोयज्ञः =

नउकः स्नुक्कः =

बहवः दंडिनो यस्यां नगर्यां सा नगरी बहुदंडिका =

राम

२३

ऽन्तक्तः समासांतो प्रत्ययो यस्मात् सः ऽन्तक्त समासांतः तस्मात् ऽन्तक्त समासांतात् =

महत् यशो यस्य सः महायशस्कः =

आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः = ऽनेन तस्य ऽऽदेशः = आव महतस्य चाथातो = ऽनेन यशस्शब्दस्य उपधाया दीर्घः = महत् यशः

मासांताद्बहुब्रीहेः कप्‌वा महायशस्कः महायशाः चा

बहुब्रीहिः चार्थद्वंद्वः अनेकं सुबंतं चार्थे वर्त्तमानं वा

वा समस्यते स द्वंद्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमा

हाराश्चार्थाः तत्रेश्वरं गुरुं च भजस्वेति परस्परं निरपेक्ष

स्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः वटो भिक्षामट

गां चानयेत्यन्यतरस्यानुषंगिकत्वेनान्वयोः न्वाच

स:उ.
२८

२७

यःअनयोरसामर्थ्यात्समासोनयथरावदिरोद्धियोतिमि
लितानामन्वयश्तरेतरयोगः संज्ञापरिभाषमिति
समूहः समाहारः राजदंतादिषुपरं पूर्वंप्रयो
गार्हंपरंस्यात् दंतानांराजाराजदंतः धर्मादिष्वनि
यमः अर्थधर्मौधर्मार्थौवित्यादि द्वंद्वेघि पूर्वंस्या
त् हरिहरौ अजाद्यदंतं द्वंद्वे पूर्वंस्यात् ईशकृष्णौ

हरिहरयरिहग्गर्वकविराजगजांकुशोमदनः
मदनविमर्दयवदनंहरिहरवीरिंतंस्मरातंनमः

मार्दंगिकाश्च पाणविकश्च तयोः समाहारः। मार्दंगिक-

अल्पान्तरं पूर्वस्यात्त शिवकेशवौ। प्रप्पहितं च तापपप

र्वतो द्वंद्वप्राणितूर्यसेनानां पश्चंद्वंद्व एकवत्। पा

णियोद्दं मार्दंगिकपाणविकं। रथिकाश्वारोहं। स

वोपि द्वंद्वो विभाषैकवत् भवति। द्वंद्वाच्चुदषहांतात्स

माहारे चवर्गान्तात् दषहान्तात् द्वंद्वा दच्च स्यात्समा।

हारे वाक्त्वचं वाक्स्त्रजं शमीदृषदं वाक्त्विषं छ

वाक्च त्वक्च तयोः स= वाक्च स्रक्च तयोः स= शमी च दृषच्च तयोः स= वाक्च त्विट् च तयोः स=

पाणिश्च पाणविश्च तयोः समाहारः पा= हस्त

रथिकाश्च अश्वारोहाश्च तयोः समाहारः र=

छत्रं च उपानच्च तयोः स
प्राड्वृट्शरच्चतौ प्रावृट् शरदौ

छत्रोपानहं समाहारे किं प्रावृट्शरदौ इति द्वंद्वः क्र
कस्त्वचू पयामपानवे क्रगाद्यंत स्वसमासस्याग्र
त्यया त्वावयवः ग्रदेयाप्येत्वदंत स्यान ग्रर्थ्यः ग्र
नच बहुचोचष्येतयैवनेह ग्रनेकताम बहुकाः
हूतं विप्रपुरं विमलाय सरः हूतान पसरोम्भोग
हि हीयं ग्रंतरीयं पनीयं समीयं ग्रवगीताद

ल.उ.
२५
25

दाम
२५

नलभायमनूपंस्यात् = राज्ञोधूः राज० =

एकधेराऽऽपः यस्मिन्

तत्प्रेयंग्राग्यं = परेसति =

ऽप्रत्यय: = पेरविरैव

आ

हरणा: = प्रेयं प्राग्यं अर्धनावैरेषा अनूपोरेषाः राजधुरः सुदेव आ

अर्धनावपूः ऋक्पूरब्धूराजिका = सख्युः पंथा सखिपथ: = रम्य: सुपथायस्मिन्देशेसः रम्य

हहाकूर्यस्य सः = पथोर ना: =

हद दूरत्तः = दैयूः ऋक्पूरब्ल: सखिपथ: सुपथयोरेशः अलोमदर्शनात्

चक्षुषः पर्याय: चक्षुपर्याय:

नक्तपर्याय: ऽच: या

अचल: पर्यार्टलोमचूमात् गवामतीव गवाल: उपसर्गा

वातायनंगवाक्षो इत्यमर: =

सर्कधेणाप्रथानगतेः प्राधोरथः शब्दात् =

दधन: अगनोयाने प्राधोरथ: नरजनात् धजमार्थीत्या

ष्टुस्त्रासौराजाप्रहृरा

प्रत्यया: = जा =

ऽमा: समासोन्तानसु: सुराजो अतिराजा स्वतिम्यामेवनेह

परमश्चासौराजायरमराजा = नत्तद्धितेटिलोपः

महाराज = राजन् महा

नत्तद्धिते = परमराजः वधाविभाषा नञ्सर्वान्ययोर्वा समासान्तः ॥

विकल्पेनऽत्यय: = घे

टि यथाशास्त्रं उपदिष्टं कथिनंतत्येवमनुवृत्ति =

लोप: अपथिंत् ऽह = = इतोतत्सर्वनाम ऋक्षतिविद्रुम

पथिमाश्रिम अपथं अपन्थाः स्या द्वेबोटसरादीन्ययावादेशः ऋक्षतउटःर भ षतैत्यमर: =

घोष: = अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसयेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसादिभ्कवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजस

निःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वा: २५

तत्पुरुषादित्यर्थविकल्प:

कियाहे संधिकार्यजिन्को ऐसे जो पद
हैं तिन्के ये झे जो है तिस्थें प्रत्यय आ
वता है =

ल॰ ३ ·

२६

९६

वेदृणगामाद्वंसः सिंहावार्णाविपर्ययात् ... विहितेर्व

कृतसंधिकार्याणा

णिनाशात्पृषोदरं इतिसमासेनाः समर्थानांप्रथमाद्वा ।

इदंपदत्रय मधिक्रियते प्राग्दिशः ... यावत् ...

णा तेनदीव्यतीत्यतः प्रागणाधिक्रियते अश्वपत्यादिभ्य

गं
एभ्योऽणस्यात्प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु अश्वपतेरपत्यादि ।

अश्वपतेरयं अश्वपताः
गाणपतेरयं गाणप
ता =

मतं
अश्वपतं गाणपतं दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्णः प्रा

दैत्य वहिर्भवं वाह्यं = तद्धितेष्वचामादेः ... वोहर्

ग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु दितेरपत्यादि दैत्यं ... आदित्यं ... प्राजा ...

प्रजाप तेरयं प्रजाप ... दितिः ... ताः =
प्राजापत्या जापत्यः ...
= इत्यादि प्राजापत्यं = वाहि भवं वाह्या ...

... प्राजापत्यः देवाद्यञ्जौ दैव्यं दैवं ... बहिषष्टिलोपो यञ्च वाह्यः ...

वहिर्भवः वा

गोरत्नादिनामसु प्रजाताश्वसंगेकिं गोभ्यो हेतम्यष्या गते

गो रूप्यं गोमयं 'अस्मादिभ्योऽन्' ऊंतसः 'इत्यपादिविका

गंतार्थाः स्त्रीत्वेसाम्यानन्तज्जो भवनात् यान्यानां भवन॥

इत्यतः प्रागर्थे ... भ्यामेतोवत्सः ... यों ... 'तस्यापत्यं' ...

छंतानां ... समर्थोत्पत्तेर्थेऽन्त्यावत्पमाणाच्च ... प्रत्यया

वासुः 'ओगडन' उवांतितस्यापत्यम् ... लघुनि उपगोरेवत्ता

डोपगवः ... आपत्यं यतेः ...

गोभ्यउरीविमयट्

... पत्यं ...

हेतमनुष्य भ्यो न्यतरस्यां रूप्यः

... संयोगा ... रिति ...

ऽन्वययोग्यात्

यस्मिन्... इति ... लोपः

... प्रत्ययादि ...

हरिद्वीप्यस्येतिच =

तद्विजाता तेषु वा माद्यः = द्विति एपह

ल-३-

२७

३७

दैत्यः औत्सः अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रं अपत्यत्वेन विवक्षि

तं पौत्रादि गोत्रसंज्ञं स्यात् एको गोत्रे गोत्रे एक एव प्रत्ययः स्या

त् उपगोर्गोत्रापत्यमौपगवः गर्गादिभ्यो यञ् गोत्राप

वत्सस्य गोत्रापत्यं वात्स्यः

गोत्र चूपे जोऽपत्य हेतस्य ऽर्थे

गर्ग यञ् = गा

त्ये गर्गस्य गोत्रापत्यं गार्ग्यः वात्स्यः यञञोश्च गोत्रे यद्यञन्तं

यञञोः

यञ्ञन्ताभ्यां कृते बहुत्वे न = गार्ग्यः गार्ग्यौ गर्गाः गार्ग्यं गार्ग्यौ गर्गान्

मञन्तं च तदन्तयोरेव तयोर्लुक् स्यात् तत्कृते बहुत्वे न तु स्त्रियां गर्गाः

एवं वत्स शब्दो पितृस्येय =

पितामहौ

वत्साः जीवति तु वंश्ये पित्रादौ जीवति पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्थादि

युवा वंश्ये

तद्युवसंज्ञमेव स्यात् स्त्रियां तु न युवसंज्ञा स्यात् पौत्रे

गोत्राद्यून्यऽस्त्रियां यून्यपत्ये विवक्षिते गोत्रप्रत्ययान्तादेव प्रत्ययः स्यात् ॥१

स्त्रियां यञन्तो गार्गी

गार्ग्या गार्गी गार्ग्यौ गार्ग्यो गार्ग्यां गार्ग्याभ्यां गार्गीः गार्ग्याय गार्ग्याभ्यां गर्गेभ्यः गार्ग्यात् गार्ग्याभ्यां गर्गेभ्यः गार्ग्यस्य गार्ग्ययोः गर्गाणां गार्ग्ये गार्ग्ययोः गर्गेषु

एवं वत्स शब्दो ऽपि ज्ञेयं = गर्गे २७

प्रयोगत्रादि=

नी

जोस्य गोत्रेयोयञिञोनदंतास्मक आपनेयीयियः फढखछ।

घांप्रत्ययादीनां प्रत्ययादेः फस्य आयन् ढस्य एय् खस्य ईन्

मयौवादि = गर्ग फक् ११ यन ऽह

छस्य ईय् घस्य इयः गर्गस्य युवापत्यं गार्ग्यायणः अत इञ्

अपत्येर्थे दाक्षिः बह्वादिभ्यश्च इञ् बाहविः औडुलोमिः औ

वहु

डुलोमी लोम्नोपत्येषु बहुषु अकारो वक्तव्यः बह्वादीनामपवादः

उडुलोमाः आकृतिगणोयं अनृष्यानन्तर्ये विदादिभ्योञ् ये

त्वान्तरषयः तेभ्योपत्येन्यत्र तु गोत्रे विदस्य गोत्रापत्यं वैदः

यञञोश्च गोत्रे यद्यञन्तमञन्तं च तदवयवयोरेतयोर्लुक् न तु अनन्तरे बहुत्वे न तद्विषयां॥
अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ् अनेन अञ्॥

ल॰ उ॰ २८

28

विद, पुत्र
वैदौ विदाः पुत्रस्यापत्यं पौत्रः पौत्रौ यञञोश्चेति लु-
अपत्यं पौत्रम्॥ प्र॰ तिगो त्रं॥
क्षेवं वयस्यापत्यं प्रसिद्धं गोत्रं तेनैं हन्तयो नाः एवं दौहित्रा-
दयः। शिवादिभ्योऽण् अपत्ये शैवः गाङ्गः ऋष्यन्ध-
अञ् वशिष्ठ अञ् ८ विश्वामित्र अञ् ८
कवृष्णिकुरुभ्यश्च ऋषिभ्यः वासिष्ठः वैश्वामित्रः
अञ् श्वफल्क अञ् ८ अञ् वसुदेव अञ् ८ अञ्
अन्धकेभ्यः श्वाफल्कः वृष्णिभ्यः वासुदेवः कुरुभ्यः
नकुल अञ् ८ सहदेव अञ् ८
नाकुलः साहदेवः मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वा-
याः संख्यादिपूर्वस्य मातृशब्दस्याणुदन्तादेशः स्यात्
संख्यासर्वस्य संपूर्णस्य भद्रपूर्वस्य मातृ शब्दस्य उत् आदेशः

राम २८

शाङ्कियरीति शा० द्वयोः मात्रोः अपत्यं द्वै० गङ्गाया अपत्यं गा० षण्णां मातॄणां अपत्यं षाण्मातुरः

संभवा तुरपत्यं सांमातुरः

द्विमातृ ऽणुत् षण्मातृ ऽणुत्

मातोऽप्रत्ययस्तु द्वैमातुरः गाङ्गेयविघः इत्यमरात् षाण्मा

संमातृ ऽणुत् भद्रमातृ ऽणुत्

तुरः शाङ्कियरः इत्यमरः सांमातुरः भाद्रमातुरः स्त्रीभ्यो ढक्

प्रत्यये विनता ढक्

स्त्रीप्रत्ययान्तेभ्यो ढक् वैनतेयः कन्यायाः कनीन च चात् अण् कानी

नो व्यासः कर्णश्च राजश्वशुराद्यत् राज्ञो जातावेवेति वाच्यम् ये चा

भावकर्मणोः प्रकृत्या न ह्निने अन्नकृत्यान्त भावकर्मणोः रा

जन्यः जातावेवेति किं अन प्रकृत्या अपरे टिलोपाभाव राजनः ।

श्वशुर्यः क्षत्राद्घः क्षत्रियः जातावित्येव क्षात्रिरन्यः रेवत्यादिभ्य

ष्ठक् रैवतिकः अंगात् रवस्यठस्य कादेशः दैवतिकः जनपदशब्दात् त्रि

ल॰ उ॰
२९
29

यादत्न् जनपदक्षत्रिययोर्वा वेकाश्च बोदं जॅपत्नो पांचा

लः क्षत्रियसमानशब्दाज्जनपदात्तस्य राजन्यपत्यवत् पं॰

पांचालो

चालानां राजायं चालः कुरूणां पौरवः पांड्यानां

द्विवाहिन्या

पांडुः कुरूणां द्विवाहिन्यापिः कौरव्यः नैषध्यः तद्राजाः अ

अजादयस्तद्राजसंज्ञाः स्युः तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियां बा

तद्राजक तेबहुत्वेनास्मिन् पंचाल इञ् ऽञ्लुक्लोपः

हुष्वर्थेषु तद्राजस्य लुक् न तु तेबहुत्वे न तु स्त्रियां पंचाला

इत्यादि कंबोजाल्लुक् कंबोजः कंबोजौ कंबोजादिभ्य

इति वक्रकं चोलः शाकः केरलः यवनः इति पयादिकारः

तेन रक्तं रागात् कषायेण रक्तं वस्त्रं नवकं ~~नमपुत्रः कालः~~।

कषायं मांजिष्ठं कौसुंभं कौंकुमं रागात् किं देवदत्तेन रक्तं वस्त्रं न

...कालः तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोपः पुष्य

ण युक्तं पौषमहः लुबविशेषे पूर्वेण विहितस्य लुप विशिष्टे

डात्मकस्य कालस्यावांतरविशेषस्य ... पुष्यः।

गयाहि... सठुद्वडिज्ञाजोसमयतिस्काउ रेंजोकालहेंस... नैज्ञाणयोजा यतिस्यिंऽणऽऽवता है=

ल॰ उ॰
२॰

हृष्टं साम तेनेत्येव वसिष्ठेन हृष्टं वासिष्ठं साम वामदेवात्

डुद्ध्रौ वामदेवेन हृष्टं साम वामदेव्यं परितनोरथ्य वस्त्राणा

रिहनो वास्त्रौरथ्यः तयोरन्तम समवेभ्य शारावेडथन्तः शर्दा

वडोटनः संस्कृतम भन्या समन्यंता दणास्यात्संस्कृतेषां

यत्संस्कृतं भन्यास्त्वे तेस्मः भूविष्णुसंस्कृताः भाषाः भन्यानां

स्वदेवता इन्द्रो देवताऽस्येन्द्रं हविः पाश्चयते वार्हस्पतं प्र

राम
२॰

स्मार्त्तवत् शुक्रियम् सोमायाम सोमं नापूत पितृगुणसोयत।

वायव्ये उत्तरव्ये रौद्रतः अग्रहणयकारे सार्व याहकेयका

देशो चपये उत्तरं तस्यां गास्पर्शैः कारे देशः यशेतिव पितृं उभा

स्य पितृव्य मातृतुल मातामह पितामहाः एते निया

ते पितृभ्राता पितृव्य भ्रातृ मातृभ्राता मातुलः मा

तुः पिता मातामहः पितृपिता पितामहः तत्पितामहः

ककाकांसमूहःकाके

ल.उ.
३१
३।

काकानांसमूहः काके भिक्षादिभ्योऽण् भैक्षंगार्भिणंयुवतीनांस

मूहो गार्भिणं इहभस्याढेतद्धिते इंवद्भावइतिउंवद्भावेकृ

ते इणाण्यनपत्ये अनपत्यार्थेऽणि इन्प्रकृत्या तेननलिङ्

ते इतिटिलोपेन [illegible] युवतीनां।

समूहोयौवनं ग्राम जनबन्धुफभ्यस्तल् जनतेतिस्त्रियां।

ग्रामता जनता बंधुता गजसहायाभ्यां चेतिवक्तव्यं

राम
३१

राजता सहायता अह्नः खः क्रतौ अहर्गणखो रथः टिलो
पः अहीनः अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् इसुसुक्तान्तात्कः इ
स उस उक त एतदन्तात्परस्य ठस्य कः स्यात् कं हास्तिकं
धैनुकं तदधीते तद्वेद न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्या
मैच् पदान्ताभ्यां य्वाभ्यां परस्य न वृद्धिः किंतु ताभ्यां।
पूर्वौ क्रमादैचावागमौ स्तः वैयाकरणमधीते वेत्ति।

'नेन निर्वृत्तं' कुशांबेन निर्वृत्ता कौशांबी नगरी तस्य निवासः शिवी

नां निवासो देशः

वा वैयाकरणः कमादिभ्यो वुन् कमः कः पदकः शि

लंबकः मीमांसकः तस्मिन्नस्तीदेशे तन्नाम्नि उदंब

राः सेति अस्मिन्देशे औदुंबरो देशः शैवः अहरम

वष्ण विदिशाया अहरमवं नगरं वैदिशं जनपदे

वा अवातदर्थिकस्य लप् लपि फलकबद्ध नित्य वचने

लपि सति प्रकृतिवल्लिंगवचने स्तः पंचालानां निवा

राम

३२

सोजनपदः पं॰ चालाः कुरवः अंगाः वंगाः कलिंगाः वरा

णाद्यस्य लुप् जनपदार्थे आरम्भः वर्णानामद्वरभ

वेनगरं वरणाः ऊमदन इवेनलेभ्योद्यान् उप नयः उ

येतात्मनोर्दस्यवः अमुद्रान् नडान् माउपथायास्यतः

वीयवादिभ्यः मवर्णावर्णान्तात्मवर्णावर्णोपधात्स्वयवादि

वर्जितात्परस्यमतोर्मस्यवः वेनस्वान् नउमायाद्लात्

ल.३.
३३
33

नट्ठलः शाठूलः 'शिखोयावलव्' शिखावले इतिचा।

तरर्थिकाः 'छ्रोवे' अयनत्यादिचातरर्थ्यैनार्दन्योर्थः शे

षत्तत्राणाट्यस्तुः चतुषाम्ह्यनि चातुषंरूपे घ्यावणाः

शाखः ओपनिषदः पुरुषः हृष्टद्रिपिह्लाः दार्षदाः सवक्र

वः उलूखलिकाः ओलखेलोयावकः अघेतह्य

ते अग्निारयः चतुर्भिरहानि चातुर्मेशाकटं चतुर्दमपाठ

छकडा

राम
३३

श्यपत्तेवातदर्शयन्नतः तस्याविकारउत्पत्तःप्राक्शेषाधिकारः।

राष्ट्रावारपाराभ्यां

ऽराष्ट्रावारपारात्‌ घखौ आभ्यां घखौ स्तः राष्ट्रेजातादिः।

राष्ट्रियः अवारपारीणः अवारपाराद्विगृहीतादपि विपरी

ताच्चेतिवक्तव्यं अवारीणः पारीणः पारावारीणः इहप्रकृ।

तिविशेषात्‌ घादयः ट्युट्युलन्ताः प्रत्ययाः तेषांजातादयोर्थ।

विशेषाः समर्थविभक्तयश्च वक्ष्यंते ग्रामाद्यखञौ ग्राम्यः

ल·३·

प्रासीनाः नयारिभ्योत्तक नादेयं वाराणसेयं दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्

दक्षिणस्यांदिशिभवः दा॰= पश्चिमायांदिशिभ वः पा॰= पूर्वस्यांदिशिभवः पौ॰=

दक्षिणा त्यक्ष्= पश्चात् त्यक्= पुरस् त्यक्=

१५

दाक्षिणात्यः पाश्चात्यः पौरस्त्यः कमाबारक् कप्रतीचीयत दिव्य प्रा

दिविभवेदि॰ युष्मे तिकः दिवि यक्ष् हयोधातवातियदिकयो

प्राचिभवं प्रा॰= ऽवाचिभवंऽवा॰= उदीचिभवं उदी॰= प्रतीचिभवंप्र॰=

प्राचि यक्ष् ऽवाचि =यक्ष॰ उदीचि यक्ष्= प्रतीचि यक्ष्=

कंथायांभवतीतिकांथिकः= कंथा ठक् ढस्येकः ऽन्तत्यरस्पठसेकादेशः=

३५

च्यं अवाच्यं उदीच्यं प्रतीच्यं कंथायाश्चक् कांथिकः अमात्यप ।

ऽमाभवः ऽमा॰ इहभवः इ॰ क्वभवः= ततोभवः ततस्त्यः= तत्रभवः त॰

निकटेभवतीति अमात्यः=३ ऽमा त्यप्= इह त्यप्= क्व त्यप्= ततस् त्यप्= तत्र त्यप्=

तत् ततुवा तहेउक्तोता देखोहायाह

सः अव्ययात्तक्रमणात्र अमात्यः इहत्यः क्वात्यः ततस्त्यः तत्रत्यः त्यप्

५ स्थिरे ऽर्थेत्यप्इतिवक्तव्यं नि त्यप्स्

नैर्धव्वे इतिवक्तव्यं नित्यः ह्रियामाचामाहिलहृद् यसह ।

हृद् हृस

हृदयस्यांचामध्येचाद्रि हिङ्क्तिहृद् हिष्टंतसात् सद्दीविच ह

३५

त्यद्तद्यद्एतदइदंअदस्एकद्वियुष्मदस्मद्

भवतु कि

हसंज्ञानिस्युः वृद्धाच्छः शालीयः मालीयः वानामधे
यस्य वृद्धसंज्ञा देवदत्तीयः दैवदत्तः गहादिभ्यश्छः गही
यः युष्मदस्मदोरन्यतरस्यांखञ्च चाच्छः पक्षेऽण् युवयो
र्युष्माकंवायं युष्मदीयः अस्मदीयः तस्मिन्नणि च युष्माका
स्माकौ युष्मदस्मदोरेतावादेशौ स्तः खञि च यौष्मा
कीणः आस्माकीनः यौष्माकः आस्माकः तवकममकावे
कवचने एकार्थवाचिनोर्युष्मदस्मदोस्तवकममकौ स्तः ता

ल० ३०

३५

ञ्च तावकीनः तावकः मामकीनः मामकः 'प्रत्य
योत्तरपदयोश्च' मपर्यन्तयोरनयोरेकार्थवाचिनोस्त्वमौ स्तः
प्रत्यये उत्तरपदे च त्वदीयः मदीयः त्वत्पुत्रः मत्पुत्रः 'मध्या
न्मः' मध्यमः 'कालाट्ठञ्' मासिकं सांवत्सरिकं 'अ
व्ययानां भमात्रे टिलोपः' सायंप्रातिकः पौनःपुनिकः 'प्रावृषएण्यः'
प्रावृषेण्यः 'सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यः ट्युट्युलौ तुट् च' सायमित्या
दिभ्यश्चतुर्भ्यः अव्ययेभ्यश्च कालवाचिभ्यः ट्युट्युलौ स्तस्तयोस्तुट्

राम

सायंभवंसा॰ = चिरंभवंचि॰ = दिनस्पष्टर्थमाग॰ = प्राह्णेभवंप्रा॰ =

युवोरनाकौ = दो॰ = दोषाभवं युवोरनाकौ दिवाभवंदि॰ = युवोरनाकौ = तुट्‌ च =

सायंतनं चिरंतनं प्राह्णप्रगेयोरेदंतत्वंनिपात्यते प्राह्णेतनं

प्रगेतनं दोषातनं दिवातनं तत्रजातः सप्तमीसमर्थात्

दयोगादयस्तु: स्रुघ्नेजातः स्रौघ्नः राष्ट्रियः औत्सः प्रवा

रयाणीणस्त्यादि प्रावृषष्ठप् एण्यस्यापवादः प्रावृषिकः प्रा

यभवः तत्रत्यव स्रुघ्नप्रायेणबाहुल्येनभवति स्रौघ्नः तत्र

भवः स्रुघ्नेभवः स्रौघ्नः औत्सः राष्ट्रियः संभूते स्रुघ्नेसं

ल. उ.
२६

36

भवति स्रौत्रः कौशादत्र' कौशेयं वस्त्रं हिमादिपीयत दि

ष्यं वर्ग्यं शारीरावयवाच्च' दन्त्यं कण्ठ्यं अध्यात्मादेष्ठञ्जत्र्

ते' अध्यात्मभवं आध्यात्मिकं 'अनुशातिकादीनाञ्च पर्या उभ

यपदहृद्धिरितिनिपातितहातिच आधिदैविकं आधिभौतिकं

ऐहलौकिकं पारलौकिकं 'आकृतिगणोयं' जिह्वामूलां

गुलेश्छः' जिह्वामूलीयं अंगुलीयं 'वर्गान्ताच्च' कवर्गीयं 'त

त आगतः' ऋक्षाददागतः स्रौत्रः 'ठगायस्थानेभ्यः शु

साम
२६

स्कशालायाम्भवः शौल्कशालिकः 'विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यो वुञ्
औपाध्यायकः पैतामहकः 'हेतुमनुष्येभ्योन्यतरस्यां रूप्यः' समादा
गतं समरूप्यं पक्षे गहादित्वाच्छः समीयं देवदत्तीयं देवदत्तरूप्यं मय
ट्च' सममयं देवदत्तमयं 'प्रभवति' तत इत्येव हिमवतः प्रभवति
हैमवती गंगा 'तद्गच्छति पथिदूतयोः' स्रुघ्नं गच्छति स्रौघ्नः पंथा
दूतो वा 'अभिनिष्क्रामति द्वारं' स्रुघ्नमभिनिष्क्रामति स्रौघ्नं द्वारं का
न्यकुब्जं द्वारं 'अधिकृत्य कृते ग्रंथे' शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रंथः

शारीरकीय: सोऽस्य निवासः क्रुघ्नो निवासोऽस्य क्रौघ्नः तेन प्रोक्तं।

पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयं तस्येदं उपगोरिदं औपगवं इति

शैषिकाः तस्य विकारः इत्यर्थेण अश्मनो विकारे टेर्लोपः।

अश्मनो विकारः आश्मनः भास्मनः मार्त्तिकोऽहरः अवयवे च

प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः चाद्विकारे मयट् स्याद्वयवो विकारो वा मायू

रः मौर्वकांडं भस्म वा यैष्वलं मयड्वैतयोर्भाषायाम् भक्ष्याच्छाद

नयोः अश्मनो विकार अवयवो वा अश्म अश्ममयं अश्म

अश्मनो विकारो अवयवो वा अश्म

पाम
१७

कार्यः   शरारात्तोऽवयवो विकारो वा = २

विकारो =

अश्मनोऽविकारः
अवयवो वा =   कर्पासमस्याच्छादनं कार्पासमाच्छादनं

वृद्धिर्यस्याचामादिस्स वृद्धं =

मैवं अश्मेत्यादि किं मौद्गः सूपः कार्पासमाच्छादनं नित्यं वृद्धश
राहिभ्यः आम्रमयं शारमयं गोश्च पुरीषे गोमयं गोपयसोर्यत्
गव्यं पयस्यं इति प्राग्दीव्यतीयाः प्राग्वहतेष्ठक् तद्वहति ।
रथं वाहनः प्राकृतोपि क्रियते तेन दीव्यति खनति जयति जितं अक्षै
र्दीव्यति खनति जयति जितेन वा आक्षिकः संस्कृतं दध्ना संस्कृतं द
धिकं माषिकं तरति उडुपेन तरति औडुपिकः चरति हस्ति
नाचरति हास्तिकः दध्ना चरति दाधिकः संसृष्टे दध्ना संसृष्टं दा

चरगतिभक्षणयोः =

ल॰ कु॰
३८

यिकं 'उञ्छति' बदराण्युञ्छति बादरिकः 'समाजं' समवैति सा
माजिकः 'शब्दं दर्दुरं करोति' शब्दं करोति शाब्दिकः दार्दुरिकः
'धर्मं चरति' धार्मिकः 'अधर्माच्चेति वक्तव्यम्' आधर्मिकः 'शिल्प
म्' मड्डुकवादनं शिल्पमस्य माड्डुकिकः 'प्रहरणम्' असिः प्रहरणमस्य
आसिकः धानुष्कः 'शीलं' अपूपभक्षणं शीलमस्य आपूपिकः
'छत्रादिभ्यो णः' गुरोर्दोषाणामावरणं छत्रं तच्छीलमस्येति छात्रः 'तत्र
नियुक्तः' आकरे नियुक्तः आकरिकः 'निकटे वसति' नैकटिकोम

ढः 'इति ठगधिकारः' 'प्राग्घिताद्यत्' तस्मै हितमित्यतः प्राक् यदधिक्रि-
यते 'तद्वहति रथयुगप्रासङ्गं' रथं वहति रथ्यः युग्यः प्रासङ्ग्यः ॥

नाव्यं वयस्यः धर्म्यं विष्यः मूल्यं मूल्यः

'धुरो यड्ढकौ' धुर्यः धौरेयः 'नौवयोधर्मविषमूलमूलसीता-

नौ वय धर्म विष मूल मूल सीता तुलाभ्यः

तुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसंमितेषु' नावा
तार्यं नाव्यं जलं वयसा तुल्यो वयस्यः धर्मेण प्राप्यं धर्म्यं विषेण व-
ध्यो विष्यः मूलेनानाम्यं मूल्यं मूलेन समो मूल्यः सीतया समि-
तं सीत्यं क्षेत्रं तुलया संमितं तुल्यं 'तत्र साधुः' सामसु साधुः सामन्यः
अग्र्यः कर्मण्यः शरण्यः 'सभाया यः' सभ्यः 'इति यतोऽवधिः'

ल॰ उ॰
३९
39

'प्राक्क्रीताच्छः' तेन क्रीतमित्यतः प्राक्छोऽधिक्रियते 'उगवादिभ्यो यत्' उवर्णान्तात्गवादिभ्यश्च यत् छस्यापवादः 'तस्मै हितम्' वत्सेभ्यो हितो वत्सीयो गोधुक् शंकव्यं दारु गव्यं हविष्यं 'प्रातिपदिकाद्यथा यत्' दन्त्यं कण्ठ्यं नस्यं 'आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः' आत्मनीनो विश्वजनीनः मातृभोगीनः 'इतिच्छयतोः समाप्तिः' 'यावता तेन क्रीतमित्यतः प्राक् ठञधिक्रियते' 'तेन क्रीतं' ठञ् गोपुच्छेन क्रीतं गौपुच्छिकं

ग्राम
३९

जिति पितिकि तिच

सत्वर

समत्याकीतं सातभिके आस्यिकं 'तस्येश्वरः' सर्वभूमिपृथिवीभ्या ।

मणञौस्त: 'अनुशतिकादीनांच' उभयपदवृद्धिः सर्वभूमेरीश्वरः ।

सार्वभौमः पार्थिवः 'पंक्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पंचाशत्षष्टि ।

सप्तत्यशीतिनवतिशतम्' एते हृदयाख्यानिपात्यंते 'तदर्हति' इत्येतच्छ ।

तमर्हति इत्येतच्छ्राविकः 'दंडादिभ्यः' यभ्योयत् दंडमर्हति दंड्यः स

र्वः वध्यः 'तेननिर्वृत्तं' अह्ना निर्वृत्तमाह्निकं इति ठञोवधिः

ल.३.
ध.
५०

धामिव मथुरावत् सुघ्नमाकारः चैत्रस्येव चैत्रवत् मैत्रस्य गावः ५

तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः ब्राह्मणेन तुल्यं ब्राह्मणवदधीते क्रिया

चेत्किं गुणतुल्ये माभूत् पुत्रेण तुल्यः स्थूलः 'तत्र तस्येव' मथुरा

'तस्य भावस्त्वतलौ' प्रकृतिजन्यबोधे प्रकारो भावः गोर्भावः गोत्वं

गोता 'तलन्तं स्त्रियां' 'त्वान्तं क्लीबं' 'आ त्वात्' ब्रह्मणस्त्वः इत्यतः प्राक्

त्वतलावधिक्रियेते अपवादैः सह समावेशार्थमिदम् चकारेण नञ्

स्नञ्भ्यामपि समावेशार्थः ह्रियाभावः स्त्रैणः स्त्रीत्वं स्त्रीता पौं

धाम
ध.

एकवार्थं आदिकीवनू

त्वं शुक्लत्वं शुक्ला 'हृद्यादिभ्यश्चमनिज्वा' बावचनमगाादिसमावेशा
र्थे 'ऋतोहलादेर्लघोः' 'इष्ठेमेयस्सु' टेर्लोपः इष्ठेमेयस्सु रथु
मदुभशाकृशाहृदयादिदानामेवरत्वं रयोभवि: प्रथिमा पार्थिवं
म्रदिमा मार्दवं वर्णादृढादिभ्यः ष्यञ्च चादिमनिच् शौक्ल्यं शु
क्लिमा दार्ढ्यं द्रढिमा गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च वा
ड्राव जडस्यभावः कर्मवा जाड्यं मौढ्यं ब्राह्मण्यं आकृतिगणो
यं माधुर्यः माधुर्यं कपिज्ञात्योर्ढक् कापेयं ज्ञातेयं पत्यंतपुरोहिता

दिभ्यो यक् सैनापत्यं पौरोहित्यं इति नञ्स्नञोरधिकारः ॥

'धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ्' मुद्गानां भवनं क्षेत्रं मौद्गीनं 'व्रीहिशाल्योर्ढक्' ब्रैहेयं शालेयं 'हैयंगवीनं संज्ञायां' नवनीते निपात्यते 'तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतच्' तारकाः संजाता अस्य तारकितं नभः पंडितः आकृतिगणोयं 'प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः' ऊरु प्रमाणमस्य ऊरुद्वयसं ऊरुदघ्नं ऊरुमात्रं 'यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप्' यत्परिमाणमस्य यावान् तावान् एतावान् 'संख्याया अवयवे तयप्'

पंचावयवा अस्य पंचतयं द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा द्वयं द्वितयं त्रयं

त्रितयं उभादुदात्तो नित्यं उभयं तस्य पूरणे डट् एकादशानां पूरण

एकादशः नान्तादसंख्यादेर्मट् डटो मडागमः पंचानां पूरणः पंचमः

नान्तात् किं तिविंशतेर्डिति विंशतेर्नित्यस्य तिशब्दस्य लोपो डिति परे

विंशः असंख्यादेः किं एकादशः षट्कतिकतिपयचतुरां थुक् उ

रि षण्णां पूरणः षष्ठः कतिथः कतिपयशब्दस्यासंख्यात्वेपि अ

तो ज्ञापकादेव डट् कतिपयथः चतुर्थः द्वेस्तीयः डटोपवादः द्वयो

ल॰उ॰
४२

स्वरणो द्वितीयः तेस्मिन्ससारणोच तृतीयः श्रोत्रियश्छन्दोधीते श्रो

त्रियः वेत्यन्तरहनेः छन्दसः स्वतीतिनिः सर्वज्ञानमनेनसर्वी सप्ता

वीन कृतसर्वी इष्टादिभ्यश्च इष्टमनेन इष्टी सुधीमी नरस्या

स्वस्मिन्निति मनन गावोस्या स्मिन्वासेतिगोमान तसौमत्वर्थे तोनसो

नोभसंज्ञौस्तः मत्वर्थे प्रत्यये से उसारणो विदुष्मान गडणावयनेभ्यो

मतुपो लुगिष्ठः स्व लोगडणोस्यास्ति सुक्लः पटः हंसः पाणि ष्टि

चूडाऽस्याऽस्तिचूडालः ज्चूडा

स्यादातोः लजं न्यतरस्यां चूडालः चूडावान् पाणिस्यास्ति शिला

शिखोच्चूडाशिरखंडमग्र=

ह सोगडणोऽ

वः यालंयगादेव नेह मेधावान् लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शने
लचः लोमादिभ्यः शः लोमशः पामादिभ्यो नः पामनः अंगात्कल्या
णे अंगना लक्ष्म्या अच्च लक्ष्मणः पिच्छादिभ्य इलच् पिच्छिलः पि
३ च्छवान् दंतउन्नतउरच् दंतुं नादंनाअस्स दंतुरः केशाद्वोन्यतरस्यां
केशवः केशवान् अन्येभ्योपि दृश्यते मणिवः नागविशेषः अर्ण
सोलोपश्च अर्णवः अतइनिठनौ दंडी दंडी दंडिकः व्रीह्यादिभ्यश्च
व्रीही व्रीहिकः अस्मायामेधास्रजो विनिः यशस्वी यशस्वान्

ल.उ.
५३
53

मायावीमेधावी स्रग्वी वाचोग्मिनिः वाग्मी अर्शआदिभ्योच् अ
र्शांसिअस्यविद्यंते अर्शसः आकृतिगणोयं इतिमत्वर्थीयाः प्रा
गिदेशाद्विभक्तिः दिक्शब्देभ्यइत्यतः प्रागवक्ष्यमाणायाद्यावि
भक्तिसंज्ञाःस्युः अपञ्चम्यर्थिकाः सर्वनाम्नःप्रथमादिविनिर्दिष्टत्रं
वेतितत्परवर्तते किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः किमः सर्वनाम्नो
बहुशब्दाच्चेतिप्रागिदशोविधिक्रियते पंचम्याससिल् पंचम्यंतेभ्यःकि
॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥ऽऽ॥

राम
५३

इतः अमुतः एततः आदिशीघे:

मादिभ्यस्तसिल्स्याद्वा कुतिहोः किमः कुः स्यात्तादौ हादौ च विभ॥

क्तौ कुतः कस्मात् इदम इश् आदिशीघेः अनेकाल्त्वात्सर्वा

सर्वोभया देशः इतः अमुतः यतः ततः बहुतः द्व्यादेस्तु हाभ्यां पर्यभिभ्यां च

र्थाभ्यामव तसिल् परितः सर्वत इत्यर्थः अभितः उभयत इत्यर्थः सप्तम्या

वः स्त्रल् कुत्र यत्र बहुत्र इदमो हः इह किमोऽत् वास्यात् क्वाति

किमः क्व कुत्र इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते पञ्चमीसप्तमीतरविभक्त्यन्ता

दपि तसिलादयो दृश्यन्ते दृशिग्रहणाद्भवदादियोग एव स भवान्

ततो भवान् तत्र भवान् तं भवन्तं ततो भवन्तं तत्र भवन्तं एवं दीर्घायुः

देवानांप्रियः आयुष्मान् सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा सप्तम्यंते
भ्यः कालार्थे दा स्यात् सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि दादौ प्रादिशीये स
र्वस्य सो वा सर्वस्मिन्काले सदा सर्वदा एकदा अन्यदा कदा यदा
तदा काले किं सर्वत्र देशे इदमो र्हिल् सप्तम्यंतात् एतेतौ रथोः इद
म एत इत् एतौ स्तः रेफादौ थकारादौ च प्रादिशीये परे अस्मिन्का
ले एतर्हि काले किं इह देशे अधुना इदमः निपातोयं इदमो दानीं
म्प्रत्ययः काले इदानीं तदो दा च तदा तदानीं अनद्यतने र्हिलन्य
तरस्यां कर्हि कदा तर्हि तदा एतद एत इत् एतौ स्तः रेफादौ थका

दानींच

यादौ च याहिर्दृश्यते एतस्मिन्काले एतर्हि 'प्रकारवचने थाल्'
प्रकारवृत्तिभ्यः किमादिभ्यः स्यात् तेन प्रकारेण तथा यथा 'इ
दमस्थमुः' थालोपवादः एतदोपि वाच्यः अनेन एतेन वा प्रकारेण
इत्थं 'किमश्च' केनप्रकारेण कथं इतिज्ञापितस्याय: 'अतिशायने
सं बहुजोऽर्थहितिष्ठिविं इतिति स्ती पुरुषः ए
तमबिष्ठनौ' अतिशयविशिष्टार्थवृत्तेः स्वार्थे एतौ स्तः अयमे
यनि कानां म ऽऽ धनवान् अतिशयेन
येः = षामतिशयेनाढ्यः आढ्यतमः लघुतमो लघिष्ठः 'तिङश्च' तिङन्ता
चकट्होवे
दतिशये द्योत्ये तमप् स्यात् 'तरप्तमपौ घः' एतौ घसंज्ञौ स्तः 'कि
ए ति ऽ
मेत्तिङ्अव्ययघा।

ल॰ उ॰
४५

45

दोषवद्द्व्यपकर्षे । किमेतदंतात्तिङोऽव्ययाच्च योऽहस्तदंतादाम्वः स्यात् तरा

नतद्व्यपकर्षे किंतमां प्राह्णेतमां पचतितमां उच्चैस्तमां द्रव्यप्र

कर्षे तु उच्चैस्तमस्तरुः द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ द्वयो

रेकस्यातिशये विभक्तव्ये चोपपदे इह तिङंतादेतौ स्तः सर्वेषामपवादः

अयमनयोरतिशयेन लघुः लघुतरः लघीयान् उदीच्याः प्राच्येभ्यः पटुत

राः पटीयांसः 'प्रशस्यस्य श्रः' इष्ठेयसोः परतः प्रकृत्येकाच् इष्ठादौ कार्

प्रकृत्या स्यात् श्रेष्ठः श्रेयान् 'ज्य च' प्रशस्यस्य ज्यादेशः इष्ठेयसोः ज्येष्ठः

राम
४५

ज्यादादीयसः आदेः परस्य ज्यायान् बहोर्लोपो भू च बहोः परयोरिमेयसो
र्लोपः स्यात् बहोश्च भू आदेशः भूमा भूयान् इष्ठस्य यिट् च बहोः परस्य इष्ठ
स्य लोपः स्यात् यिडागमश्च भूयिष्ठः विन्मतोर्लुक् इष्ठेयसोः अति
शयेन स्रग्वी स्रजिष्ठः स्रजीयान् अतिशयेन त्वग्वान् त्वचिष्ठः त्व
चीयान् ईषदसमाप्तौ कल्पदेश्यदेशीयरः ईषदूनो विद्वान् विद्वत्क
ल्पः विद्वद्देश्यः विद्वद्देशीयः पचतिकल्पं विभाषा सुपो बहुच् पुर
स्तात् ईषदूनः पटुः बहुपटुः पटुकल्पः स्यपः किं पचतिक
ल्पं प्रागिवात्कः इवे प्रतिकृतौ [illegible] प्राक्काधिकारः अव्ययसर्व
नाम्ना ॥

ल·उ·
४६
46

मकच् प्राक्टेः । क्वाप्यवादः सर्वके उच्चकैः नीचकैः 'अज्ञाते' कस्यायमश्वो
ऽश्वकः 'कुत्सिते' कुत्सितोऽश्वः अश्वकः 'किंयत्तदो निर्धारणे द्वयो
रेकस्य डतरच्' अनयोः कतरो वैष्णवः यतरः ततरः वा बहूनां जातिप
रिप्रश्ने डतमच्' बहूनां मध्ये निर्धारणे डतमच् वा स्यात् जातिपरिप्रश्ने
इति प्रत्याख्यातमाकरे कतमो भवतां कठः यतमः ततमः वाग्रह
णमकजर्थं यकः सकः इति प्रागिवीयाः 'इवे प्रतिकृतौ' कन् स्या
त् अश्व इव प्रतिकृतिरश्वकः सर्वप्रातिपदिकेभ्यः स्वार्थे क

स्वजौ प्रातिपदिक हेंति नार्थे स्वार्थेऽपणोऽर्थविविंकन् =

राम
४६

वाहुल्येन प्रसंगप्राप्तः सः । उच्यतेतिवचनं =

रे अध्यक्षः नेत्यक्तनवुक्तेमयट् प्राचुर्येण प्रस्तुतं प्रकृतेन तत्स्वं वच

नेप्रतिपादने भावेऽधिकरणे वा ल्युट् आद्ये प्रकृतमन्नं च अन्नमये

अपूपमयं द्वितीये तु अपूपमेयायज्ञः अपूपमयं पर्व प्रज्ञादिभ्यश्च

अणुस्यात् प्रज्ञश्च प्राज्ञः दैवदत्तः वार्यवः बहुल्याध्याच्छे स्का

रकादेश्यन्तरसंज्ञा बहूनि ददातीति बहुदः अल्पशः आद्यादिभ्यस्त

सिर्हन्यतेऽन्यतोनं आदौ आदितः मध्यतः अन्ततः पृष्ठतः पार्श्वतः

आकृतिगणोऽयं स्वरेण स्वरतः वर्णतः तृतीयाया इत्योगे स्वरपद्यके

पोरस्त्रिः अस्ततन्नानोवइत्तिवकत्वं विकारान्मतो भावस्तुवेत्स्याप

हुतो वर्तमानाद्धिकारशब्दान्स्वार्थे च्वि — स्यात् करोत्यादि

मिथोगे ग्रस्त्वो ग्रवर्णस्य ईस्यात् चौपरेसति ग्रहस्तः हास्सं
पद्यतेनेवकरोति ह्रू— करोति ग्रसीभवति गंगीस्यात् ग्रव्ययस्य
च्वीत्वंनेतिवाच्य दोषाभ्रस्तमहः दिवाभ्रनारात्रिः विभा
बासातिःकान्ते द्विविधेपसातिर्वास्यान्साकल्ये सात्वदाद्याः
शास्यषत्वेन दधिसिंचति ह्रूलेशात्वमग्निः सपद्यते ग्रा
त्निसाद्भवति चौच दीर्घः स्यात् ग्रग्नीभवति ग्रव्यक्तानुकर
णाद्व्यजवरार्धादनितौडाच् द्व्यजवरं न्यूनं नत्ततनौन्यूनं ग्रनेः
काजितियावत् तादृशमर्धेयस्यतस्माडूडाच्स्यात् कृभ्वस्तिभिर्यो
गे डाचिबहुलं द्वेभवतः इतिडाचिविवक्षितेद्वित्वं नित्यमाम्रेडितेडा

चीतिवक्तव्यं अच्यं यदाम्रेडितेतस्मिन्परे हवे यरयोर्वर्णयोः परं रूपं
स्यात् इतितकारयकारयोः यकारः पररूपं करोति अव्यक्तानुकर
णात्किं दृषत्करोति वाज जवरार्थात्किं अत्करोति अवेरतिकिं
त्वरट्रवरट्रात्करोति अनितेतोकिं पटदितिकरोति 'इतितद्धिताः
'अथस्त्रीप्रत्ययाः अजाद्यतष्टाप् अजादीनामकारान्तस्यचवाच्यं

अज् वकपीयू एडक टाप्मेड अश्वयपमीता चिटि ...कटाप् मूषिक यू ईटाप्

यत्स्त्रीत्वंतत्रद्योत्ये टाप् अजा एडका अश्वा चटका मूषि

कन्या बालटाप् वत्सटाप् वर्हीसस होड मेद मदस्त्री वि लातु ... गंगा टाप् महापदोतसलि

का बाला वत्सा होडा मेदा विलाता मेधाइत्यादि गंगा

सब स वटाप् पद् ...

सर्वा उगितश्च उगिदन्तान्प्रातिपदिकात्स्त्रीङीप् भवती पचंती

भव ... डीप्

उगित् सोसर्व नामस्थानेधातोः = नुम्

ल.३.
४२

टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः अनुप
सर्जनं यट्टिड्ढादि तदन्तं यदन्त्यात् तत्पदिकं ततो ङीप् कुरुचरी नदट् नदी
देवट् देवी सौपर्णेयी ऐन्द्री औत्सी ऊरुद्वयसी ऊरुदघ्नी ऊरुमात्री
पञ्चतयी आक्षिकी लावणिकी यादृशी इत्वरी नञ्स्नञीकक्
ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यान स्त्रैणी पौंस्नी शाक्तीकी आढ्यंकर
णी तरुणी तलुनी यञश्च यञन्तान् ङीप् अकारलोपे कृते हल
स्तद्धितस्य हलः परस्य तद्धितयकारस्य लोप ईति परे गार्गी गार्ग्यौ
व्यक्तस्तद्धितः यञन्तात्प्राक् आसीत् स च न तद्धितः षिद्गौरादिभ्यश्च

राम
४२

त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रिलोकी = ३

यञ्श्चेति च
गार्ग्यस्य अपत्यं स्त्री ... नर्त्तनशाली पार्वती
नर्त्तक ङीष् गौर ङीष् ङीष् चतस्रनुदात्तोऽनुदात्तः
यञ्श्चेति च

ङीश्स्यात् गार्ग्यायणी नर्त्तकी गौरी अनडुही अनड्वाही आकृ
तिगणोऽयम् वयसिप्रथमे प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तात् ङीप् कुमा
री द्विगोः अदन्तात् द्विगोर्ङीप् त्रिलोकी अजादित्वात् त्रिफला त्र्यनी
का वर्णादनुदात्तोपधात्तोनः वर्णवाचीयोऽनुदात्तान्तस्तोपधस्त
दन्तादनुपसर्जनाद्वा ङीप् तकारस्य नश्च एता एनी रोहिता
रोहिणी वोतोगुणवचनात् उदन्ताद्गुणवाचिनो वा ङीष् म
ह्वी मृदुः बह्वादिभ्यश्च वा ङीष् बह्वी बहुः कृदिकारादक्तिनः
रात्रिः रात्री सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके शकटिः शकटी पुंयोगा
दाख्यायाम् या पुमाख्या पुंयोगात्स्त्रियां वर्त्तते ततो ङीष् गोपस्य स्त्री

कुमार ङीप्
कन्या प्रथमावस्था
योगी

सर्वावस्थायां ... बालाद्याकारान्तत्वे ... ङीष् आगता है =
त्रिफला भीः ... इति ... है =

ल.३.
४९

५१

गोपी पालकानां गोपालिका 'प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः' प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्याकारस्येकारः स्यादापि स चेदाप् सुपः परो न सर्विका कारिका अतः किं नौका प्रत्ययस्थात्किं शक्नोतीति शका असुपः किं बहुपरिव्राजिका नगरी सूर्याद्देवतायां चाप्। सूर्यस्य स्त्री देवता सूर्या देवतायां किं 'सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च यलोपः' सूरी कुन्ती 'इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक्' इन्द्रस्य स्त्री इन्द्राणी वरुणानी भवानी शर्वाणी रुद्राणी मृडानी हिमारण्ययोर्महत्त्वे महद्धिमं हिमानी

राम
४९

महद्दरण्ये अरण्यानी यवाद्दोषे दुष्टो यवो यवानी यवनाल्लिप्यां
यवनानी मातुलोपाध्याययोरानुग्वा मातुलानी मातुली उपा
ध्यायानी उपाध्यायी आचार्यादणत्वंच आचार्यानी आर्य
क्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे आर्याणी आर्या क्षत्रियाणी क्षत्रिया क्री
तात्करणपूर्वान्ङीष् वस्त्रक्रीती क्वचिन्न धनक्रीता स्वाङ्गाच्चो
पसर्जनादसंयोगोपधात् असंयोगोपधमुपसर्जनं यत्स्वाङ्गं त
दन्ताद्वा ङीष् केशानतिक्रान्ता अतिकेशी अतिकेशा चन्द्रमुखी
चन्द्रमुखा संयोगोपधात्तु सुगुल्फा उपसर्जनात्किं शिखा
नक्रोडादिबह्वचः क्रोडादेर्बह्वचश्च स्वाङ्गान्न ङीष् कल्याणक्रो
डा आकृतिगणोऽयं सुजघना नखमुखात्संज्ञायां न ङीष् शूर्प

त्रेव बहु २=
सुजघनं यस्याः सा

ल० ३०
प०

५०

दात्संज्ञायामगः' पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य नस्य णः स्यात्संज्ञायां न
तु गकारव्यवधाने शूर्पणखा गौरमुखी संज्ञायां किं ताम्रनखी कन्या।
'जातेरस्त्रीविषयादयोपधात्' जातिवाचि यन्न च स्त्रियां नियतमयोपधं
तेन ङीष् तटी वृषली कठी जातेः किं मुण्डा अस्त्रीविषयात् किं बला
का अयोपधात् किं क्षत्रिया योपधप्रतिषेधे गवयहयमुकयमत्स्य।
मनुष्याणामप्रतिषेधः गवयी हयी मुकयी हलस्तद्धितस्येति यलो
पः मत्सी 'मनुष्यस्य ङ्यां यलोपः' मनुषी ३ इतो मनुष्यजातेः।
दाक्षी 'ऊङुतः' उदन्तादयोपधान्मनुष्यजातिवाचिनः स्त्रियां

५३

राम
ध०

ऊङुतः अयोपधान्निं अप्रयुज्ञीहृणि पंगोश्च पंगुः श्वश्रूरस्योंका
रलोपश्च बाह्वन्तात् पुंयोगलक्षणे ङीषोऽपवादः श्वश्रूः ऊरूत्त
रपदादौपम्ये उपमानवाचिपूर्वपदमस्तूत्तरपदं यस्मात्प्रातिपदिके
(उपमान) तस्मादूङ् करभोरूः संहितशफलक्षणवामादेश्च अनौप
म्यार्थे संहितोरूः शफोरूः लक्षणोरूः वामोरूः शार्ङ्ग
रवाद्यञो ङीन् शार्ङ्गरवादेरञो कारान्तादन्तोपजातिवाचिनो

न०

लघु.
५९
51

ङीप्. शार्ङ्गरवी वैदी ब्राह्मणी न्नृनरयोर्वृद्धिश्च नारी ॥

यूनस्तिः युवन्शब्दात्स्त्रियांतिःस्यात् युवतिः ॥

इतिस्त्रीप्रत्ययाः ॥ शास्त्रोत्तरेप्रविष्टानांबालानांचोप

कारिका कृतावरदराजेनलघुसिद्धांतकौमुदी ॥१॥

सिद्धांतकौमुदीशब्दे कोस्तुभाभो

गभोगनः चक्रेवरदराजःश्रीलघु

तम
बा

अत्रपाद् अत्रपि
ह अत्र अत्र अत्रपि
ष्पात अत्रस्मन॰

52

अचो ञ्णिति अत उपधाया

इत्यात्मनेपदप्रक्रिया श्रिञ् सेवायां श्रयति श्रयते शिश्राय शिश्रि वृद्धिः ञिति णिति प्रत्यये॰

श्रिये श्रयितासि श्रयितासे श्रयिष्यति श्रयिष्यते श्रयतु

अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः॰

श्रयतां अश्रयत् अश्रयत श्रयेत् श्रयेत श्रीयात् श्रयिषी

ष्ट अशिश्रियत् अशिश्रियत अश्रयिष्यत् अश्रयिष्य

त भृञ् भरणे भरति भरते बभार बभ्रतुः बभ्रुः बभर्थ ब

भृव बभृम बभ्रे बभृषे भर्तासि भर्तासे भरिष्यति भरिष्यते

बभार इत्यादौ ... अचो ञ्णिति अत उपधाया वृद्धिः ञिति णिति प्रत्यये॰

ल॰ कौ॰ ३॰
२६॰

भरन्तु भरतां अभरत् अभरन् भरेत् भरेन् क्रिड्याशमलिङ्द्ग

शेषं क्रियादाशीवाईयाक्ते लिङ्क्तिचन्दन्तोरिङ्रिङ् प्रकृते रिङ्ख

यिसामयानदीर्घेति क्रियात् उथ्य ऊरवर्णान्तरौकलादी लि

ङ् आत्मनेपरः सिच्चेतेलोकितौस्त्वः भृषीष्ट भृषीयास्तां अ

भार्षीत् ह्रस्वादंगात् सिचोलोपोकलि अभृत अभरिष्यत्

अभरिष्यत हृञ् हरणे हरति हरते जहार जहर्थ जह्रिव॥

साम्भ्यो बहुवचने ॥ भ्यस् ॥ झलादौ बहुवचने ह्रस्वान्तांगस्यैकारः रामेभ्यः ङ
सिङसि पञ्चम्येकवचने अवसाने झलां चरो वा रामात् रामाद् रामाभ्यां रा
मेभ्यः रामस्य ङोसि चे अतोंगस्यैकारः रामयोः ह्रस्वनद्यापो नुट् ह्र
स्वान्नाब्दयान्तानां दौचे नामि गान्तानां डागमः स्यात् नामि अजन्तांग
स्य दीर्घः रामाणां रामे रामयोः एत्वे कृते आदेशप्रत्यययोः इण्कु
भ्यां परस्यापदान्तस्यादेशस्य प्रत्ययावयवस्य च सस्य षत्वादेशः स्यात् ईष
द्विवृतस्यासस्यनतारे षापवः रामेषु एवं कृष्णादयोप्यदन्ताः सर्वादीनि सर्व
नामानि सर्वादीनि शब्दरूपाणि सर्वनामसंज्ञानि स्युः सर्व विश्व उभ उभय

सर्वादिक जो हैं सो सर्वनामसंज्ञक हो =
शब्द स्वरूप हैं

इण जो है कवर्ग जो है तिनार्थे परे पदान्त जो नहें ऐसे आदेश हैं तिनिस्का जो सका
रहे प्रत्यय का अवयव जो सकार है उस्का मूर्द्धन्यादेश होय

ल॰
९६

यत्तर³त्तम³ अन्य अन्यतर इतर त्वत्त्व नेम सम सिम पूर्वापरावरदक्षि

णोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां स्वमज्ञातिधनाख्यायां

अंतरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि

युष्मद् अस्मद् भवतु किम् जसः शी अदंतात्सर्वनाम्नो जसः शी आ

नेकाल्त्वात् सर्वादेशः सर्वे सर्वनाम्नः स्मै अतः सर्वनाम्नो ङेः स्मै सर्व

स्मै ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ अतः सर्वनाम्न एतयोर्देतौ स्तः सर्वस्मात् ॥

आमि सर्वनाम्नः सुट् अवर्णान्तात्सर्वनाम्नो विहितस्यामः सुडागमः

एत्वषत्वे सर्वेषां सर्वस्मिन् शेषं रामवत् एवं विश्वादयोऽप्यदंताः ॥

उभशब्दो द्विवचनान्तः उभौ उभौ उभाभ्यां उभाभ्यां उभाभ्यां उभयोः उभयोः त
स्येह पाठोऽकजर्थः उभयशब्दस्य द्विवचनं नास्तीति कैयटः प्रा
ह्लीति हरदत्तः उभयः उभये उभयं उभयान् उभयेन उभयैः उभयस्मै उ
भयेभ्यः उतरडतमौ प्रत्ययौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम् इति तदन्ता
ग्राह्याः नेम इत्यर्धे समः सर्वपर्यायस्तुल्यपर्यायस्तु नेह गृह्यते समानामिति ज्ञा
पकात् सर्वं परावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञा
याम् स्वाम् व्यवस्थायामसंज्ञायाम् सर्वनामसंज्ञागणसूत्रपाठ
स्त्वेवं स्पष्टार्थः सा सज्जमित्वा पूर्वे पूर्वाः स्वाभिधेयापेक्षावधिय

तुल्यपर्याय

प्रा

पूर्वादि
गणाः ज्ञेयाः

१८

सा॰ १८

17

वस्था

मोव्यवस्था व्यवस्थायां किं दक्षिणा गाथकाः कुशला इत्यर्थः
स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् ज्ञातिधनान्यवाचिनः स्वशब्दस्य सा
मासंज्ञा जसि वा स्वे स्वाः आत्मीयाः आत्मान इति वा ज्ञाति
धनावाचिनस्तु स्वाः ज्ञातयो धनानि वा अन्तरं बहिर्योगोपसं-
व्यानयोः बाह्ये परिधानीये वार्थे अंतरशब्दस्य सामासंज्ञा ज
सि वा अंतरे अंतरा वा गृहाः बाह्या इत्यर्थः अंतरे अंतरा वा-
शाटिकाः परिधानीया इत्यर्थः पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा पभ्यो
ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा स्तः पूर्वस्मात् पूर्वात् पूर्वस्मिन् पूर्वे

१८

विभाषा जसि प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च तत्र कर्तव्ये द्वंद्वे उक्ता संज्ञा वा स्यात् =

पूर्वादि तृतीयासमास = सर्वनाम संज्ञा न

शेषं सर्ववत् । एवं परादीनां तृतीयासमासे सर्वनामता न । मासपूर्वाय ॥
तृतीयासमासार्थवाक्येऽपि न । मासेन पूर्वाय । द्वंद्वे च । उक्ता संज्ञा न । वर्णाश्र
मेतराणाम् । विभाषा जसि । वर्णाश्रमेतराः । प्रथमचरमतयाल्पार्धक ॥
तिपयनेमाश्च ॥ एते जसः सर्वनामसंज्ञा वा स्युः । प्रथमे प्रथमाः । तयः तप्तयः । द्वि
तये द्वितयाः । शेषं रामवत् । नतो यस्येति स्मृत्वा । द्वितीयस्मै द्वितीयाय इत्यादि ।
एवं तृतीयः । जराया जरसन्यतरस्याम् । जराया जरस् वा अजादौ विभक्तौ ।
पदांगाधिकारे तस्य च तदंतस्य च । निर्दिश्यमानस्यादेशा भवंति । एकदेशविकृतम
नन्यवत् जरशब्दस्य जरस् । निर्जरसौ निर्जरौ निर्जरसः इत्यादि पदे हला
दौ च रामवत् । विश्वपा दीर्घाज्जसि च । दीर्घाज्जसि इचि च । एवं शंखध्मादयः ॥

निर्जरः निर्जरसौ निर्जरौ निर्जरसः निर्जराः निर्जरसं निर्जरं निर्जरसौ निर्जरौ निर्जरसः निर्जरान् निर्जरसा निर्जरेण निर्जराभ्यां निर्जरैः निर्जरसे निर्जराय निर्जरसः निर्जरात् निर्जराभ्यां निर्जरेभ्यः निर्जरसः निर्जरस्य निर्जरयोः निर्जरसोः निर्जराणां निर्जरसाम् निर्जरसि निर्जरे निर्जरसोः निर्जरयोः निर्जरेषु

ल॰ सि॰ कु॰
१८

18

कृ प्रत्यय हे ऽ वचि इत्यादि जिन्को परे जो स्वादिक हैं सो परे होत्हं तें पूर्वकों पद संज्ञा होती है के से हाहान् स्वादिक जिन्को सर्वनामस्थान संज्ञा कियी है एसे जो पंचवचन हे उनों कों छोड करके प्राप्यौं ऽऽ द से करके स्वादिक प्रत्यय परे हो त्हं तें पूर्वकों पद संज्ञा हो २

हरि॥ विश्वपौ विश्वपाः॥ विश्वपाम् ... ॥ हे विश्वपाः॥ विश्वपाम्
विश्वपौ सुडनपुंसकस्य स्वादिष्वं च वचनानि सर्वनामस्थाने सुडनपुंसकस्य संज्ञानि
स्युः॥ स्वादिष्वसर्वनामस्थाने कप्रत्ययावधिषु स्वादिष्वसर्वना
मस्थानेषु पूर्वं पदं स्यात्॥ यचि भम्॥ कप्रत्ययावधिषु स्वादिष्वजादिष्वसर्व
नामस्थाने पूर्वं भं स्यात्॥ आकडारादेका संज्ञा॥ इतऊर्ध्वं कडाराः कर्मधार
य इत्यतः प्रागेकस्यैकैव संज्ञा ज्ञेया या पराऽनवकाशा च॥ आतो धातोः॥ आकारा
न्तो यो धातुस्तदन्तस्य भस्याङ्गस्य लोपः॥ अलोऽन्त्यस्य॥ विश्वपः॥ विश्वपाभ्या
मित्यादि॥ एवं शङ्खध्मादयः॥ धातोः किम्॥ हाहान्॥ हरिः॥ हरी॥ जसि च॥ ह्रस्वान्तस्या

राम
१८

गस्य गुणः हरयः ह्रस्वस्य गुणः संबुद्धौ हे हरे हरिं हरी हरीन् शसोऽच्च सवि शे
षइति स्पष्टार्थे अन्तर्दीसंज्ञोऽहृस्वोप्यम् इति दुतोऽनः टं सोऽपि वं नो मिसंज्ञस्यात् अ
ङीनास्त्रियां टेः परस्याङो ना स्यात् अस्त्रियां आङ् इति टासंज्ञा हरिणा हरि
भ्यां ङे ङिति विसर्गस्वाङि इति भिसपि गुणः हरये हरिभ्यां हरिभ्यः ङेङिङसिङसो
णोऽन्ते एदोद्भ्यः ङसिङसोरस्य एदोद्भ्यां ङसिङसोरतिवर्ण हृपमेकादेशः स्यात् हरेः ।
हर्योः हरीणां अच्चेदः रङ्डाम् नुम् अस्य नु स्यात् ङेयो हरौ हरिषु एवं कव्याद्दयः अ
त्र नङ सौ खुरास्यान ङ आदेशो संबुद्धौ सो अलोप्यात्मूर्द्धउपधा यं त्यादलः ।
हवैयोवर्णः सः ङ उपधा सेशः स्त्र्यर्थः सर्वनामस्थाने वा संबुद्धौ नां तस्याप ।

द्विकोणाकारहो
ढेरत

ल. १.पु.
१५

19

सखिशब्दात्परं आओ
सख्युरसंबुद्धौ आगच्छन्तक

ता

यस्यादीर्घो संबुद्धौ सर्वनामस्थाने ॥ सुप्‌ एकः एकाल्प्रत्ययः हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घा
त्सुतिस्यपृक्तं हल् ॥ हलन्त्यं दीर्घौ ये ङ्यापो तदन्तात्सुपरं सुतिसीत्येतदपृक्तं
हल् लुप्यते ॥ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं ॥ प्रत्ययलोपेपि तदाश्रितमंगका॥
र्यं स्यात् ॥ न लोपः प्रातिपदिकान्तस्य ॥ प्रातिपदिकसंज्ञकं यत्पदं तदन्तस्य नस्य
लोपः ॥ सखा ॥ सख्युरसंबुद्धौ ॥ सख्युरंगात्परं संबुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णिद्वत्स्यात् ॥

णानो जा णन्ना॥ ओ लैन
णन्ना=

अचो ञ्णिति ॥ अजन्तांगस्य वृद्धिर्ञ्णिति ॥ सखायौ ॥ सखायः ॥ हे सखे ॥ सखायं ॥ सखा॥ १५
यौ ॥ सखीन् ॥ सख्या ॥ सखिभ्यां ॥ सखिभिः ॥ सख्ये ॥ सखिभ्यां ॥ सखिभ्यः ॥ ख्यत्यात्
परस्य [illegible] खि तिशब्दाभ्यां खीतीशब्दाभ्यां कृतयणादेशाभ्यां परस्य ङसिङसो
रत उः

खितिशब्द नोहे खीतीश खीती
बूजोहे के ऐहन् खितिशब्द होर खीती शब्द किया है यहर का आदेश जिनों को तिना थें परें जो ङसि होर ङस् का जो अकार उसको उ हो=

राम
१५

नस्वसुः श्रोत्र इतः उकुंङ्यां परस्य ङेः रौत् सख्युर्णोशेषे बहुरिवत्पतिः समासए
व घिसंज्ञः पत्याः पत्ये पत्युः पत्यौ शेषं बहुरिवत् समासे नुम् स्त्र्यन्तयेकतिर्ब
हुवचनान्तः बहुगणवतुडतिसंख्या डतिच डत्यन्ता संख्या षट्संज्ञा स्यात्

षड्भ्यः परयोर्जश्शसोर्लुक् जश्शसोः प्रत्ययस्य लुक् श्लु लुपः लुक् श्लु लुप् शब्दैः कृते प्रत्यया

जश्शसोः कृस्यात् - दर्शनेऽकस्मात् तं तस्याङ्गस्य न लुमताङ्गस्य लुमता शब्देन
लुप्ते तन्निमित्तमङ्गकार्यं न स्यात् कति कति कतिभिः कतिभ्यः कतिभ्यः कती
नां कतिषु युष्मदस्मदः षट्संज्ञकास्त्रिषु सरूपाः त्रियः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रि
णां यात् त्रिषु गौणत्वेऽपि प्रियत्रयाणाम् त्यदादीनामः अकारोऽन्तादेशः स्यात् वि

णां

त्रेस्त्रय आदेशः स्यात् आमि
शः स्यात् आमि

वातप्रमी : वातप्रम्यौ वातप्रम्यः : २ वातप्रम्यौ वातप्रम्यो वातप्रमीभिः ३ वातप्रम्यै वातप्रमीभ्यां वातप्रमीभ्यः : ४ वातप्रम्यः :

वातप्रमी : वातप्रम्यो वातप्रम्यः : १ हे वातप्रमी : हे वातप्रम्यौ हे वातप्रम्यः : २ वातप्रमीं वातप्रम्यौ वातप्रमीन् २ वातप्रम्या वातप्रमीभ्यां वातप्रमीभिः ३

वातप्रमीभ्यां वातप्रमीभ्यः : ५ वातप्रम्यः : वातप्रम्योः : वातप्रम्यां वातप्रमीषु ॥ ७ ॥

इकोऽप्रहोयाह द्विरेद्विऽओकोंमिल्लककेऔहो

ल १ ९ ·
२ · लोककोंपाल
बहुनाकर्ताहेसोपपी कहिये =

मक्तौ द्विपर्यन्तानामेवेति : हौ हौ हाभ्यां हाभ्यां हाभ्यां ह्योः ह्योः पाति

लोकं विपिपपी : पप्यः पप्यौ पप्यः : १ हे पपी : २ पपी पपी पपी नु २ पप्पा।

पपीभ्यां पपीभिः ३ पप्ये पपीभ्यां पपीभ्यः : ४ पप्यः : पपीभ्यां पप्योः पप्यः : ५ पप्यः

प्यः : पप्योः : पप्यां पपीषु ॥ एवं वातप्रम्यादयः । बहुः श्रेयस्यौ ।

यस्य सः बहुश्रेयसी : पुंस्त्वाद्यभावान्नदी ईदूतौ नित्यस्त्रीलिंगौ नदी ।

संज्ञौ स्तः प्रथमलिंगग्रहणं च पूर्वस्त्र्याख्यस्योपसर्जनत्वेपि नदी

त्वं वक्तव्यमित्यर्थः : श्रेवाध्येतस्त्राहृस्वः श्रेयसीनां नंगं ने तामोबहुस्वः ।

ख्यानं सं बुद्धौ हे बहुश्रेयसि शसि बहुश्रेयसीन् अतनेयाः नद्येनाम्

मम
२ ·

ङीश्रंते यत्यस्त इंचेतः न ङंत ञ ङंतः अ ङंतस्य भावः अ ङंतत्वं तस्मात् अङंतत्वात् =

डांडिताणाड्याप्सः आपञ्च आदेशिरेदेहिरेकादेशः स्यात बहुश्रेयसी बहुश्रेयस्या
बहुश्रेयस्याः बहुश्रेयसीनां ङेराम्नद्याम्नीभ्यः नद्यंतादाबंतान्नीशब्दा
च्चपरस्यङेराम् बहुश्रेयस्यां शेषंपपीवत् ङंतवान्नह्लोपः अतिलक्ष्मीः शेषं

लक्ष्मीमतिक्रांतः अतिलक्ष्मीः =

पुंवद्भावाभावः

बहुश्रेयसीवत् प्रधीः अचिश्नुधातुभ्रुवांय्वोरियङुवङौ श्नुप्रत्ययांतस्ये
वर्णोवर्णांतधातोः भ्रूशब्दस्यचेवांमाश्चेयङुवङौ स्तोनाजादौ प्रत्यये इति प्राप्ते एरनेका
चोसंयोगपूर्वस्यधात्ववयवः संयोगपूर्वोनभवतियइवर्णस्तदंतोयोधातु
स्तदंतस्यानेकाचोंगस्ययणजादौ प्रत्यये प्रध्यौ प्रध्यः प्रध्यं प्रध्यौ प्रध्यः
प्रध्यि शेषं पपीवत् एवं ग्रामणीः ङेराम्नद्याम्नीभ्यः ग्रामण्यां अनेकाचः किं नीः नि

इवर्णाश्रुवर्णाश्रुतौ इ उ वर्णाः इ उ वर्णाः तेयस्यास्तौ इ उवर्णा धातुः तस्य

ईः ई अयः ईई ईनू २ ईना ईभ्यां ईभिः ३ अये ईभ्यां ईभ्यः ४ ५ः ईभ्यां ईभ्यः ५ ईः योः ईनां ७ यी योः ईषु ७॥

एकाद्धिनत्वं अनेकत्वं =

डौ ङिपरे होस्ते ग्रामण्येहि गेहे =

एकाचौ संयोग पूर्वस्य = ङेराम्नद्याम्नीभ्यः =

पदविधि

अनेकाचकौ

अथ राअपसे अनु अंव निःनिर दुष्टदुरवि

ल० सु० पु०
२२

21

यो नियः । अमिशासियवस्त्वादि यङ् नियं नियौ नियः । ङे नाम् नियां । असंयोगपू-
र्वस्य किं । सुश्रियौ यवक्रियौ । गतिश्च । प्रादयः क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः ।
गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते शुद्धधियौ । परमधियौ । एतयोः रचि-
सुधियः एन सुधियौ सुधियो इत्यादि । सखेरिञ्सुनी तिसखी सख्युः सख्युः सखीः ।
शम्भुः शेवं धीवत् शम्भुर्हरिवत् एवं भान्वादयः । तृज्वत् क्रोष्टुः । क्रोष्टुश-

तृवंलभते :

ब्दो नित्यं तृजन्तवद्रूपं लभते । असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने क्रोष्टुः इत्यस्य स्थाने क्रोष्टृ प्रयो-
क्तव्यं इत्यर्थः । ऋतो ङि सर्वनामस्थानयोः । ऋतोङ्गस्य गुणो ङौ सर्वना-
मस्थाने च । इति प्राप्ते । ऋदुशनस्पुरुदंसोनेहसां च । ऋदन्तानामुशनसादीनां
तृ, र

बा नङ् स्यात् संबुद्धौ सौ। अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशा-
स्तॄणां। अप्आदीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने। क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रो-
ष्टारः। क्रोष्टारं क्रोष्टारौ क्रोष्टून्। विभाषा तृतीयादिष्वचि। तृतीयादिषु क्रोष्टुर्वा
क्रोष्ट्रना। तृज्वत् क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना। ऋत उत्। ऋतो ङसिङसोरति परे उकार एकादेशः स्यात्।
क्रोष्टवे।
रपरः। रात्सस्य। रेफात्संयोगान्तस्य सस्यैव लोपो नान्यस्य। रस्य विसर्गः। क्रोष्टुः क्रो-
ष्टोः। आमि परत्वात्तृज्वद्भावे प्राप्ते नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन॥
क्रोष्टूनां। क्रोष्टरि। पक्षे हलादौ च शंभुवत्। हूहूः। हूहा विन्यादि। अतिचमैनां अतिच-
म्वा। एवं खलपूः। ओः सुपि। धात्ववयवः संयोगपूर्वो न भवति य उवर्णस्तदन्तो यो धातुस्त-

हूहूः हूहौ हूहूः। हूहूं हूहौ हूहून्। हूह्वा हूहूभ्यां। ... अतिचमूः अतिचम्वौ अतिचम्वः। अतिचमूं अतिचम्वौ अतिचमून्। अतिचम्वा अतिचमूभ्यां। ... अतिचम्वै। ... अतिचम्वाः अतिचमूनाम्। ...

ईत स्यानेकाचो ऽसंयोगपूर्वस्य य स्यादजादौ प्रत्यये । प्रध्यौ प्रध्यैः प्रध्यं प्रध्यं प्रध्यौ प्रध्यः ॥ प्र
ध्यि । शेषं पपीवत् । एवं ग्रामणीः । ओत्तु ग्रामण्यां ऽनेकाच इति किं नीः नियौ नियः । अ
मि ङ्यामि च इयङ्गादेशे इयङ् । नियं नियः । ङेराम्नीभ्यः नियां । अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । सुश्रियौ यव
क्रियौ । गतिश्च । प्रादयः क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः । गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण्
नेष्यते । सुधियौ । न भूसुधियोः । पत्तनयोरचि सुधियि पाटे । सुधियौ सुधियो सुधियेत्या
दि । सुखमिच्छतीति सुखीः । सख्युः । सखी सुत्युः । प्रोषे प्रध्यौवत् ॥ शंभुर्हरिवत् । एवं भा
न्वादयः । ह्रस्वाट्टचित्सुपि । खलप्वौ खलप्वः । एवं सुल्वादयः । स्वभूः स्वभुवौ
स्वभुवः । स्वयंभुवं स्वयंभुवौ स्वयंभुवः । वर्षाभ्वः । वर्षाभ्वश्च । ऽस्य यणास्यात् दृ
वं५

वर्षाभ्वः वर्षाभ्वौ वर्षाभ्वः

पितरं पितरौ पितॄन्

नरं नरौ नॄन्

दृषि वर्षाभ्वां नित्यात् दृन्भ्वः हन्करपुनः पूर्वस्य भुवो यण् दृन्भ्वौ

दृन्भ्वः एवं कारभूः पुनर्भूः यातायाता हेयातनः यातारौ यातारः ऋवर्णान्तस्य

एत्वेचः ॥ यातॄणां एवं नप्त्रादयः नप्त्रादिग्रहणं व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं

तेनेह न पिता पितरौ पितरः शेषं यातृवत् एवं जामात्रादयः ना नि

नरौ नरः हे नः ॥ नृच ॥ अस्य नामि वा दीर्घः नृणां नॄणां ॥ ओतोणि

त् ॥ ओकारात् परस्य सर्वनामस्थानं णिद्वत् गौः गावौ गावः औतो

ऽम्शसोः ओतोऽम्शसोरचि आकार एकादेशः गां गावौ गाः ॥

गवा गवे गोः रायो हलि अस्याकारादेशो हलि विभक्तौ राः ॥

गौः गावौ गावः गां गावौ गाः गवा गोभ्यां गोभिः गवे गोभ्यः गोः गवोः गवां गवि गोषु

यनातिजातानि = रा रायौ रायः रायम् रायौ रायः राया राभ्यां राभिः राये राभ्याम् राभ्यः रायः राभ्याम् राभ्यः रायः रायोः रायाम् रायि रायोः रासु ७
हे राः रायौ रायः (चंद्रमाना मः)
ग्लौः ग्लावौ ग्लावः ग्लावम् ग्लावौ ग्लावः ग्लावा ग्लौभ्याम् ग्लौभिः ग्लावे ग्लौभ्यः ग्लावः ग्लावः ग्लावोः ग्लावाम् ग्लावि ग्लावोः ग्लौषु ७ =

= ग्लौ (चंद्रमा)

रायौ रायः राया राभ्यामित्यादि ग्लौः ग्लौ ग्लावः ग्लौभ्यामित्यादि

(स्वरान्तः लिङ्गास्समाप्ताः)
इत्यजन्ताः पुंलिङ्गाः रमा औङ् आपः आवेनादेङ्गादौ ङः औ ङौ

ङित्योकारविभक्तिः संज्ञा रमे रमाः सेधुद्वेच ॥ आप एकारः हे रमे

हे रमे रमाः रमां रमे स्त्रीत्वान्नत्वाभावः रमाः याडापः आडि (याट्)

ङसि वा आप एकारः रमया रमाभ्यां रमाभिः याडापः आपो ङितो याट् हा

हिः रमायै रमाभ्यः रमायाः रमयोः रमाणां रमायां रमयोः रमासु ॥ ७ ॥ पा

वेङुर्गे विकारः यः सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च ॥ आवेनात्सर्वनाम्नो ङित

ः स्याट् आपश्च ह्रस्वः सर्वस्यै सर्वस्याः सर्वासां सर्वस्यां शेषं रमावत् ॥

याडापवादः

२३

जरा जरसौ जरे जराः १ हे जरे हे जरे हे जराः १ जरसं जरां जरसौ जरे जरसः जराः २ जरसा जरया जराभ्याम् जराभिः ३ जरसे जरायै जराभ्याम् जराभ्यः ४
जरसः जरायाः जराभ्याम् जराभ्यः ५ जरसः जरायाः जरसोः जरयोः जरसाम् जराणाम् ६ जरसि जरायां जरसोः जरयोः जरासु ७

एवं विश्वपादयश्चावन्ताः विश्वपादिवत्समासे बहुव्रीहौ अत्र सर्वनाम्नावा उत्तर।
पूर्वस्यै उत्तरस्यायै द्वितीयस्यै तिथ्यास्ते ना द्वितीयस्यै द्वितीयायै एवं तृतीया
ऽम्बार्थे तिर्ह्रस्वः ॥ हे अम्ब हे अक्क हे अल्ल । असंयुक्ता ये डलकास्तद्वतां ह्रस्वो न
हे अम्बाडे । हे अम्बाले । हे अम्बिके । जरा । जरसौ । जरसेत्यादि । एतेरमावत् । गोपाः
विश्वपावत् । मतिः मती । मतयः । मतिं मती । मतीः । स्त्रीत्वाद्वत्वाभावः । मत्या
ङितिह्रस्वश्च ॥ इयुङ्वङ्स्थानौ स्त्रीशब्दभिन्नौ नित्यस्त्रीलिंगावीदूतौ ह्रस्वौ
च इदुद्वर्णौ स्त्रियां वा नदीसंज्ञौ स्तो ङिति मत्यै मतये मत्याः मतेः नदीत्वपक्षे।
औ ङितिङेरौ त्वप्राप्ते ङेराम्नद्याः नदीसंज्ञ(का)भ्यामिदुद्भ्यां परस्य ङेः आम् एतेष्वप्रवृत्तेः

लघु.

मत्यौ मतौ शेषं हरिवत् एवं बुद्ध्यादयः त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ स्त्रीलि

ङ्गयोरेतौ स्तो विभक्तौ अचि र ऋतः तिसृचतस्रोरृकारस्य रेफादेशः स्यादचि गुणदी

र्घोत्वानामपवादः तिस्रः तिस्रः तिसृभिः तिसृभ्यः तिसृभ्यः न तिसृचतसृ

एतयोर्नामि दीर्घो न तिसृणाम् तिसृषु द्वित्रियामिति द्विवत् प्रि

यविशेषणत्वान्नेह प्रिया स्त्रियस्तिस्रो यस्याः सा प्रियत्रिः मतिवत् अमि प्रियत्र्या

णामिति निषेधः स्त्रियाः त्रिशब्दो यस्य एकत्ति विग्रहे तु प्रियतिसृ प्रियतिस्रौ प्रिया

तिसृणामित्यादि प्रियास्तिस्रो यस्य तत्कुले प्रियत्रि मो लोके कालत्र्यबलन

णामभावात् तिस्रादेशः ननु मत्वेति निषेधः स्यान्नित्यत्वात् तिसृप्रियत्रि तिसृ आदेशात्पूर्वं

राम

२५

विप्रति शेधेन नुम् श्रियतिहरली श्रियति हलिलि रलीयादि बुक्तमाण एवं बहुवावदि

कल्पान्नुम रभावौ श्रियतिस्त्रा श्रियतिहरणाहे: द्वाभ्यां हयो: गौरी गौर्यौ गौ

र्यः हे गौरि गौर्या वित्यादि एवं नद्यादय: लक्ष्मी शब्दो गौरीवत् एवं तंत्रीत

त्र्यादय: स्त्री हे स्त्रि स्त्रियाः स्त्रियष्ठ-औ दो स्त्रियौ स्त्रियो स्त्रियः वामशसो:

स्त्रियो: स्त्रिया इयङ् वा स्त्रियं स्त्रीं स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रियै स्त्रियाः २ वर्त्वानु स्त्रियै स्त्रियः

स्त्रियो: स्त्रीणां स्त्रियां स्त्रीषु स्त्रीः स्त्रियौ स्त्रियः नेयङ् वङ् स्थानावस्त्री इयङ्-व

ङ्स्थितिर्युवौ स्त्रावी स्त्रीनदी संज्ञोन्स्त्री नन्स्त्री हे स्त्री श्रियौ श्रियो श्रिये श्रियाः

श्रियः वामि इयङ् वङ् स्थानौ स्त्रावीयु श्रामि वान दीर्घ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥

प्रवीतं शीतं स्त्री: ह्रीश्री धीलक्ष्मीत्यादित: स्त्रीलिंगानां मोक्षशतुलस्लोकसाधन:

स्त्री शब्दस्य विकल्पेन नदीत्वं

ल·कृ·पु·
२५

ननान्दा दुहिता तथा । याता मातेति सप्तैते स्वस्रादय उदाहृताः । माता पितृवत् ॥

द्यौ गोनान स्त्री श्रीः श्रियौ श्रियः श्रियि श्रियैरेनुर्मतिवत् । स्त्रियाश्च ॥ ह्रीवा ।

ह्रीं क्रोष्टु स्त्रि तेनितस्त्र्वदृष्टं ललाने अचि र ऋतः ॥ ऋदन्तेनैको नातेभ्यश्च ह्रियं

ह्रीः क्रोष्ट्री गौरीवत् भ्रूः श्रीवत् हे भ्रूः स्वयंभूः पुंवत् न षट्स्वस्रा-

दिभ्यः ॥ पञ्चसंख्याः षट्संज्ञा पञ्च स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता याता माता दिवोऽतः द्यौर्गोव-

त् राः पुंवत् नौर्ग्लौवत् इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः अथाजन्त अतोऽम् वाक्ये स्वमो

स्वमोर्ज्ञानं ०३ ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य हे ज्ञान नपुंसकाच्च औङः शी भसं-

ज्ञायां यस्येति च ईकारे तद्धिते च भस्य वर्णस्य वर्णयोर्लोपः इत्यलोपप्राप्तौ औङः

श्यां प्रतिषेधः ज्ञाने जश्शसोः शिः शिः सर्वनामस्थानं नपुंसकस्य

राम
२५

झलचः हलंतस्याजंतस्य च क्लीवस्य नुम् स्यात्सर्वनामस्थाने ॥ मिदचोऽन्त्यात्परः ॥
अचां मध्ये योन्त्यस्तस्मात्परस्तस्यैवान्तावयवो मित्स्यात् उपधादीर्घः ज्ञानानि
पुनस्तद्वत् शेषं रामवत् एवं धनवनफलादयः अद्ड्डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः पञ्चभ्यः क्ली-
बेभ्यः स्वमोरड्डादेशः ॥ टेः ॥ डितिपरे भस्य टेर्लोपः कतरत् कतरद् कतरे कतराणि ।
हे कतरत् [illegible] ॥ कतमत् अन्यतरत् इतरत् अन्यत् अन्यतमस्य त्वन्यतम-
मित्येव एकतरात्प्रतिषेधः एकतरं ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य अजंत-
स्य श्रीपं ज्ञानवत् स्वमोर्नपुंसकात् लुक् स्यात् अकारेस्य [नुर] वारि
वि॰ इकोऽचि विभक्तौ इगंतस्य क्लीवस्य नुम् अचि विभक्तौ वारिणी वारीणि नलो-

ॐ

ल० इ० पु० २६

26

मनेनेति शेषः ह्रस्वानित्यान्त्वात्परत्वे संबुद्धिनिमित्तो गुणः । हे वारे हे वारि । घेर्ङितीति घेर्गुणः प्राप्ति

बह्वोत्तरत्वद्बाध्य इकोऽचि विभक्तावित्यनेन नुम् सर्वविभक्तिषु येनः । वारिवारिणः । वारिणोः । नुमचि

रेति नुट् । वारीणाम् । वारिणि । हलादौ हरिवत् । तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंव

द्गालवस्य ॥ प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये भाषितपुंस्कमिति गतं ज्ञीवं पुंवद्वा स्यात् टादावचि । अना

दयेऽनादिने इत्यादि शेषं हरिवत् । अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः ॥ एषाम

नङ् स्यात् टादावचि स चोदात्तः ॥ अल्लोपोऽनः ॥ अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजादि

स्वादिपरो योऽन् तस्याकारस्य लोपः । दध्ना दध्ने । दध्नः । दध्नोः । दध्नि दधनि शेषं वारिवत् । विभा

षा ङिश्योः ॥ अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादिपरो योऽन् तस्याकारस्य लोपो वा ङौ ।

दधि दधिनी दधीनि पुनरपि दधि दधिनी दधीनि दध्ना दधिभ्यां दधिभिः दध्ने द० दध्नः द० दध्नः दध्नोः दध्नाम् दध्नि दधनि दधिषु एवम् स्थिसक्थ्यक्षि

प्रयोः ४ राम

३२

स्याद् यः २६

दृम्भिदथनिरोधेवातिवत्

दृम्भ्वोः॥ वरतः॥ एवमस्मिन् प्राकप्यादित्ततेदे तस्याप्यनडु॥ अतिदृम्भा॥ हृधि॥ हृधिनी॥ हृधि
नी॥ हे हृधि॥ हे हृधे॥ हृधिया॥ हृधिनेत्यादि॥ मधु॥ मधुनी॥ मधूनि॥ हे मधो हे मधु॥ एवं ब्रह्मा
यः॥ हलु॥ हलुनी॥ हलूनि॥ हलुनेत्यादि॥ यातृ॥ यातृणी॥ यातॄणि॥ हे यातः॥ हे यातृ॥ या
तृणा॥ एवं ज्ञातृ कर्त्रादयः॥ [illegible] ह्रस्वादेशे॥ ह्रस्वादेशे एच इक्॥ प्रद्यु॥ प्रद्युनी॥ प्रद्यूनि॥ इह न
वत् यदि गोत्वं प्रद्युनः स्यात् भावित स्त्रीत्वाभावात्॥ एवमग्रेऽपि॥ प्रद्युनेत्यादि॥ प्ररि॥ प्ररिणी॥ प्ररीणि
एकदेशविकृतमनन्यवत्॥ प्ररिभ्याम्॥ प्ररीणाम्॥ सुव॥ सुवनी॥ सुवूनि॥ सुवनेत्यादि॥ इ
ति अजन्ता नपुंसकलिंगाः॥ हो ढः॥ झलि पदान्ते च॥ लिट् लिड्॥ लिहौ॥ लिहः॥ लिहा॥ लि
ड्भ्याम्॥ लिट्सु॥ लिट्त्सु॥ दादेर्धातोर्घः॥ उपदेशे धातोर्हस्य घः झलि पदान्ते च॥ एकाचो
बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः॥ धात्ववयवस्यैकाचो झषन्तस्य बशो भष् स्यात् सकारे ध्वशब्दे पदान्ते च॥ दुह्

गम्य दादेः

हृधि हृधिनी हृधीनि हे हृधे हे हृधि हे हृधिनी हे हृधीनि १ पुनः हृधि हृधि हृधी नी हृधीनि २ हृधिया हृधिना हृधि भ्याम् हृधिभिः ३ हृधिने हृधये हृधिभ्याम् हृधिभ्यः ४ हृधिनः हृधि हृधिभ्याम् हृधिभ्यः ५ हृधिनः हृधियोः हृधिनोः हृधीनाम् हृधि नि हृधिनि हृधिनोः हृधियोः हृधिषु

अलिपदांतेव धुक् धुग् ध्रुट् ध्रुड् दुहौ दुहः धुग्भ्यां धुक्षु ॥ धु८

ल० सु० सो०
२८

27

देधिवह्वावेनथात्वठयवत्वाद्धभावः धुक् ॥ धुग् ॥ दुहौ ॥ दुहः ॥ धुग्भ्यां ॥ धुक्षु ॥ वाहूठ्महस्यहस्य
हो ॥ वषोहस्यवाहः ॥ [illegible] ॥ एवं
मह् ॥ यान्वादेः धः सः ॥ स्रुक् ॥ स्रुग् ॥ स्रुट् ॥ स्रुड् ॥ एवंस्निह् ॥ विश्ववाड् ॥ विश्ववाट् ॥ विश्ववा
हौ ॥ विश्ववाहः ॥ विश्ववाहं ॥ विश्ववाहौ ॥ [illegible] संप्रसारणं ॥ यणःस्थानेप्रयुज्यमानोयइक्
सः संप्रसारणसंज्ञः स्यात् ॥ वाहऊठ् ॥ भस्यवाहः संप्रसारणमूठ् स्यात् ॥ संप्रसारणाच्च ॥ संप्रसा
रणादचिपूर्वरूपमेकादेशः स्यात् ॥ सावनडुहः ॥ अस्यनुम्स्यात्सौपरे ॥ अनड्वान् ॥ अम्संबु
द्धौ ॥ चतुरनडुहोः ॥ हेअनड्वन् ॥ अनड्वाहौ ॥ अनड्वाहः ॥ अनड्वाहं ॥ अनड्वाहौ ॥ अनडुहः ॥ वसुस्रंसु
ध्वंस्वनडुहांदः ॥ सांतवस्वंतस्य स्रंसादेश्चदः स्यात् पदांते ॥ अनडुद्भ्यामित्यादि ॥ पदांतेकिं ॥ स्रस्ते ॥ ध्व
स्ते ॥ सहेः साडः सः ॥ सहिरूपस्य सहेः सस्य मूर्धन्यादेशः स्यात् ॥ तुराषाट् तुराषाड् तुरासाहौ
एत्येधत्यूठ्सु ॥ विश्वौहः ॥ विश्वौहा इत्यादि ॥ चतुरनडुहोरामुदात्तः ॥ सर्व
नामस्थाने ॥ ४

अन्त्येषाम
पीतिपूर्वपद
स्यादीर्घः ॥
ग्राम
२८

तुरासाहः ॥ तुरासाहावित्यादि ॥ त्रिचतुरोः ॥ द्विविति प्रातिपदिकस्यैतस्यात्सौ ॥ द्वयोः ॥ द्विवौ ॥

त्रिचतुरो ॥ परतोन्ते ॥ चतुर्भ्यामित्यादि ॥ चत्वारः ॥ चतुरः ॥ चतुर्भिः ॥ चतुर्भ्यः ॥ चतुर्भ्यः ॥ षट्चतुर्भ्यश्च

॥ षण्णां चतुर्णामीति नुडागमः ॥ रषाभ्यां नो णः समानपदे ॥ षण्णां चतुर्णाम् इत्यादि ॥ अचो रहाभ्यां

द्वे ॥ अचः परस्माभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यरो द्वे वा स्तः ॥ चतुर्ण्णाम् ॥ रोः सुपि ॥ सप्तमीबहुवचने परे

रेफस्य विसर्जनीयो नान्यस्य रेफस्य हित्वमाह ॥ शात्पूर्वस्य ॥ अपि परे शात्परे न स्तः ॥ चतुर्षु ॥ प्रियच-

प्रियचतुर [illegible]

त्वाः ॥ हे प्रियचत्वः ॥ प्रियचत्वारौ ॥ प्रियचत्वारः ॥ गौणत्वे नानुड् नेष्यते ॥ प्रियचतुराम् ॥ प्रधानेतु

बहुवचन होते हैं

नुड् स्यात् ॥ परमचतुर्णाम् ॥ कमलं कमलौ कमलाः ॥ कमल् कमलो कमलः ॥ षत्वं

कमल्सु ॥ मोनो धातोः ॥ धातोर्मस्य नः स्यात् पदान्ते ॥ प्रशान् ॥ प्रशाम्यतीति ॥ किमः कः ॥ वि

[illegible] प्रशाम इत्यादि ॥

किम् सु अचोन्त्यादि टि इसकेंकरु कोटिसंज्ञा होयी है इम्कू ररयात् सर्वनाम्नः अकच्प्राक् टेः अक चुप्रायाप्रच् गयाप्र कू रयाप्र अनियरत्नमेयोगांक त्रि मप्रक चा हि उस्कोंभी यथी आदेश होहो रस्का रककें टिकोंप्र कारकतिथितरु ककपसे रूपहोवगा स्कोंहीनेयहांकरणा कारिम् कों कई आदेश हो स्कावकों विसर्गा हो गों क: होया =

पजेयपर्यायुहे इस्कामी है कः कावी है =

ल॰ हे॰ ३ मङ्क्षे कः कौ के इत्यादि सर्ववत् अकच्सहितस्याप्ययमादेश इति अन्यथा टेर

२८ विकं करनिष्पत्तेः इदमोमः सौ त्यदाद्यत्वापवादः इदोय् पुंसि इदम इदोय् पुंसि सौ

त्य सर्वनाम: इस्कों नकोअप्रप्रज्ञहोयायाया इदमो मः सोर इस्का वाध्ये कहत्व हे इदय पुंसि इस्कें इट् कों अय् हो या अनजीनकों णा है पप ड्यु यम =

अयं त्यदाद्यत्वे अतो गुणे अपदान्तादतो गुणे पररूपमेकादेशः दश्च इदमो दस्य

मःस्यु ह॰ इम्प्र इदू कोमह॰ इमौ पसेव हुव इमे ह॰ म

मः विभक्तौ इमौ इमे त्यदादेः संबोधनं नास्तीत्युत्सर्गः अनाप्यकः अककारस्य इदम

२४

इदोनाप्स्याद्विभक्तौ आविति प्रत्याहारः हलि लोपः अककारस्य इदम इदो लोपः

आपि हलादौ नानर्थकेऽलोन्त्यविधिरनभ्यासविकारे आद्यन्तवदेकस्मिन् ए

कस्मिन् क्रियमाणं कार्यमादाविवान्त इव स्यात् सुपि च दीर्घः आभ्यां ने

राम
२

इमंहारकोः अकंकारयोरिदमः सेषस्येत् नस्यात् एतं एभिः अनेन

मित्यत्वान्हे सेयप्याहलिलोपः असमे एभ्यः अस्मात् अस्य अनयोः एषां

अस्मिन् एषु ककारयोगे अयकं इमको इमके इमकं इमको इमकानि

त्यादि द्वितीयाटौस्स्वेनः इदमेतदोरन्वादेशे किंचित्कार्यं विधातुमुपात

र्यो

स्यकीं तर्दं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः यथानेन व्याकरणमधीतमेनं छं

दोध्यापयेति अयोः एभिः एनयोः प्रशस्तिं स्वमिति एनं एनौ एनान् एः

नेन एनयोः २ राजा नः संबुद्धौः नस्य लोपो न ङौ संबुद्धौ च हे राजन्

ङावुत्तरपदे प्रतिषेधो वक्तव्यः चर्मतिलानि ... चर्मणि तिलः ...

अल्लोपोऽनः अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादि परो योऽन् तस्याकारस्य लोपः। स्तोः श्चुना श्चुः स्तोः सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ स्तः॥

स्वरविधौ

ल.सू.हे.३ २६ राजानौ राजानः राजानं राजानौ राज्ञः। अल्लोपोऽनः। राज्ञः। नलोपः सुप्स्वर
संज्ञातुग्विधिषु कृति। [illegible] विधौ [illegible] विधौ च नलोपोऽसिद्धो ना
त्वत्र राजाभ्याम् इत्यादौ। अयं सिद्धत्वादात्वमेत्वमैस्त्वं च न। राजा राजभ्याम् राजभिः

29

राज्ञे राजभ्याम् राजभ्यः। राज्ञः राजभ्याम् राजभ्यः। राज्ञि राजनि प्रतिदी
व्यतीति प्रतिदिवा प्रतिदिवानं प्रतिदिवानः। अल्लोपे भस्य [illegible] हलि च।
रेफवान्तस्य धातोः उपधाया इको दीर्घः स्याद् हलि। न [illegible]
बे = [illegible] दीर्घविधौ न [illegible] बहिरङ्गपरिभाषा [illegible] न्यायेन न प्रवर्तते प्रति
दीव्नः प्रतिदीव्ना इत्यादि। यज्वा यज्वानौ यज्वानः। यज्वना मित्यादि। न संयोगाद्वमन्तात्।
वमान्तसंयोगादनोऽकारस्य लोपो न। यज्वा यज्व
नेयज्वनोर्यज्वनः॥२॥ २६

णः ब्रह्मणा ब्रह्मभ्यामित्यादि ब्रह्मन्शब्दार्थमात्मेशौ । यथा पूर्वे चोपधाया दीर्घः सौ
च इत्यादीनामुपधाया दीर्घो स ब्रह्मा सो वृत्रहा हे वृत्रहन् अकारान्तपरपदे णः इका
रान्तस्य इत्यनन्तस्यैव समासे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य प्रातिपदिकान्तस्य विभक्ति

वृत्रं हन्तीति
वृत्रहा =

स्थस्य नस्य णः वृत्रहणौ वृत्रहणः हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु [illegible] प्रत्यये
हन्तेर्हस्य घत्वं स्यात् वृत्रघ्नः इत्यादि एकाजुत्तरपदे णः [illegible] मघवा

उगित्वान्नुम् [illegible]

बहुलं मघवन्शब्दस्य वा तृ इत्ययमादेशः ऋ इत् उगिदचां सर्वनामस्थाने

उगत्प्रत्याहारः आ ऌक् =

नलोपो [illegible]
न स्यादित्यर्थः =

धातोः [illegible] नलोपिनो [illegible] सर्वनामस्थाने मघवान् ३
उपधाया दीर्घः [illegible] संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वेनाप्ति बहुलग्रहणात् मघवन्तौ मघवन्तः
[illegible] सर्वस्य हन्तेरन्त्यस्य [illegible] नान्यस्य ४

ष्टुप्रत्याहारस्तु ओजस्तम्ऽट्प

मलोपश्शांतेः तस्य दः

ल. सू. ह. पु. मघवन्नामघवद्भ्यामित्यादि तृज्वाभावे मघवा मघवत् श्वयुवमघोनामतद्धिते॥ अन्नन्तानाम् भसंज्ञानामेषामतद्धिते संप्रसारणं स्यात् संप्रसारणाच्च मघोनः मघो
३.

३०

नः मघवभ्याम् एवं श्वन युवन् नसंप्रसारणे संप्रसारणम्॥ संप्रसारणे परतः पू
र्वस्य यणः संप्रसारणं न स्यात् अतिप्रकारस्थनेत्वं अतएव ज्ञापकादन्त्यस्य यणः न्युः
स्वं संप्रसारणं यूनः युवभ्यामित्यादि अर्वा हे अर्वन् अर्वणस्त्रसावनञः नञा
रहितस्यार्वणोन्तस्य तृ आदेशो नतु सौ अर्वन्तौ अर्वन्तः अर्वद्भ्यामित्या
दि अनञः किं अनर्वा यज्ववत् पथिमथ्यृभुक्षामात् सौ इतोत्सर्वनामस्थाने

नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य नलोपः

पथ्यादेः थोन्थः पन्थाः पथिभ्याम् पथिभ्यः एवं मथ्यृभुक्षाः सौ तांबरू
पथिमथ्योस्स्थ आदेशः स्यात् सर्वनामस्थाने पन्थाः पन्थानो भस्यटेर्लोपः पथ्यादे
पथिमथि ऋभुक्षन्यस्यादेशः टेर्लोपः

ल. म. ३.

द्वी

ष्णान्ता षट्संख्या षट्संज्ञाः स्युः पंच पंच पंचभिः पंचभ्यः पंचभ्यः षट्त्वेनभ्ये
तिन्नुट् नोपधायाः नोपधायाः दीर्घः नामि पंचानां पंचसु अष्टन आ विभ
क्तौ हलादौ वा तस्मात् अष्टाभ्य औश् कृताकारात् जश्शसोः औश् अष्टभ्य
इति वक्तव्ये कृताकारनिर्देशः जश्शसो विषये आत्वं ज्ञापयति अष्टौ अष्टौ अष्टा
भिः अष्टाभ्यः अष्टाभ्यः अष्टानां अष्टासु आत्वाभावे अष्ट पंचवत् ऋत्वि
ग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगंचुयुजिक्रुंचां च एभ्यः क्विन् अंचेः स्पृशुपदे युजि
क्रुंचोः केवलयोः क्रुंचेर्नलोपाभावश्च निपात्यते केविना नोक्तदोषः
अत्र यातयि कार्ये गितिङित प्रत्ययः कृत्संज्ञः वेरपृक्तस्य लोपः क्विन्प्र

अपदरहितयो॰
विक्विन्॰

त्रिषु ति

ऋत्विक्

ल॰ सू॰ द्रु॰ पु॰ त्विषस्रुकुः क्विन्प्रत्ययो यस्मात्तस्य कवर्गोनादेशः पदान्ते ऋत्विक् ऋत्विजौ

३१

ऋत्विजः ऋत्विग्भ्यां युजेरसमासे युजेः सर्वनामस्थाने नुम् स्यादसमासे हलोपः संयोगान्तस्य लोपः नस्य कुत्वेन ङः युङ् युञ्जौ युञ्जः युग्भ्याम् चोः कुः चवर्गस्य कवर्गः स्यात् नश्चापदान्ते न स्येति नमोऽनुस्वारः परसवर्णः तस्यासिद्धत्वाच्चोः कुरिति कुत्वं न सुयुक् सुयुजौ सुयुजः सुयुग्भ्याम् खन् खञ्जौ खञ्जः खञ्ज्भ्याम् व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः झलि पदान्ते च नस्य षत्वं राट् राड् राजौ राजः राड्भ्याम् एवं विभ्राट् देवेट् विश्वसृट् परिमृट् षत्वे ज॰ ष॰ पः देन नो

मम
३१

31

हलन्ता
सलोपस्य
संयोगान्ता
इकुः प्रातिपदिकस्य(?)...

ऋत्विक् पदान्ते च सुयुक् सुयुग् सुयुजौ सुयुजः सुयुग्भ्यां ... त्यालम् धामे... अनुस्वारस्याधि परसवर्णः

चोः कुरिति सिद्धत्वात् कुरिति ...

निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः

परस्युपपदे व्रजेः क्विप् स्यात् दीर्घश्चोपसर्गस्य षत्वमपि पयिरित्य व्यर्थं व्रजतीति प
रिव्राड् परिव्राजौ विश्वस्य वसुराटोः विश्वस्य दीर्घः सर्वदा सो परिवपरे वि
श्वराट् विश्वराड् विश्वराजौ विश्वराजः विश्वराजा विश्वराड्भ्यामित्या
दि स्कोः संयोगाद्योरन्तेच पदान्ते झलि च यः संयोगान्तस्याद्योः सकारककारयोर्लोपः भृट् भृड् सस्य न त्वे न प्राः झलां जश् झशि षस्य जः भृज्जौ भृज्जः

भृड्भ्यामित्यादि त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं तदोः सः सावनन्त्ययोः त्यदादीनां

हि तौ पाटो सत

तदेयोग द्वितीययोः सः स्यात्सौ स्यः त्यौ त्ये सः तौ ते तं तौ तान् यः यौ ये एकः एको एके एकं एको

एकान् एकेन द्वितीयो द्वे प्रथमयोः परः द्वाभ्यां परस्मा द्वौ परस्मै प्रथमादिह्रितीययोः स्यो

सः त्यौ त्ये त्यान् २ त्येन त्याभ्यां त्यैः ३ त्यस्मै त्याभ्यां त्येभ्यः ४ त्यस्मात् त्याभ्यां त्येभ्यः ५ त्यस्य त्ययोः त्येषां ६ त्यस्मिन् त्ययोः त्येषु ७
सः तौ ते तौ तान् २ तेन ताभ्यां तैः ३ तस्मै ताभ्यां तेभ्यः ४ तस्मात् ताभ्यां तेभ्यः ५ तस्य तयोः तेषां ६ तस्मिन् तयोः तेषु ७

ल.स.हू.पु ३२

मादेशः त्वाहौ सौ अनयोर्मपर्यन्तस्य त्वाहौ वा ङे शौ त्वः सौ शेषे लोपः आत्व

यत्वनिमित्तेतरविभक्तौ परतः एतयोष्टेर्लोपः त्वम् अहम् युवावौ द्विवचने द्वयोरुक्ता

वेतयोर्मपर्यन्तयोर्युवावौ वा लो विभक्तौ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् औङि एत

योरात्वं लोके युवाम् आवाम् यूयवयौ जसि अनयोर्मपर्यन्तस्य यूयवयौ स्तः यूयम् वयम्

त्वमावेकवचने॥ एकस्योक्तावनयोर्मपर्यन्तयोस्त्वमौ स्तः द्वितीयायां च॥ अन

योरात्वं स्यात् त्वाम् माम् शसो नः॥ आभ्यां परस्य शसो नः स्यात् अमोऽपवादः आदेः॥

परस्य॥ संयोगान्तस्य लोपः युष्मान् अस्मान् योऽचि अनयोर्यादेशः

अनादेशे अजादौ विभक्तौ त्वया मया युष्मदस्मदोरनादेशे अनयोरात्वं स्यात्।

३२

नवममौ स्तो
ङ सि ५४

अनादेशे हलादौ ५ क्षि ङौ युवाभ्याम् आवाभ्याम् युष्माभिः अस्माभिः
युष्मदस्मदो ङसि अनयोर्मपर्यन्तयोरेतोऽन्तः युष्मद् अस्मद् भ्यसो भ्यम् आभ्यां
परस्य भ्यसो भ्यम् स्यात् युष्मभ्यम् अस्मभ्यम् एकवचनस्य च आभ्यां ङसेरत्
त्वत् मत् पञ्चम्या अत् आभ्यां पञ्चम्या भ्यसो ऽत् स्यात् युष्मत् अस्मत् तवममौ
ङसि अनयोर्मपर्यन्तस्य तवममौ स्तः ङसि परे तव मम युवयोः आवयोः
योः साम आकम् आभ्यां साम आकं स्यात् युष्माकं अस्माकं त्वयि मयि युष्मासु
अस्मासु युष्मदस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्थयोर्वांनावौ पदात्परयोरपादा
दौ स्थितयोरनयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वांनावौ आदेशौ स्तः बहुवचनस्य वस्नसौ

श्री ५

ल·प्र·हृ·१
३३

मोऽत्तविषययोरनयोः षष्ठ्यादिबहुवचनांतयोर्भस्मन सोरुः नेमयावेहृत्तनस

उत्तविषययोः षष्ठीचतुर्थ्योरेकवचनांतयोर्मे मयनोलः त्वा मौ द्वितीयायाः द्विती

येकवचनांतयोः त्वा मावेतोलः ष्टी शास्त्वा बडमयीहृदज्ञातेमेयिशमतः त्वा

मौतेमेयिमह्राः पानुवामयिनोविभुः रक्षेवंबांनोद्दाशिशः पतिवांमयिनो

हृतिः सोबाहोतः शिवंवोनेदयात्स्मकोनःवः नतः रवबवाकिक्षादसमदा

देयाः वक्तव्याः एकतिउवा कुंतेनेहनडोदनेयनतवमविष्यतिप्रतेवांनावाद

यस्मादेशायुष्मनादेशावाववक्तव्याः अन्वादेशोनतिष्यन्नः धानातेमकोस्तितवमा

कालोनिनन्तम सेतेनमरत्येवहैयातहृयादोयादः पतयान्कसुतिषकेगभंतदवव्य

जिह्वांयकवाक्य
हेतेन इस्मतिरुकिय
होनेहोताहै

वोनावाद्यमादेशाः
तिष्यनु

युष्मच्चदस्मत्

तस्मिसर्वजनप्रसिद्धायतेनमः

ताम
३३

प्राङ् अञ्चु धात परे ... उदश्चोत्तरस्य ... उदीच ... उत्तिरूप ककार नकार का लोप है।
जो है जहाँ है सो तहीं ... का लोप होया

वस्यपात्रू स्यपदोष्मा: स्यपद: स्यपादुप्याग्रिमास्याति वितो हलउपधाया:

हलऽंतजिन्का नैहैं इकार ... जिन्का ... इन्की जो उपधा ... इसका लोप

क्विनिह लं तानामनिदितां मेंगानलुप्यधाया: नस्यलोप: किनिति उ ननुमस्पे

योगान स्यलोप: नस्य कत्वेन उ: प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्च: प्राच: लुप्तनका

रस्यांचतेर्भस्याकारस्यलोप: चौ लुप्ताकारनकारेञ्चतौ पूर्वस्या

णो दीर्घ: प्राच: प्राग्भ्याम् प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्च: प्रतीच: प्रत्यग्भ्याम् उदङ्

उदञ्चौ उदञ्च: उद ईत् उदश्चोत्तरस्य लुप्तनकारस्याञ्चतेर्भस्याकारस्य ईत् उदीच: उ

दग्भ्यां सम: समि वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ सम्यङ् सम्यञ्चौ समीच: सम्यग्भ्यां सह

स्य सध्रि: वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ सध्र्यङ् तिरसस्तिर्यलोपे अलुप्ताकारेऽञ्चतौ वप्रत्ययान्ते तिर

सस्तिर्यादेश:

ल॰ कौ॰ पु॰ ३४

तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिर्यञ्चः तिरश्चः तिर्यग्भ्यां नाञ्चेः पूजायां पूजार्थस्याञ्चते
रुपधाया नस्य लोपो न प्राङ् प्राञ्चौ नलोपाभावादलोपो न प्राञ्चः।
प्राङ्भ्यां प्राङ्क्षु प्राङ्षु एवं पूजार्थे प्रत्यङ्ङादयः क्रुङ् क्रुञ्च्भ्यां पयोमुक् पयो
मुचौ पयोमुग्भ्यां महत् पूजायां वर्तमाने ऽच्प्रत्ययः महत् उगित् ७ १ ७०
सेर्वनामस्थाने परे नुम् कार्यं स्यात् उगित्वान्नुम् सान्त महतः संयो
गस्य सान्तसंयोगस्य महतश्च यो नकारस्तस्योपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वना
मस्थाने महान् महान्तौ महान्तः हे महन् महतः महता महद्भ्यां
सान्तस्य चाधातो अत्वसन्तस्योपधाया दीर्घो धातुभिन्नस्यासंबुद्धौ सौ।

संतस्य ४

राम ३३

परे नित्यं वनुसंबार्थं नाव कुनसामर्थ्यादिदौर्ही: धीमान् धीमंतो हे धी

मन् धासादौ महद्धन भातेर्डवन्तु डित्वसामर्थ्याद्भस्यापि टेर्लोपः भवा

न् भवंतौ भवंतः शत्रेनस्य नुभवन् उभे अपि ले बाध्रहिन्व प्रकरणे येहु विहते

तेउभ समुदिते अभ्यस्तसं तेस्तः न अभ्यस्तात् ऊतः अभ्यस्तात् छन्तर्भवन ददत् ददः

नौ जक्षित्यादयः षट् षट् धातवोन्ये जक्षितिश्च सम भवन्ति भाष्य संज्ञा स्युः जक्ष

नागमाहे दरी दे ... शोभिताहे प्रकाशमानाहे प्राताहे रत्नाकरयोबोल्ला

तोमाहे

जक्षतौ वकंजागृत् दरिद्रत् शासत् चकासत् दीध्यत् वेव्यत् गुप् गुरु गुप्तौ

मुदृभ्यां त्यदादिषु दृशोनालोचने कञ्च नवं समाने अन्य पदेषु अज्ञाना दृशेः दृशः

काभातक्षिन अश्य सर्वनाम्नः इह याव तुष्ठ सर्वनाम्न आकारो न दृशः स्यात्

भसाचू

शिलाकरीहि

जक्षज्जागरूद्रिद्राशासदे धीङ्‌ वेवीङ्‌ चकास्तथा ।

अभ्यस्तसंज्ञा विज्ञेया धातवो मुनिभाषिताः ॥ ८४

ल.सि.कौ.
३५

35

कस्य ते तादृशः तादृशौ तादृशाः रामवत्

दृक्दृशावमुष्यपरेषु तादृक् तादृग् तादृशौ तादृशः [illegible] तादृक्षु [illegible] वि
द् विद् विदौ विदः विद्भ्यां विद्भिः विद्त्सु नशौ नशः कवर्गादेशो वा पदां
ते नक् नग् नट् नड् नग्भ्यां नड्भ्यां [illegible] नड् गः कः शब्द उगन्तः भगवत्
नट्के नड्भ्याम् [illegible] नशः किंतण
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
ः पदान्ते

राम
३५

उभयविसर्जनीयशर्वादयोपि =

पिपठीःपि पठी भ्यां उभयविसर्जनीय शर्वादयोपि पतैः पत्येकं व्यवस्थानेति

इतरेतरद्वयोरभावस्य व्यवस्था स्यात् पतेन सर्वपदं पिपठीपु

पिपठीःषु चिकी चिकीर्षौ चिकीर्षु विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः हे विद्वन् वसोः

संप्रसारणं संप्रसारणं स्यात् विदुषः वहद्भ्यां विद्वत्सु विदुषां पुंसो

पुंसोः सर्वनामस्थाने पुमान् हेपुमन् पुमांसौ पुंसः पुंभ्यां पुंसु अदृशानेत्यनङ् उश

ना उशानसौ अस्य संबुद्धौ वानङ् नलोपश्च वावाच्यः हेउशन हेउशनः उशनोभ्यां

अनेहा अनेहसौ अनेहसः वेधाः वेधसौ वेधः वेधोभ्यां अदसङौ सलोपश्च अदसङौ सा

सौ सलोपश्च नहेतिनिसः असौ औत्वप्रतिषेधः साकच्कस्य वावक्तव्यः प्रतिषेध

अनेन
हल्ङ्याब्भ्यो सुलोपः उगि
दचां अमेनव्युमस्यानम
हतः संयोगस्यअनेनर्ष
दीर्घ संयोगांतस्यलो
पः अनेनसस्यलोपः
विद्वान्

सांतमहतःस्रयो

उपधाया

सावनंतस्याः

स्वसंतस्यधातोः =

हेउशनः

औ आवौ आवः आवं आवौ आवः आवा औभ्यां औभिः आवे औभ्यां औभ्यः आवः औभ्यां ... औभ्यां आवः ईवोः आ
वां आवि आवोः औषु ग्लौ ग्लावौ ग्लावः ग्लावं ग्लावौ ग्लावः ग्लावा ग्लौभ्यां ग्लौभिः ग्लावे ग्लौभ्यां ग्लौभ्यः ग्लावः ग्लावोः ग्लावां
ग्लावि ग्लावोः ग्लौषु ... आ

अमुकौऽमुकः अमुकौ अमुके अमुकं अमुकौ अमुकान् अमुकेन अमुकाभ्यां अमुकैः अमुकस्मै अमुकाभ्यां अमुकेभ्यः अमुकस्मा-
त् अमुकाभ्यां अमुकेभ्यः अमुकस्य अमुकयोः अमुकेषां अमुकस्मिन् अमुकयोः अमुकेषु

ल. कृ. पु. स.
३६

३६

असकौ असुकः। अदसोऽसेर्दादु दो मः। अदसोऽसान्तस्य दात्परस्य उदूतौ स्तो
दस्य मश्च। आन्तरतम्याद्ध्रस्वस्य उः दीर्घस्य ऊः। अमू। जसः शी। गुणः। एत ईद्बहु-
वचने। अदसो दात्परस्य एत ईत्स्याद्दस्य च मो बहूक्तौ। अमी। पूर्वत्रासिद्धमिति वि-
भक्तिकार्यं प्राक्। पश्चादुत्वमत्वे। अमुं। अमू। अमून्। मुत्वे [illegible] घिसंज्ञायां
नाभावः। न मु ने। नाभावे कर्तव्ये कृते च मुभावो नासिद्धः। अमुना। अमूभ्यां ३।
अमीभिः। अमुष्मै। अमीभ्यः २। अमुष्मात्। अमुष्य। अमुयोः २। अमीषां। अमुष्मिन्।
अमीषु। इति हलन्ताः पुंलिङ्गाः। नहो धः। नहो हकारस्य धः स्यात् झलि पदान्ते
च। नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ। क्विबन्तेषु पूर्वपदस्य दीर्घः। उपा[illegible]

राम
३६

मन्नु उपानहौ उपानह: उपानद्भ्यां उपानत्सु उष्णिक् उष्णिहौ उष्णिग्भ्यां द्यौ

दिवौ द्युभ्यां गी: गिरौ गिर: गीर्भ्यां गीर्षु पु: पुरौ पूर्भ्यां चत्वार: चतसृ

णां काके का: सर्वावत् य: सौ उ इदमो ऽ दस्यय: सौ इदमो म: अयं यदाद्

यपर हृपत्वे टाप् द श्चेतिम: इमे इमा: इमां इमे इमा: अनया हलि लो

प: आभ्यां आभि: अस्मै अस्या: अनयो: आसां आसु स्रक् स्रजौ स्रग्भ्यां

सग्भ्यां त्यदाद्यत्वं टाप् स्यात्ये त्या: वाक् वाचौ वाग्भ्यां अप्शब्दो नित्यं

बहुवचनान्त: अप्तर नितिदीर्घ: आप: अप: आपोभि: अपतकारादिभा

देशश्चत्वये अद्भि: अद्भ्य: आपो अप्सु दिक् दिशौ दिश: दिग्भ्यां त्यदादिष्विति

अतेऽकरो
इदम् जैन्यदादीनाम:
मस्य ऽकार: पूर्वरूप:
इद ऽजादि तदाप ऽऽस्या प्रथमयो: पूर्वस अजादिविभाषायाम्
वर्ण: ऽहोर ऽऽकोमिर
कुर्कै ऽऽ होया इदा
होयामिक: मर्व ठाटीडिः ऽऽहोर ऽकोमि
लकर्कैऽऽ होयोइदा
होयोंदश्चेतिम: मेसा
शिसर्गा: इमा:

असौ

हशेः क्विन्विथा... ढत्वं हक् हृषौ हड्भ्यां त्विड् त्विषौ त्विड्भ्यां सस
जुषोरुः इति रुत्वं सजूः सजुषौ सजूर्भ्यां आशीः आशिषौ आशीर्भ्यां अद
मत्वे अमू अमूः अमूं अमुया अमूभ्यां अमूभिः अमुष्यै अमूभ्यः अमु
ष्याः अमुयोः अमूषां अमुष्यां अमुयोः अमूषु इति हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ।
स्वमोर्लुक् वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहामिति दत्वे स्वनडुत् स्वनडुही चतुरनडुहो
रित्याम् स्वनड्वांहि पुनस्तद्वत् शेषं पूर्ववत् वाः वारी वारि वारा वार्भ्यां चत्वा
रि किं के कानि इदम् इमे इमानि ब्रह्म संबुद्धौ नपुंसकानां नलोपो वा
वा वक्तव्यः हे ब्रह्म हे ब्रह्मन् ब्रह्मणी ब्रह्माणि शेषं पुंवत् अहः वि

ल.हृ.उ.८. २० ३१

गवाक्शाब्दस्य रूपाणि क्लीबे चोगतिभेदतः असंध्यक्
उ॰ पूर्वरूपेण वाधिकशतं मतम् १२३ स्त्वस्य स्तुनवषउप्रादे षट्के स्तुस्त्रीणि जश्शसोः चत्वारि शोषे दप्राकेत्र याणीति विभायुर २५

भाष्यादिःष्यो: अह्नी अहनी अहानि अहन् अहन्नित्यस्य रुः स्यादपदांते अ
होभ्यां दंडि दंडिनौ दंडीनि सुपथिरिति लोपः सुपथी सुपंथानि ऊर्क् ऊर्जी
ऊर्न्जि नरजानांसंयोगः त्यादि त्यानि तत् तेतानि यत् ये यानि एतत् एते ।
एतानि गवाक् गोची गवांचि पुनस्तद्वत् गोचा गवाग्भ्यां शकृत् शकृती ।
शकृंति शकृद्भ्यां ददत् ददती वान्नुमेकस्य अभ्यस्तात् क्लीवान्यस्य
शानुर्वा नुम् सर्वनामस्थाने ददंति ददति नुदत् आच्छीनद्योर्नुम् अवर्णान्त
रोयः शात् शप्श्यनोर्नित्यम् वा शीनद्योः तुदंती तुदती भात् भांती भाती
ति पचत् पचश्यनोर्नित्ये शप्श्यनोर्नित्ये यः शात् पचत् पचन्ती पचन्ति ।

भाति

यनुः यनुषीयनं तिषिडुन लहत् यनुषा यनुर्भ्यां यनुर्भिः यनुषे यनुर्भ्यां यनुर्भ्यः यनुषः यनुर्भ्यां यनुर्भ्यः यनुषः यनुषोः यनुषां यनुषि यनुषोः यनुःषु

ल. सू.
१८

हीनयोः यनुर्भ्यो यनुषि दोष्णः दोष्णी दोषांसि यनुः यनुषी यनुंषि ...

...म विसर्जनीये नि षः यनुः षि यनुषा यनुर्भ्यां एवं चक्षुः हवि रादयः ...

... ... हृदयम् हृदये हृदयानि अवः विभक्ति कार्यम् ...

... ... नि ... ... अतिहलंताः क्लीवाः स्वरादि निपातम्

स्वरादि निपातम् अव्ययम्

उच्चै नीचै होल मध्ये विना एकमासि दूरसमीप करेफर ...

तत् उच्चैः नीचैः शनैः ... ...

दिन रात्रि सायंकाल चिरकाल ... ... वार वाहे मध्य समीप

दिवा रात्रौ सायं चिरं ... ... बहिः ... समया निका

निकट ... ... रात्रौ निषेध निमित्त ... ... अर्थ ब्राह्मण के तुल्य ...

... ... नक्तं ... हेतौ ... ... ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत्

ॐ

स्फुट प्रकट अव्यय ... विस्मय

१८ सम

उपांशु अप्रकाशोच्चारणे रहस्ययोः =२

सना उपधा सनत् सनात् तिरस् अन्तरा अन्तरेण ज्योक् कं शं सहसा विना

नाना स्वस्ति स्वधा अलं वषट् श्रौषट् वौषट् अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा

विहायसा दोषा मृषा मिथ्या मुधा पुरा मिथो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्र

वाहुकं प्रवाहिका आर्यहलं अभीक्ष्णं साकं सार्द्धं नमस् हिरुक् धिक्

अथ अम आम् प्रताम् प्रशान् प्रतान् मा माङ् आकृतिगणोयम् । च वा

हा अह एवं नूनं शश्वत् युगपत् भूयस् कूपत् कुवित् कच्चित् नेत् चेत् च

ण् यत्र कश्चित् नह हन्त माकिः नकिः माकिं नकिं माङ् नञ् यावत् तावत्

त्वै द्वै न्वै रै श्रौषट् वौषट् स्वाहा । हं तथा हि खलु किल अथ

एतौ हविर्दाने निषेधप्रश्ने =२

ल० ३९

हृ ए सि आद अह उपसर्गविभक्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च अवरत्न अहंयुः अस्ति

क्षीरा अ आ इ ई उ ऊ एपे ओ औ पशु अकं यथाकथाच पाट् प्याट् अंग हे है ।

भो अये च विषु एकपदे द्रुत आतेः चादिरप्याकृतिगणः नहि तस्मात् सर्वविभक्तिः

यस्मात्सर्वा विभक्तिर्नोत्पद्यते स महिः तातो व्ययंस्मातं यद्गिणः स कान्त्वा ता

लोपः प्राकृ पाश्चचः शेष्मान्तयः प्राकृ समासातेः अम आमः कृत्वो

र्थाः तसिवती नानाञाविति अत इत्यादि कृन्मेजन्तः क्त्वोमातम्पजन्तश्च

तद्धितमव्ययं स्मात् स्मारं जीवशेषेपिवर्थे क्त्वातोसुन्कसुनः एतदंतमव्ययं कृ

त्वा उ ऐतोः विशः अव्ययीभावश्च अयि हरि अव्ययाद्वाप्सुपः अव्ययमा

राम ३९

एतदंतमव्ययं ५

विहितविशेषणाने

ह अन्तु द्वेमौ अव्यु सेंज्ञायो यद्यपि तद्ंत विधिरस्तितथापि नगोण

ष्ट्रा १ ग्रहणेवा र्थ अव्ययस्यालिंग त्वात् तथा ... सुप्ति : ...

सपः अव्ययाहिहतस्योपः लुपस्थलुक्स्मात् तत्र शालायो अव्ययसंदृशं

त्रिषुलिंगेषुसर्वासुचविभक्तिषु वचनेषुचसर्वेषुयन्नव्येतितदव्ययं वशिष्टिमाग

रिल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः अपिचैवहलंतानांयथावाचानिशादिशा वमा

हः अवगाहः पिधानं अपिधानं इत्यव्ययानि इतिवररराजकृतायांप्रक्र

माहृतिः ॥ ॐश्रीगणेशायनमः लट् लिट् लुट् लृट् लेट् लोट् लङ् ।

लिङ् लुङ् लृङ् ॥ एषुपंचमोलकारः छंदोमात्रगोचरः लः कर्मणि

चभावेचाकर्मकेभ्यः लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणिकर्तरिचस्युः अक

र्मकेभ्योभावेकर्तरिच वर्तमानेलट् संज्ञायां ॥ कर्तरिविवक्षायां भूलट

तिष्ठिते ॥

वर्तमानेक्रियाश्रयार्थात् लट्

...शामात...ध्यां...लस्यनेत्वं...

...विमेरेष्वा...

ल॰ उ॰
धा॰

तिप् तस् झि सिप् थस् थ मिप् वस् मस्॥ त आतां झ थासाथां ध्वं इ
ड् वहि महिङ्। एतेष्टादश लादेशाः स्युः। लः परस्मैपदं लादेशाः परस्मै
पदसंज्ञाः स्युः। तङानावात्मनेपदं तङ् प्रत्याहारः शानच्कानचौ चैतत्सं
ज्ञाः स्युः। पूर्वसंज्ञापवादः। अनुदात्तङित आत्मनेपदं अनुदात्तेत उपदेशे
यो ङित् तदन्ताद्धातोर्लः स्थाने आत्मनेपदं स्यात्। स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये
क्रियाफले स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं कर्तृगामिनि क्रियाफले
शेषात्कर्तरि परस्मैपदं आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोः कर्तरि परस्मैपदं स्या
त्। तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः तिङ उभयोः पदयोस्त्रयस्त्रि

40

राम
धा॰

कः क्रमात्तेतसंज्ञाः स्युः तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः स

प्रथमादिसंज्ञानि तिङ् त्रीणि त्रीणि प्रत्येकमेकवचनादिसंज्ञानि स्युः

युष्मदि समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः तिङ् वाच्यकारकवाचि

नि युष्मदि प्रयुज्यमाने (अप्रयुज्यमाने) मध्यमः अस्मद्युत्तमः तथा भूतेऽस्मद्युत्तमः शे

षे प्रथमः भवति इति जाते तिङ् शित्सार्वधातुकं तिङः शित् च धात्वधिका

रोक्तप्रत्ययसंज्ञाः स्युः कर्तरि शप् कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः शप् शपा

वितौ सार्वधातुकार्धधातुकयोः अनयोः परयोरिगन्तस्य गुणः अवा

देशः भवति भवतः झोऽन्तः प्रत्ययावयवस्य झस्यान्तादेशः अतो गुणे

ल. ३.
धर

अप दोना दतीयस्य एपर त्वमेकादेशः न भवति भवसि भवथः भवथ।
अतोदीर्घो यञि अतोंगस्य दीर्घो यञादौ सार्वधातुके भवामि भवावः।
भवामः स राजा भवति तौ भवतः ते भवंति त्वं भवसि युवां भवथः यूयं भव
थ अहं भवामि आवां भवावः वयं भवामः २ शेषे विभाषा ककारा दावा
दांत उपदेशे उपदेशे कादि र्वा दिषांत वर्जे गात्सन्तादेरन्यस्मिन्न्यायान्तात् उप
सर्गस्था न्निमित्तात्परस्य नेर्णत्वं वा स्यात् प्रणि भवति प्रनिभवति परोक्षे लि
ट् भूतानद्यतन परोक्षार्थ हेतेर्धातो लिट् लस्य तिबादयः परस्मै पदानां
णलतुस् उस्थल थुस अ णल्वमाः लिट् लिबादीनां णलादयः स्युः भूव्

अद्यतन यो भिन्नजो भूतादि परोक्षो अर्थ क्रियातिलिविक्षुतिः लिस्यात् कीतिस्पिलि भ्रावता है॥

इति स्थिते

१०४

राम
धर

भूवोवुक् लङ्लिटोः लिटि धातोरनभ्यासस्य लिटि परेऽनभ्यासस्य धात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः आदिभूतादचः परस्य तु द्वितीयस्य भूव् भूव् अ इति स्थिते पूर्वोऽभ्यासः अत्र ये द्वे तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् हलादिः शेषः अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यतेऽन्ये हलो लुप्यन्ते ह्रस्वः अभ्यासस्याचः ह्रस्वः भवतेरः भवते

रभ्यासोकारस्य अः स्याल्लिटि अभ्यासे चर्च अभ्यासे झलां चरः स्युर्जशश्च झलां ज

शः खयां चरः इति विवेकः बभूव बभूवतुः बभूवुः लिट् च लिडादेशस्तिङार्द्ध

धातुकसंज्ञः स्यात् आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः वलादेरार्द्धधातुकस्येडागा

मः बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूव बभूविव बभूविम अनद्यतने लुट् भवि

यो।

ल. उ.
५२

अनद्यतने र्थे धातोर्लुट् स्यतासी लृलुटोः धातोरेतौ स्तो लृलुटोः परतः
तः शबाद्यपवादः लृ इति लृट्लुटोर्ग्रहणं आर्द्धधातुकं शेषः तिङ्
शित्वोन्या धातोरिति विहितः प्रत्ययः आर्द्धधातुकसंज्ञः इट् लुटः प्रथमस्य डारौरसः
डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः भविता तासस्त्योर्लोपः सादौ प्रत्यये
रि च [illegible] आदौ प्रत्यये तथा भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भविता
स्थ भवितास्मि भवितास्वः भवितास्मः लृट् शेषे च भविष्यदर्थाद्धा
तोर्लृट् स्यात् क्रियार्थायां क्रियायां सत्यामसत्यां च स्यः इट् भविष्यति
भविष्यतः भविष्यन्ति भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ भविष्यामि भविष्यावः भ

भविष्यामि

राम
५२

विश्राम: लोट्व विध्यादयोषुप्रानौलोट् आशीषिलिङ्लोटौ पर: लो

ट उकारस्य उ: भवतु तुह्योस्तातङाशिष्यन्यतरस्यां आशिषितुह्योस्तातङ्वा

परस्मात्सर्वादेश: भवतात् लोटोलङ्वत् लोटस्तामादय: तलोपश्च त

स्थस्थामिपांतांतंतामः ड्ति तश्च तसोस्तामादय: सेः भवतां भवंतु सेर्ह्य

पिच्च लोट: सेर्हि: सापिच्च अतोहेर्लुक् भव भवतात् भवतं भवत मेर्नि:

लोट: आडुत्तमस्यापिच्च लोडुत्तमस्याट्स्यापिच्च हिन्योरुत्वंन उत्तोवस्सय्येण

साम र्थ्यात् भवानि तेआमयाता तेषामस्याप्रयोगेतस्ताय्याम: शेषतस्ययाप्र

व्या: आनिलोट् उपसर्गास्थ्यात्मिन्नितनिषन्तलोडादेशस्यानीतस्यनस्येण:

नर

नv प:v

ल-उ
ध ३
५३

प्रभवाणि ॥ दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः ॥ दुःस्थितिः दुर्भ-
वानि ॥ अंतःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वं वाच्यं ॥ अंतर्भवाणि ॥ नित्यं ङितः ॥ स-
कारांतस्य ङितस्तमसस्य नित्यं लोपः ॥ अलोन्त्यस्येति सलोपः ॥ भवाव भवाम ॥ अन-
द्यतने लङ् ॥ अनद्यतने भूते धातोर्लङ् ॥ लङ् लुङ् लृङ्क्ष्वडुदात्तः ॥ एष्वडागमः स्या-

ताधि

त् ॥ उतश्च ॥ ङितो लस्य परस्मैपदानामिकारांतस्य लोपः ॥ अभवत् अभवतां
अभवतां अभवन् अभवः अभवतं अभवत ॥ अभवं अभवाव अभवाम ॥
विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् ॥ एष्वर्थेषु धातोर्लिङ् ॥
यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च ॥ लिङः परस्मैपदानां यासुडागमः ॥

द्विश्च लिङः सलोपो नेतस्य सार्वधातुकलिङो नेतस्य सस्य लोपः इति
प्राप्ते प्रतिषेधः अतः परस्य सार्वधातुकस्य ध्वस या स इत्यस्य इयुः
णः लोपो व्योर्वलि भवेत् भवेतां झेर्जुस् भवेयुः भवेः भवेतं भवेत
भवेयं भवेव भवेम लिङाशिषि आशिषि लिङ् लिङाद्युः यासुट् सतः
किदाशिषि आशिषि लिङो यासुट् कित्स्यात् क्ङिति च किन्
गित् ङित् निमित्ते इग्लक्षणौ गुणवृद्धी न स्तः स्कोः संयोगाद्योरन्ते च सलोपः
भूयात् भूयास्ताम् भूयासुः भूयाः भूयास्तं भूयास्त भूयासं भूया
स्व भूयास्म लुङ् भूतार्थे धातोर्लुङ् माङि लुङ् सर्वलकारापवा
दः

लिङः ४

स्यान्नेरेलङ्च स्यान्नेरेमाङि लङ् स्यान्तलुङ्च ... लिङ् ...
द: ... मानस्याद्... व: प ... लङ्

निङितोनन् अभवत् अभवतां अभवन् अभव: अभवतं अभवत अभवं अभव
अभवम नमाङ्योगे अडायेनस्त: मास्मभवान्भवत् मास्मभवत् मास्मभ
वत् लिङ् निमित्तेलृङ् क्रियातिपत्तौ हेतुहेतुमद्भावादि लिङ् निमित्त
तत्रभविष्यद्येपातोल्लृङ् क्रियायाअनिष्पत्तोगम्यमानायाम् अभ
विष्यत्॥१॥

अभविष्यतां अभविष्यन् अभविष्यः अभविष्यतं अभविष्यत अभविष्यं अ
भविष्याव अभविष्याम सुवृष्टिश्चेदभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत् इत्यादिष्वेयं
प्रभवति इत्यपत प्रत्ययः उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते प्रहारा
राहारसंहारविहारपरिहारवत् अत सातत्यगमने अतति अततः आदेः
आभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात् आत आततुः आतुः आतिथ आतथुः
आत आतत आतिव आतिम अतिता अतिष्यति अततु आडजादीनां
अजादेरंगस्याट् लङ् लुङ् लृङ्. लङ् व आतत् आतेन् अत्याः त आत्या
स्तो लुङि सिचि इडागमे कृते अस्ति सिचोऽपृक्ते विद्यमानात्सिचो ले पर
स्मा

ल. उ.
धप

65

एकस्य हल्यडागमः इट् ईटि इटः परस्य सस्य लोपः इति सिचूलो
पप्रकारादेशो सिद्धो वाच्यः आसीत् आसिष्टां सिजभ्यस्त विदिभ्यश्च सिचो
भ्य सा च्छिदेश्च परस्य ज्ञितसंवेधिनो मेजुस्सआसिषुः आसीः आसीष्टं आस्त आसिष्ट
वं आसिष्व आसिष्म षिधु गत्यां ह्रस्वं लघु संयोगे गुरुः संयोगे गु इगन्तल
परे ह्रस्वं गुरुं स्यात् दीर्घं च गुरुः स्यात् पुगन्तलघूपधस्य च धातोरिको। घूपधस्य
गुणः सार्वधातुकार्धधातुकयोः यावादेरिति हः सेधति बभूव सि
षेध असंयोगाल्लिट् कित् असंयोगात्परोऽपि लिट् कित् स्यात् सिषिध
तु सिषिधुः सिषेधिथ सिषिधथुः सिषिध सिषेध सिषिधिव सिषिधिम

राम
धप

सेधिता सेधिष्यति सेधतु असेधत् सेधेत् सिध्यात् असेधीत् असेधिष्य
त् एवं चितीसंज्ञाने ष्णुच शोके गद व्यक्तायां वाचि गदति नेर्गदन
दपतपदघुमास्यातिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनो
तिदेग्धिषु उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णः स्यात् गदादिषु परेषु प्रणि
गदति कुहोश्चुः अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः अत उपधायाः वृ
द्धिः स्यात् ञितिणितिच प्रत्यये जगाद जगदतुः जगदुः जगदिथ ज
गदथुः जगद णलुत्तमो वा णित्स्यात् जगाद जगद जगदिव जग।
दिम गदिता गदिष्यति गदतु अगदत् गदेत् गद्यात् अतो हलादे

ल॰ उ॰
धर्ह

५६

र्लघोः हलादेर्लघोरनीट इङ्ग्विदौ सिचि परस्मैपदे ग्रुगादीन् ग्र
गदिष्यन् णेर अव्यक्ते णौ णोनः थाल्वादेर् णोस्य नः नदति ।
णोपदेशास्त्वनर्दनाटिनाथ्यनट् न क्रन्हृन्त् नः उपसर्गादसा
मासेपि णोपदेशस्य उपसर्गस्यान्निमित्तात् परस्य णोपदेशा
स्यधातोर्नस्य णः प्रणदति प्रणिनदति ननाद अनएका
हलन्त्ये नादेशादेर्लिटि लिट्निमित्तादिके परे गो नस्य प
देशा
वस्यासंयुक्त हलन्यपास्य स्यात् एत्वमभ्यासलोपश्च किति लि
टि नेदतुः नेदुः थलि च सेटि इहु तिप्यतिचसपाग्जसात नो

धर्ह

दिथ नेदथुः नेद ननाद ननद नेदिव नेदिम नदिता नदिष्यति नदतु अ-
नदत् नदेत् नद्यात् अनादीत् अनदीत् अनदिष्यत् टुनदि समृद्धौ आ-
दिर्ञिटुडवः उपदेशे धातोराद्या एते इतः स्युः इदितो नुम् धातोः नन्दति ननंद ३।
न्दिता नन्दिष्यति नन्दतु अनन्दत् नन्देत् इदितो नलोपो न नन्द्यात् अनं-
दीत् अनंदिष्यत् अर्च पूजायाम् अर्चति तस्मान्नुट् द्विहलः द्विहलो धातो-
र्दीर्घीभूतात् अकारात्परस्य नुट् स्यात् आनर्च आनर्चतुः आनर्चुः अर्चिता अ-

ल॰ ३१४
पृ॰ ८

अर्चिष्यति अर्चेत अर्चेत् अर्चेत् अर्च्यात् आर्चीत् अर्चिष्यत् व्रजग
तौ व्रजति वव्राज वव्रजतुः वव्रजुः व्रजिता व्रजिष्यति व्रजतु अव्रजत्।
व्रजेत् व्रज्यात् वद व्रजहलंतस्याचः एषामचो वृद्धिः सिचि परस्मै
षु अव्राजीत् अव्रजिष्यत् कट वर्षावरणयोः कटति चकाट कटिता
कटिष्यति कटतु अकटत् कटेत् कट्यात् ह्म्यंतक्षणश्वसजा

९७

गृ एण्येदितां ह्म्यंत स वधादेः एधेत स श्वयतेरेदितः ह्मह्मि।

ल॰ ३॰
ध ८

सि॰

नोलोपः आर्द्धधातुकोपदेशे यदन्तं तस्यातो लोपः आर्द्धधातुके आमः आमः प
रस्य लुक् कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि आमेतो लिट्परा कृञ्चात्यो नुप्रयुज्यन्ते
तेषां द्वित्वादि उरत् अभ्यासस्य ऋतोऽत् प्रत्यये वृद्धिः गोपायांचकार द्वित्वात्पर
त्वाद्यात्रे द्विर्वचनेचि द्वित्वनिमित्ते चि अच आदेशो न द्वित्वे कर्तव्ये सति
गोपायांचक्रतुः गोपायांचक्रुः एकाच उपदेशेनुदात्तात् उपदेशे यो धातुरे
काजनुदात्तश्च ततः आर्द्धधातुकस्येडवलादेः ऊदृदन्तैर्यौतिरुक्ष्णुशीङ्स्नुनुक्षुश्वि
डीङ्श्रिभिः वृङ् वृञ्भ्यां च विनैकाचोजन्तेषु निहताः स्मृताः कान्तेषु शक्लैकः

बबविर

कांतेषु पठमचूमिंचू मिचबटे क्षोंतेषु प्रबेकः जोंतेषु त्व

जनिजमजजमंजमजजम्वजुमजुपजयुजमजजंजविजिजुखंजसं

जमरजः पंचदश टांतेषु अटूरुदू विटूछिस्ठरनटूपयपिटू

विपविनटूविंटू पाटमटू खिपपस्कटू हरः षोउपाथांतेषु कयु

लपबुध्मवंयू [illegible] पूरुपायुक्षाय [illegible] पूमाय सिध्याषकाटपूनां ।

तेषु [illegible] नपहनैहै फांतेषु आतलिपकु रनपतिपन [illegible] हपय

लिपलपूवपूशापूत्वपस्टपत्रयोदश भांतेषु यभूरभूलमू

ल॰

ध९

६१

स्त्रः मांतेषु गम्ययम्रम्नमक्षमूत्वारः पांतेषु कुपादेशा
दिपाहशूरपा तिशाहपालिशा विशास्टशोरशा षांतेषु कृ
षूत्विशूत्तषाङषूहिषूभ्यापिषाविषूत्मिषूमुषश्लिषपका
दृशा सांतेषु व्रसूवसोहौ हांतेषु दहदिहठहूनहूमि
हूहहूलिह्वर्ष्टो अनदात्ताहलंतेषु यानवन्त्यपिके
षांतं गोपायांचकर्थ गोपायांचकृव गोपायांचकृम गो

ध९

हो४

पायाञ्चकार गोपायाम्बभूव गोपायामास जुगोप जुगुपतुः जुगुपुः स्वरतिसूति

सूयतिधूञूदितो वा स्वरत्यादेरूदितश्च परस्य वलादेरार्धधातुकस्ये

ड्वा जुगोपिथ जुगोप्थ गोपायिता गोपिता गोप्ता गोपायिष्यति गोपिष्यति

गोप्स्यति गोपायतु अगोपायत् गोपायेत् गोपाय्यात् गुप्यात् अ

गोपायीत् नेटि इडादौ सिचि हलन्तस्य वृद्धिर्न अगोपीत् अगौप्सी

त् झलो झलि झलः परस्य सस्य लोपो झलि अगौप्ताम् अगौप्सुः अगौ

वदव्रजहलन्तस्याचः

प्सीत् अगोपायिष्यत् अगोपिष्यत् अगोप्स्यत् तिक्ते त

लु॰ ८

३८

50

पति विनाय विति यन्तः सितिगुः एकाच इति निषेधे प्राप्ते कृसृभृ
वृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि क्रादिभ्यएव लिट्‌इड्‌न स्यात् अन्यस्मादनिटोपि
स्यात् अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् उपदेशेऽजन्तो योधातुस्तासौ
नित्यानिट् ततस्थल इड्‌न स्यात् उपदेशेऽत्वतः उपदेशेऽकारवतः १
तासौ नित्यानिटः परस्य थल इड्‌न ऋतोभारद्वाजस्य तासौ नि
त्यानिट ऋदन्तादेव थलो नेट् स्याद्भारद्वाजस्य मते तेनान्यस्य स्यादेव
अयमत्र संग्रहः अजन्तोकारवान्वा यस्तास्यनिट् थलि वेडयं ऋदन्त ईदृक् १

राम ५

ह ह ह

श्री ६

हकृनित्यानिड्क्राद्यन्यो लिटि सेड् भवेत् विविदिथ वि
वेथ विविदथुः विविदिय विवाद विवदय विविदि
व विविदिम वेता वेष्यति वेयात अवेदीत् वेयात् यः
अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः अजंतांगस्य दीर्घो यादौ प्रत्य
येनतु कृत्सार्वधातुकयोः दीयात् सिचि वृद्धिः परस्मैपदे
षु अजंतांगस्य वृद्धिः परस्मैपदे सिचि अवैषीत् अवेष्यत्

ततापतेपतुःतेपुः तेपिथततप्थ तेपथुः तेप ततापततपतेपिव तेपिम तु

ल.उ.
५१

ततप्थ

तपस्तताथे तपति तताप तेपतुः तेपिथ ततप्था तपस्यति ता

तपतु अतपत् तपेत् तप्यात् अताप्सीत् अताप्त अतप्स्य

त् क्रमु पादविक्षेपे वा भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्र

सित्रुटिलषः एभ्यः श्यन्वा कर्तरि सार्वधातुके परे शप

क्रमः परस्मैपदेषु क्रमेर्दीर्घः परस्मैपदे शिति काम्य

ति क्रामति चक्राम क्रमिता क्रमिष्यति क्रामतु अक्राम

क्रं

राम
५१

अक्राम्यत् अक्रामत् अक्राम्येत् क्रामेत् क्रम्यात् अक्रमीत्

अक्रमिष्यत् पापाने पात्रा भ्राम्याम्नादाणाह्वर्पातिसातिशादम

सांपिबजिघ्रुधमतिष्ठमनयच्छ् पघ्रपश्च्यैशीयसीदाः पादी

नांपिबादयंस्युरितिसंतकशादेशःप्रत्यये पिबादेशादंतस्तेननगुणः

पिबति आतप्रोणालः पपौ आतोलोपइटिच अजाद्यौराडयौ

तकयोः क्रिडिटोः परयोरातोलोपः पपतुः पपुः पपिथ पपा

सा॰ कौ॰
५२

थ पपथुः पप पपौ पविव पपिम पाता पास्यति पिवतु अ
पिवत् पिवेत् पलिङि॰ ह्रुसंज्ञायां मा स्थागापिवति जहातिसा
तीनांच एत्वमार्धधातुके लिङि किति पेयात् गातिस्थेति सि
चोलुक् अपात् अपातां आत् सि न्जुस् लुकि अदेताश्चैवकेजुस्॥

उत्स परीति अपरीता दश्रातु सिपरस्मपमेर्कर्मदेशः अ॰ः अपास्यत्

गैलैम्लै हर्षक्षये ग्लायति म्लायति आदेच उपदेशे शितीति ५२

का॰

उपदेशेऽजन्तस्य धातोरात्वं न तु शिति।

जग्लौ ग्लाता ग्लास्यति ग्लायतु अग्लायत् ग्लायेद्वा।

न्यसंयोगादेः घुमास्थादेरन्यस्य संयोगादेर्धातोरात एत्त्वं वार्धधातु

केऽकिति लिङि ग्लेयात् ग्लायात् यमरमनमातां सक् च ग्लासी

भः सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु अग्लासीत् अग्लास्यत् ह्वृ कौटिल्ये

ह्वरति ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ऋदन्तस्य संयोगादेरङ्गस्य

गुणो लिटि अपवादः ह्वि॰ जह्वार जह्वरतुः जह्वरुः जह्वर्थ

ल॰ ५३

53

ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ऋदंतस्य संयोगादेरंगस्य गुणो लिटि ऽपवा

याद्वृद्धिः जह्वार जह्वरतुः जह्वरुः जह्वर्थ जह्वरथुः जह्वर

जह्वार जह्वर जह्वरिव जह्वरिम ह्वर्ता ऋद्धनोः स्ये ऋ

हन्याते:

तो ह्नतेः स्य इस्येट् ह्वरिष्यति ह्वरतु अह्वरत् ह्वरेत् ग

णोर्तिसंयोगाद्योः अर्तिसंयोगादेर् ऋदंतस्य च गुणो यकियम

श्चार्धधातुके लिङि च ह्वर्यात् सिचि वृद्धिः अह्वार्षीत्

त् अहनिष्यत् षुञ् अभिषवे षुञः सुञ् षुञः सादेशः श्नुप्रत्ययः सुनो
ति सार्वधातुके सुनोमि सार्वधातुकमपित् अपित्सार्वधातुकं ङिद्वत्
स्मात् सुनुतः हुश्नुवोः सार्वधातुके हुश्नुवोरनेकाचोऽसंयोगपूर्वोव
र्णान्तस्य यणादेशः स्यादचि सार्वधातुके सुन्वन्ति सुनोषि सुनुथः सुनु
थ सुनोमि लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः असंयोगपूर्वस्य प्रत्य
योकारस्य लोपो वा म्वोः परयोः सुन्वः सुनुवः सुन्मः सुनुमः

ल: ३. पक्ष

पृ पृव पृ पृवतः पृ पृवुः पृ प्रोथ पृ पृवथुः पृ।

पृव पृ प्राव पृ पृव पृ पृ पृ पृम॰ प्राता प्राप्या।

ति पृणोत पृनात् पृणुते पृणीत इत पृपाव

पादसंयोगस्वर्यान् अन्यसंयोगह्वर्यान् ब्रत्ययोतोहे

लिङ् पृणु पृनात् पृणुते पृणेत प्राङ्गणा

वाद्देपी पृणुवानि पृणुवाव पृणुवाम प्रपृणो

राम पद

न् अश्नुवतो अश्नुवान् अश्नुयात् अश्यात् अश्नोषी
न् अश्नोषत् गम्लृ सृप्लृ गतौ इषुगमियमां छः । १
छः । गच्छति अगच्छत् गमहनजनखनघसां लोपः
क्ङित्यनङि । एषामुपधाया लोपोऽजादौ क्ङिति न तु ङि । जग्
मतुः जग्मुः जगमिथ जगन्थ जग्मथुः जग्म जगाम जग
म जग्मिव जग्मिम गन्ता गमेरिट् परस्मैपदेषु गमेः स्तादे

ल.उ.
५५

ताहुंयातकस्मात् परस्मैपदेषु गमिष्यन्ति गच्छतु अगच्छत्।
त् गच्छेत् गम्यात् पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु अ
च्लिकरणं पुषादेर्द्युतादेर्लृदितश्च परस्मैपदेष्वङ् परस्मैपदेषु
इति परस्मैपदप्रक्रिया एधवृद्धौ टित आत्मनेपदानां टेरे
टितात्मनेपदानां टेरेत्वं एधते आतो ङितः अतः पर
स्य ङितामात इय् एधेते एधन्ते थासः से टितात्मना एधा

राम
५५

मे एधेशे एधांचक्रे एधे एधावहे एधामहे इजादेश्च गुरुमतो

ऽनृच्छः इजादिर्यो धातुर्गुरुमान् ऋच्छत्यन्यस्तत आम् स्याल्लिटि

आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य आम्प्रकृत्या तुल्यमा

नुप्रयुज्यमानात्कृञोऽप्यात्मनेपदं लिटस्तझयोरेशि

रेच् लिडादेशयोस्तझयोरेशिरेचौ स्तः एकारोच्चारणं

ज्ञापकं नङादेशानां टेरेत्वं निमित्तमनआत्मनेपदानां ने

ल-३-
५८

56

एधांचक्रे एधांचक्राते एधांचक्रिरे एधांचकृषे एधांचक्रा-
थे धृणाः षीध्वंलङ्लिटांधोङ्गात् इणन्ताद्ङ्गात्परे
षीषीध्वंलङ्लिटांयस्माद्ङ्गः एधांचकृढ्वे एधांचक्रे एधांचा-
चकृवहे एधांचकृमहे एधांबभूव एधामास एधिता
एधितारौ एधितारः एधितासे एधितासाथे एधिताध्वे
धाद्धौ तस्य सलोपः एधिताहे ह एति नासस्त्योः सः

राम
५८

स्व एधिताहे एधितास्वहे एधितास्महे एधिष्यते ए=

धिष्येते एधिष्यंते एधिष्यसे एधिष्येथे एधिष्यध्वे एधि

ष्ये एधिष्यावहे एधिष्यामहे आमेतः लोट् एत आम् ए

धतां एधेतां एधंतां सवाभ्यांवामौ सवाभ्यांपरस्य लोडे।

तः आमाधामौ स्वः एधस्व एधेथाम् एधध्वम् एत ऐ। लोडुत्तमस्य ऐट्

ऐधथा ऐधेथाम् ऐधध्वम् एधै एधावहै एधामहै आ

टश्च आटोचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् ऐधत ऐधे
तां ऐधंत ऐधथाः ऐधेथां ऐधध्वं ऐधे ऐधावहि ऐधा
महि लिङः सीयुट् इति सलोपः एधेत एधेयातां झस्य रन् लिङः
एधेरन् एधेथाः एधेयाथां एधेध्वं इटोत् लिङादेशस्य एधे
य एधेवहि एधेमहि सुट्तिथोर्लिङः तयोः सुट् [illegible] एधिषीष्ट [illegible]मी लोपः २
एधिषीयास्तां एधिषीरन् एधिषीष्ठाः एधिषीया[illegible] एधिषीध्वं ए
स्था

पिपठीय पपिपठीवहि पपिपठीमहि पेपिपठ पेपिपठानाम

आत्मनेपदेष्वनतः अनकारान्तस्यात्मनेपदस्य झस्यात् पेपि स्यात् ४

ठत पेपिठाः पेपिठाथां पेपिध्वे पेपिठि पेपिठ्वहि पेपि ध्वे ४

ठ्महि पेपिठ्यत पेपिठ्येतां पेपिठ्यंत क्रम कांतौ कांति इच्छा

क्रमेर्णिङ् स्वार्थे कामयते अयामंतालाय्येत्विष्णुषु १

एषरुणोऽयं कामयांचक्रे आयादयेऽतिणिङ् वा चकमे १

ल क्रौ॰
उ॰
५८

चकमाते चकमिरे चकमिषे चकमाथे चकमिढ्वे
चकमे चकमिवहे चकमिमहे कामयिता॰ कामयि
तासे॰ कमिता॰ कमितासे॰ कामयिष्यते कमिष्यते १
कामयतां कामयेतां कामयंतां अकामयत कामयेत
कामयिषीष्ट कमिषीष्ट ॥त्रि उत्तमः कर्तरि चङ् ॥
नात् आदिश्य ह्रस्वो चङ् कर्तर्येल्लुङि॰ कामि अनतश्चिस्थि
ते॥ ५८

लोऽतिनिटि अतिलुलिदादावार्द्धयातु केपरतो लोपः

लौ च लघुपधाया ह्रस्वः चङ्परे णौ यदंगं तस्यो

पधाया ह्रस्वः चङि चङ्परेऽभ्यासस्यथा।

ऽवयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वेऽजादेर्द्वितीय।

स्य सन्वल्लघुनि चङ्परेऽलोपे चङ्परे णौ या।

दंगं तस्य योऽभ्यासो लघुपरस्तस्य सन्निवांगकार्यं।

चङ्परे हो ऐसे जो णि ताके अभ्यास का नि जो है धातु का ऽवयव जो है प्रथम जो एकाच है उस को द्वित्व हो ऽजादि के दूसरे जो एकाच है उस को द्वित्व हो॥

ऽ॥

ल.उ.
५९

5.9

स्वाँग्लमवग्लोपेसति सन्वतः अभ्यासस्याऽऽत्सा
ति दीर्घो लघोः लघोरभ्यासस्य सन्वद्भावषि
षये अचीकमत णिङ्भावपक्षे कमेस्तेस्वरूपा
णः अचकमत आकामयिष्यत अयङ्णौ अय
ते उपसर्गस्याय तौ अयतावुपसर्गरेफस्य लत्वं
प्लायते पलायते पल्याययते पलायंते दयाया

दीर्घ
स्य

रामः
५९

तस्य दयायासश्चाम्लिटि अयांचक्रे अयिता अयिष्य
ते अयतां आयत अयेत अयिषीष्ट विभाषेटः इणः
परोऽयरस्ततः परेषीध्वं लुङ् लिटां धस्य ढः अयि
षीढ्वं अयिषीध्वं आयिढ्वं आयिढ्वं आयिध्वं आयिष्यत द्युत
दीप्तौ द्योतते द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणं अभ्यासस्य दि
द्युते द्योतिता द्योतिष्यते द्योतताम् अद्योतत द्योतेत ८

दिद्युताते ता दिद्युतिरे दिद्युतिषे दिद्युताथे दिद्युतिध्वे दिद्युते दिद्युतिवहे दिद्युतिमहे - ५

ल· ३·६०

६·

घोतिषीष द्यु [illegible] मोलीडि द्युताद्विष्यः [illegible] रसैयाः।

दवालुडि पुबादीत्युः अद्युतन् अघोतिष अघो तिष्यत

एवं स्थितावृयतो जिमिदा हेतु हन मो वनयो: मोहनयो।

अ रोविष्टि अ रोविष्यत ॥ घोबत्त· जुद्युटे· घोटिता· घोटिष्यति· घोटता· अघोटत· घोटेत· घोटिषीष्ट· अ

रित्येक रुचिदीप्तौ अभि ग्नेनोव चुटपरिव र्जने अभ रु

दौ स्रौ हभस चलन [illegible] हिंसायां वशेका धे।

हमहम अवहेनेधं हगतीव अं भविष्यति हरुवाति

सोवते रुरु

ते मूविता मूचिष्य ते मोचना मोवेतरो चिषीष्ट अरु चनु छुटिषू· अघोषि ष्ट· अघोटिष्य त· शोमत· अदोमत· दोमता

नमत· अनमिष्ट· अनमिष्यत· नोमत· नोमिता· नोमिष्यति· नोमता· अनोमत· नोमेत· नोमिषीष्ट· अनोमत· अनोमिष्ट· अनोमिष्यत

शोमति· शोमिता· शोमिष्यति· शोमता· शोमेत· शोमिषीष्ट· अशोमत· अशोमिष्ट· अशोमिष्यत· नेमति· नेमिता· नेमिष्यति· नेमता· अनमत· नेमेत· नेमिषीष्ट· अ

हम

६·

राम

वर्तते अवर्तत वर्तिता वृद्भ्यः स्यसनोः वृतादिभ्यः

पंचभ्यो वा परस्मैपदं स्यसनिच नवृत्तो [illegible]

वृत् वृध् स्यंद् कृप् सांटसार्थं धातुकस्य वृतत्

योऽस्मात् वर्त्स्यति वर्तिष्यते वर्तिता अवर्तत वर्तेत।

इड् ह्मेल्लिङ्=

वर्तिषीष्ट अवर्तत अवर्तिष्ट अवर्त्स्यत अवर्तिष्य

त वदि अभिवादन वृत्तौः इदितोनम् यातोः वं।

तमेतदुपादग्रहाणामभिवादनमितुमेतदापमरः =

ल-उ.
दा
61

दो ववंदे ददद्याने ददन्ते दद्दे ददद्याते ददति।

ददिना ददिध्यति दद्यो अददन ददैन्ते ददियो।

ष अद्ददिष अददिष्यान त्रपरष लजायां त्रयते।

त्रपे लभ त्रत्रपस्व पषामत पुन मध्यास्लोपस्खुकि।

लिलिहि सेटि थलिच त्रेपे त्रपिता त्रपा त्रपि

षाते त्रपूते त्रपतां अत्रपत त्रपिषीष त्र[illegible] ष।

त्रेपे तय

तिदये अचोयत्‌यार् आगत: तियत्‌ प्रतिषिपाते क्तन्निहित समासाच्च अनेन ह्रस्वेणा पातिपदिकसंज्ञासात्‌ह आगत: अनो ह्रस्व अनेन ह्रस्वे
णा ह्रस्वो अमह्रोयो उदंद ह्रस्वेनच्याजयोः शाकार्थ तथ्यजो हिजथ्यजो हि मा

मितं

यो नादेशे निपातननार्थे तृथ्यं जेथ्यं शाकार्थे किंत्वेयं णे जे मम्मनः ॥ अथप
रिभाषोच गतकृतिः ॥ अदेङ्गुणः अदेङ्‌ गुणसंज्ञः स्यात्‌ । तपरस्त
त्कालस्य । तपस्तात्परो वाद्वार्यमाणो वर्णः समकालस्येव संज्ञास्या
त्‌ ॥ एवः पूर्वपरयोरित्यधिकृत्य आद्गुणः अवर्णादचि पूर्वपरयो
रेकोगुणादेशः स्यात्‌ संहितायां विषये उपरेन्द्रः उपेन्द्रः गंगाउदकं
गंगोदकं उपदेशेजनुनासिक इत्‌ । उपदेशेनुनासिकोजित्संज्ञः स्यात्‌ ।

सुधी उपास्य इति स्थिते ऐसे स्थित था फेर लगा इकोयणचि इक स्थाने यण स्यात् इहां इक कौण है सो विचमो उ है सो भी इक है याविच जो ई है सो भी इक है उपास्य वाला जो उ है सो भी इक है इहां किसकों यण होवे एके ताहे
तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य सप्तमीनिर्देश करके विधीयमान जो कार्य है सो पूर्व स्यमेयं पूर्व कौण है सो विच जो ई है सो भी पूर्व है उसकों हो फेर लगा यहां यकाव्यवधान है

६२

63

संयोगांतस्य लोपः = ऐसे यकालोप प्राप्त होतां तें = जो यण का प्रतिषेध है सो वाच्यः के योग्य है =

निर्दिष्टोऽन्त्यस्यादेशः ॥ इति यलोपे प्राप्ते ॥ यणः प्रतिषेधो वाच्यः ॥
अज्झीनं परेण संयोज्यं ॥ सुद्ध्युपास्यः सुद्ध्युपास्यः मद्ध्वरिः धात्त्रंशः ॥
लाकृतिः ॥ एचोऽयवायावः ॥ एचः क्रमात् अय् अव् आय् आव् ए
ते स्युरचि ॥ यथासंख्यमनुदेशः समानां ॥ समसंबंधी विधिर्यथासं
ख्यं स्यात् ॥ हरये विष्णवे नायकः पावकः ॥ वान्तो यि प्रत्यये ॥
यादौ प्रत्यये परे ओ औ तोरवावौ स्तः ॥ गव्यं नाव्यं ॥ तयांतयोशाकटा

वासुदेवदीपोथी

जह्निम जेह्न जह्निषे हन्ता हनिष्यति यूनस्या रत्ता यरा
नि यरजे ... नयति नयते ...
पचति पचते पपाच पेचिय पपक्थ पेचे पक्ता भजते
... भजति भजते भेजे भक्ता भक्ष्यति भक्ष्यते
... ... यजदेव ...
... यजति यजते लिट ...

यरति यरतः ...

ध

ल. ऊ.
६३ 63
तो॰

वच्यादीनां प्रह्यादीनां चाभ्यासस्य संप्रसारणं लि
टि इध्यान वचिस्वपियजादीनां किति वचिस्व
प्योर्यजादीनाम् संप्रसारणं किति यजिर्द पिहा
स्वेव वसिर्वेञ् वेञ् इत्यपि हृञ्वदी स्वपति स्वेवया
जायाः सुरिमेनव ईजऊः ईऊः ~~ऊहोः~~ [illegible] ति
ईहुः जल्यो हेहिथिः आह्वि अज्ञातान् अस्ते आत अस्ता सिः

यजिय इयंष्ट ईजे यष्टा ५

वच्चमजसजम्य्यजराजभ्राजछशांषः

गग
६३

यजंतु यजंतां अयाजत् अयजत यजेत् यजेत अयाक्षीत् अयक्ष्यत् अयक्ष्यत

षष्ठो: कर्म

यक्ष्यति यक्ष्यते इयाज अयाक्षीत् अयष्ट वह प्रा
पणे वहति वहते उवाह ऊहतुः ऊहुः उवहिथ ऊवलयोर्यथा
जवः परयोस्तथयोर्धः स्यात् ननदयोति ढोढेलोपः सहिवहोरो
तेदवर्णस्य ढलोपे उवोढ | ऊहे | वोढा | वक्ष्यति | वक्ष्यते | अवाक्षी
त् | अवोढाम् | अवाक्षुः | अवाक्षीः | अवोढम् | अवोढ | अवाक्षम् | अ
वाक्ष्व | अवाक्ष्म | अवोढ | अवक्षातां | अवक्षत | अवोढाः | अवक्षा
थां | अवोढ्वं | अवक्षि | अवक्ष्वहि | अवक्ष्महि | इति वहादिः ३

देवदत्तः यज्ञदत्तस्य
अनुगतिः

64

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

अतआदेः=ऽस्यात्तस्मादेरुतो दीर्घः=

अदाव अदाम् अदः सर्वेषां अदोऽकस्य सार्वधातु
कस्य आटन् आत्तां आटन् आटः आत्ते आत त आ
इ आ आटाम् अधात् अधातां अधुः अधात् अ
धास्तां अधास्त लुङ् सनोर्घस्ल अदः घ्वादी
त्वाट् अघसत् आत्मन् हन हिंसागत्योः हन्ति अनु
दात्तोपदेश वनति तनोत्यादीना मनुनासिक लोपो
झलि क्ङिति

ना
अनुनासिकांतानामेषांलोपो झलिक्ङिति यमिरमि गमि नमि

हनि मन्यतयो वदातोपदेशाः नतवान् ततान् क्षतवान्

ऋतवान् वनु मनु तनोत्यादयः हन्तः हो हन्तीति हस्यादयः घ्नंति

हंसि हथः हथ हन्मि हन्वः हन्मः न्वमोवा उपसर्गस्यान्ति

मितानाङ्केनेर्नस्यणोवसोः प्रहणिमि प्रहन्मि प्रहन्वः प्रहणवः

प्रहण्मः प्रहन्मः जघान जघ्नतुः जघ्नुः अभ्यासाच्च हं

ल. ३.
६६

65

एदैतोः कंठतालु। ओदौतौ कंठोष्ठं। वकारस्य दंतोष्ठं। जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं। नासि
कानुस्वारस्य। अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कंठः शिरस्तथा। जिह्वामूलं च दंताश्च
नासिकोष्ठौ च तालु च। हकारं पंचमैर्युक्तमंतस्थाभिश्च संयुतं। उरस्यं तं विजानी
यात् कंठ्यमाहुरसंयुतं। यत्नो द्विधा। आभ्यंतरो बाह्यश्च। आद्यः पंचधा। स्पृष्टेषत्स्पृष्टेषद्वि
वृत विवृत संवृत भेदात्। तत्र स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानां। ईषत्स्पृष्टमंतस्थानां। ईषद्विवृतमूष्मा
णां। विवृतं स्वराणां। ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे संवृतं। प्रक्रियादशायां तु विवृतमेव। बाह्यस्त्वे
कादशधा।

जिह्वाग्रादेरस्पृष्टत्वादेष्पर्शेषद्विवृ
तामिषः। ईरास्थितौ विवृतं संवृ
तं त्विकामौ। तः।

व·कौ·
१३

विवार: संवार: श्वासोनादो घोषो ऽघोषो,

ऽल्पप्राणो महाप्राणो उदात्तो ऽनुदात्तो स्वरित श्चेति। खरो विवार: श्वासो ऽघोष श्च हश:

संवारो नादा घोषाश्च वर्गाणां प्रथम तृतीय पंचमा यणश्चाल्प प्राणा: वर्गाणां द्विती

य चतुर्थौ शल श्च महाप्राणा: कादयो मावसाना: स्पर्शा: यणोंतस्था: शल ऊष्मा

णा: ऽच: स्वरा: तुल्य इति कखाभ्यां प्रागर्द्ध विसर्गसदृशो जिह्वामूलीय:। पफाभ्यां

इति पफाभ्यां। प्रागर्द्धविसर्गसदृशो उपध्मानीय:। अं अ: इत्यच: परावनुस्वारविसर्गौ।

अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्यय:। प्रत्ययमाणो ऽणुदिच्च सवर्णस्य संज्ञा स्यात्॥

३

तेष्वस्मकृत्वं जघनिघ्य जघन्य जघ्नथुः जघ्न जघान जघ्न जघ्निव
जघ्निम हंता हनिष्यति हन्त हनाम् हनाम् घ्नन्तु हंतेजः होः
असिद्धवदत्राभात् इनकार्यमाधाद्य दिसमाधेरामीयम्
समानाश्रयेतस्मिन्कर्तव्येनदसिद्धम् इतिजस्याभिद्धत्वान्न
हलौकु जहि हनात् हनं हन हनानि हनाव हनाम अहन्
अहतां अघ्नन् अहन् अहनं अहत अहमं अहन्व अहन्म

ख.उ.
६०

67

हन्यात् आर्द्धधातुकस्याशिषि हन्त हनो वधलिङि च वध्यात्
वध्यास्ताम् वध्यासुः वध्याः वध्यास्तं वध्यास्त वध्यासं वध्यास्व
वध्यास्म अवधीत् अहनिष्यत् कमिश्रणाणिश्रण्योः उतोव
द्धिर्लुकि हलि लग्विषये उतोवृद्धिः विनाहलापिति हलादौ
सार्वधातुकेनत्वभ्यस्तस्योतियुतः यौति यौषि युथः यु
थ यौमि युवः युमः युयाव युयवतुः युयवुः यविता

स्य

वाति ववौ वाता वास्यति वातु अवात् वायात् वायातां वायाव वायात् अवासीत् अवास्यत् = भादीमो भातिनः
भभौ भाता भास्यति भातु अभात् भायात् भायात् अभासीत् अभासीत् अभास्यत् = स्नीशो चेयात् वादेः षः सः
स्नाति सस्नौ स्नाता स्नास्यति स्नातु अस्नात् स्नायात् स्नायात् अस्नासीत् अस्नास्यत् = श्राभौ चे श्राति श्रौ

यविष्यति यौत कौ यवाति यवाव अयौत् अयवनात् अयवन्
कयात् कृतञ्चपिनं माध्वेंपि चेङि नेङिच्च पिनैति यौय्यात्
सायायात् यायात् अयावीत् अयाविष्यत् अयाविष्यतं यायावतो
याति ययौ याता यास्यति यातु अयात् लङः शाकटायनस्य
अदन्तात् लङोऽजुसेवा अयुः अयान् यायात् यायात् पा
यान्मा अयासीत् अयास्यत् एवं वागतिगंधनयोः भादीमो
आशीःचे आपाके श्राऊ स्नायायाततो साभवतु ऐ पात् ऐ
रादाने लादाने दाप्लवने ख्याप्रकथने अयं सार्वधातुके
एवप्रयोक्तव्यः विदज्ञाने विदोलटोवा णलेलटः परस्मै
पदानां एलादयोवा वेद विदतुः विदुः वेत्थ विदथुः

श्राता श्रास्यति श्रातु अश्रात् अश्रा ना श्रायात् अश्रा यात् अश्रा सीत् अश्रा स्यत् = द्राऊ सायाताते द्रा निद्रौ द्राता द्रास्यति द्रातु अद्रात् द्रा यात् द्रायात् अद्रासीत् अद्रा स्यत् = साभवत

श्राता श्रा स्यति श्रौ तु अश्रा तु अश्रा त् सायायात् सायात् अश्रासीत् अश्रास्यत् = पाऊ पाति पपौ पाता पास्यति पातु अपात् पायात् पायात् अपासीत् अपास्यत् रादाने

स्तु अरात् राति ररौ राता रास्यति रातु अरात् रायात् रायात् अरासीत् अरास्यत् = ला आदाने लाति ललौ लाता लास्यति लातु अलात् ला ऐ साति पप्सौ
यात् लायात् अलासीत् अलास्यत् = दाप्लवने दाति दातः दाति दाति दास्यति दौ दाता दास्यति दातु अदात् दायात् दायात् अदासीत् अदास्यत् ख्याप
कथने ख्याति ख्यातु अख्यात् ख्यायात् =

ला ३ विवेद विदू विद्य पदेवेति वितः विदंति उषविदजागरुभो

६८ नानरसं पदकोलिदांमा विदेरदंतत्वप्रतिज्ञानादासिन

68 रुमाः विदोंचकार विवेद वेदिता वेदिष्यति विदंकर्व वि

नानरसं वेवे लोदा रुमाभावोलोटोलकु लोडतकरोत

नप्रयोगस्य वा निपात्यते पुरुषवचने नविद विदो विदांक

रोतु नलोपिकस्य वोपवादः अतउस्सार्वधातुके उप रुम ६८

न्वयो नैकजो नत उत्सार्वधातुके किडि विदांकुरुतात् वि

दांकुरुतां विदांकुर्वंतु विदांकुरु विदांकु रुतात् विदांकरवा

णि अवेत् अवित्तां अविदुः दस्य यातो ईस्य पदान्तस्य

विद्यात् विद्यास्तां

सिपि रुर्वा अवेः अवेत् विद्यात् विद्यास्तां अवेदीत् अ

वेदिष्यत् अभुवि अस्ति श्नसोरल्लोपः श्नसोरल्लो

पः सार्वधातुके किडिति स्तः संति असि स्थः स्थ अ

ल॰उ॰
६९

स्मि त्वः स्मः आर्धधातुके उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्ति
र्यच्परः उपसर्गेण्गः प्रादुस्सपरस्यास्तेः सस्यषः यकारे
च्चिचपरे निष्यात् प्रादुःष्यात् निषंति प्रादुष्यंति यच्परे किं
अभिस्तः आर्धधातुके बभूव भविता भविष्य
ति अस्त स्तात् स्तां स्तंत ग्रहोरेद्वाबभ्यासस्लोपश्च ग्रोर
स्वेतं स्याद्वोश्नभ्यासस्लोपश्च आभीयनाद्वेर्धिः पधिस्तात्
राम

ह लंत्यं ण्यत् =

लंत त्यजानि त्यजाव त्यजाम आसीत् आस्तां आसन् स्यात्

स्यातां स्युः भूयात् अभूत् अभविष्यत् इण् गतौ एति इतः इयन्ति

यन्ति अभ्यासस्यासवर्णे अभ्यासस्य इउव

र्णयोरियङुवङौ स्तो सवर्णे च इयाय दीर्घ इणः किति ईयतुः

समासे दीर्घः किति लिटि ईयतुः ईयुः इयथिथ इयेथ एत एनो अ

यन् इयात् एति लिटि उपसर्गात् ... स्यादीर्घ

निरयात् य हा रं उपसर्ग आया य हां० परनं है इसलियें परं जो ए एकादश को रहे ई उसको हुस्वहोयाअस्की निरयात् = जोनिको आदेशकिया है सो सर्व वि ५ तकी जाई है पर को ५५८ को हो =

लुङ्

धातुके किंतिलिटि निरयात् अंतादिवञ्च योयमेकादेशः

पूर्वसोतनवत् परस्यादिवत्स्यात् उभयत आश्रयणेनांत

नादिवत् अभीयात् आ्णः किं समेयात् इणोगालुङि।

गाविस्थेति सिचोलुक् अगात् अगातां अगुः वेब्यात् घी

ङ्ग्लवने घीङः सार्वधातुके गुणः धीने शयाने घीङोरुट्

झादेशास्यात् धीरते धीषे शयाध्वे धीध्वे धाये धीवहे धीमहे

इङ् ऽऽ नित्यमधिपूर्वः ऽऽऽ इ ऐ अधि उपसर्गः इका इकोयण् अचि इत्य

अध्येत

इकोयणचि इत्यस्य सूत्रस्य बाधकः अचिश्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ इत्यस्य बाधकः एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य सूत्रस्य परत्र =

षिष्ये । शायिनौ । शायिषाते । शेतां । अशेत । अशयातां । अ-
शेरत । शायीत । शायीयातां । शायीरन् । शायिषीष्ट । अशायि
अशायिषातां । इङ् अध्ययने । इङिकावुपसर्गतो न व्यभिचारतः । वत्स्यु
अधीते । अधीयाते । अधीयते । मा इ । लिटि इङ् इः । अधिजगे
अध्येता । अध्येष्यते । अधीतां । अधीष्व । अधीयाथां । अधीध्वं
अध्यैयै । अध्यैयावहै । अध्यैयामहै । अध्यैत । अध्यैयातां
अध्यैयत । अध्यैथाः । अध्यैयाथां । अध्यैध्वम् । अध्यैयि
अध्यैवहि । अध्यैमहि । अधीयीत । अधीयीयातां । अध्येषीष्ट

अधीयातां अधीयतां इङ् नअधि उपसर्ग आया आकः स दीर्घः यीरि त आत्मनेप ऽऽ अ

मेत ऽऽम अधीतां =

स्व·उ· विभाषालङ्‌ल... गाङ्‌गाकु·ङ्‌ङाद्भिमोत्रिलि

२१· लिङ्‌ङिच्स्वस्रू=गाङादेशा...ङाद्भि...तिः॥

स्याद्भिन्नसु: ...त्योगापाजहानिसंहलि ॥एषा॥

मान्त...त्याद्धलादो...त्यादेध्यात्के ...

हे ... ... दुहे॥

...ताम

अप्येष अप्येषातां
अप्येषत अप्येषाः

डुङ हे दोम्यां । दे ... । दोभ्यां ते । दोःग्य । डुग्यान् । डुग्या

म् । डुहे हे तु । दो ग्य । डुग्यान् । डुग्यं । डुग्य । दोहा । नि । डुग्याम् । डुग्य ।

हानां । डुत्व । डुहाथाम् । डुग्यं । दोहे । दोहाव हे । दोहामहै ।

प्रयोगः ४ ग्रयोक् । ग्रडुग्याम् । ग्रडुहन । ग्रदोहं । ग्रडुग्य । ग्रडुहानां । ग्र

डुहन । ग्रडुग्याः । डुग्वान् । डुहीन । लिङ् सिचावात्मनेपदेषु ।

क्रमीपाहृलः । परोऽरुलादी लिङ् सि चौ किनौ स्तडि ।

पुषोष्ट | शालतुरुपधादितिठकार: | तुरुपधोयः शालेनना

तस्मादनिट श्च्च क्सादेश: सात | अयुक्त | लत्वा द्वा

हेदिहलिहनुमुहामात्मनेपदेष्वेकार्डि: अयुक्त | अडम्य

क्सस्याचि | अजादौतार्डि: क्सस्यलोप: | अयुक्ता | अयुक्तेता |

अयुक्तया: | अडम्या: | अयुक्ता याम | अडम्य | अयोत्स्यत |

वेदिउपचये | लिहआस्वादने | लिढि सीढः | लिहेति | ले |

तिवक्ति ॥ व्योतिभ्योङ् ॥ ङेः ॥ ववउन ॥ प्रुङ्पिरे ॥ श्रवो वत्त ॥ श्रवो वत ॥ श्र
वक्ष्यत ॥ श्र वक्ता ॥ चर्करीतंच ॥ चर्करीतमिति यङ् ॥ लुङंत ॥ ना
द्यादो वोध्यत ॥ ऊर्णुञ आच्छादने ॥ ऊर्णोतेर्विभाषा ॥ व्
द्धिर्हलादौपिति सार्वधातुके ॥ ऊर्णौति ॥ ऊर्णोति ॥ ऊर्णुतः ॥ ऊ
र्णुवंति ॥ ऊर्णुते ॥ ऊर्णुवाते ॥ ऊर्णुवते ॥ ऊर्णोते ॥ राम्नेति
वाच्यं ॥ नन्द्राः संयोगादयः ॥ अचः परा संयोगादयो वा

नद राद यः ॥ द्विर्निम वति न्द्राः द्र स्यद्वित्वं
ऊर्णुनाव ऊर्णुनुवतुः ॥ विभाषोर्णोः ॥ इडादि
प्रत्ययो ॥

यत्र नाडि॰ न तत्र गुणाः॰ तत्र ह्रार्धधातु कार्दुधातुकयोः स्त्रा।

यत्रडि॰ न तत्र न गुणाः॰ ववन्तु

३॰ न प्रविष्टधातुर्भुका॰ मते ऊँलीनविर्थे नैतैगणाः =

ल॰ ३.

७३

ढिं नमात्ते ॥ ऊँ ह्रुँवि विथ ॥ ऊँ एउनुवे ॥ ऊँ सडविजा ॥ ऊँ लीवि

ना ॥ ऊँ लीत ॥ ऊँ लौन ॥ ऊँ लीवानि ॥ ऊँ लीवे ॥ ऊँ लोंष ॥ ऊँ

आँलीते ॥ उँ ऐंग हल्ला दें प्रितिसार्व यानके ॥ ऊँ ऐंगन

ऊँ लींद ॥ ऊँ ध्यात ॥ ऊँ यांतां ॥ ऊँ एउवीत ॥ ऊँ एँ या

त ॥ ऊँ आएँयास्तां ॥ ऊँ ह्रुँविवीह ॥ ऊँ लीवीन ॥ ऊँ लीवि

षां ॥ ऊँ तनवि भाषा ॥ इडादौ पदे सिचि वृद्धिः ॥ पलेराउएः ॥

ऊँ एउनां ऊँ लेउ वानां ऊँ लेउव नां ऊँ लेउष ऊँ लेवानां ऊँ एउर्धुऊँ उवेऊँ एकावहे ऊँ एउ वामहे =

तौ॰ सि

परस्मै

राम

७३

लि । लीढे । लीढाने । लिलिहरे । लेढार । लेढासि । लेढा । लिलिहाते । लीढुः । लीढार । लीढां । लिहेतु । लीढि । लेढानि । लिढा । अलेढ । अलीढ । लिह्यानं । लिह्यादि । अलि । क्षन । अलिहन । अलीढ । अलिलिह्याता । अलेक्षत । अले । क्षत । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । ब्रुवः पंचानामादित । आ । ब्रुवः । ब्रूवो लुट् तुप्रिवासिनं पंचानामालादा । वो सु । ब्रुवा ।

हो

वो

लिहीत लिह्या तुं

ल. ३. ७२ ७३/२

स्वाहादेशः आहआहतुः आहुः आहथः लिच

त्वं आत्थ आहथुः ब्रुवईट् ब्रुवोहलादेःपिचईट्

ब्रवीति ब्रूतः ब्रुवंति ब्रूते ब्रुवाते ब्रुवोवचिः आहद्यात्

कै उवाच ऊचतुः ऊचुः उवचिथ उवक्थ ऊचे वक्ता वा

क्ष्यति वक्ष्यते ब्रवीतु ब्रूतात् ब्रूहि ब्रवाणि ब्रूताम् ब्रवै

अब्रवीत् अब्रुवन् ब्रूयात् ब्रुवीत उच्यात् वक्षीष्ट आस

बवबवब्रूञ हेतु लादिबि ब्रु क्री वबू वलोपेः

ब्रूयात् यापरे आयाऽस्या ब्रूकोंवचहोयालिट्य स्यासस्तोंभये घावकोंउहोयाजमाणोहोया

उवबृऽपरसेहोया अञतउपथायावृद्धि णिच्परे नमितंवृद्धिहोयी उवाचहो याहे

राम ७३

ॐ एतां वीरः ॥ ॐ एतां विद्धि ॥ ॐ एतिडी ॥ इत्यदादयः ॥ हु दाना
दनयोः ॥ जुहोत्यादिभ्यः श्लुः ॥ शपः श्लौ ॥ धातोर्द्वित्वं ॥ जुहो
ति ॥ जुहुतः ॥ अदभ्यस्तात् ॥ जुसंज्ञापवादः ॥ हुश्नुवोरिति य
ण् ॥ जुह्वति ॥ भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च ॥ पम्पो लिटाम्वा ॥ स्यास्ता
हुः
मिल्लावित्वकार्ये च ॥ जुहवांचकार ॥ जुहाव ॥ होता ॥ होष्यति ॥ जु
होतु ॥ जुहुतात् ॥ जुहुतां ॥ जुह्वतु ॥ जुहुधि ॥ जुहुतात् ॥ जुहवा

ल. ३.
२४

निः अजूहोत् अजूहुतां ॥ जुसिव ॥ हुगांलंसांसयत । ओजा दौ जुरि

अजहवुः ॥ हूहुयात् ॥ हूयात् ॥ अहोषीत् ॥ अहोष्यत ॥ भीभ

ये विभेति ॥ भियोन्यतरस्यां ३ः स्यात् हलादौ क्ङिति सार्वधातुके वि

भीतः ॥ विभितः ॥ विभ्यति ॥ विभयांचकार ॥ विभाय भेता भेष्या

ति विभेतु ॥ विभिताव् ॥ विभी ॥ अविभेत् ॥ विभीयात् ॥ विभियात्

भीयात् ॥ अभैषीत् ॥ अभेष्यत् ॥ ह्री लज्जायां ॥ जिह्रेति ॥

अकर्मकधातुः

तां विभितां

राम

स्या॰२

जिह्रीमः॥ जिह्रियति॥ जिह्रयांचकार॥ जिह्राय॥ ह्रेता॥ ह्रेष्यति॥
जिह्रेतु॥ अजिह्रेत्॥ जिह्रीयात्॥ ह्रीयात्॥ अह्रैषीत्॥ अह्रेष्यत्॥
पॄ पालनपूरणयोः॥ अर्त्तिपिपर्त्योश्च॥ अभ्यासस्य इः॥ श्लौ॥ पि-
पर्त्ति॥ उदोष्ठ्यपूर्वस्य॥ अंगावयवोष्ठ्यपूर्वो य ऋत् तदन्तस्यांगस्य॥
उः॥ क्ङिति॥ हलि च॥ रेफवांतस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः॥
हलि पिपूर्त्तः॥ पिपुरति॥ पपार॥ ऋच्छत्यॄतां ह्रस्वो वा किति लिटि॥

पकरिषपपभुः पप्पपपाभुः पपरपपारपपर
पप्रिपपपारपपिषपपपरिपलिट्

ल. ३. पप्रनुः पप्रुः॥ अरुहन्नूनाम॥ तौदादिक अरुहेर्थानोर्द्धता।
७५ चगृतोलिटि॥ पपरनुः॥ पपरुः॥ हृतोवा॥ हृड्. हृञ्ज्योरा
75 द्वंताच्चेरोदीर्घोवाम्यान्नुलिटि॥ परिता॥ परीता॥ परिष्य
ति॥ परीष्याति॥ पिपर्ति॥ पिपृहि॥ पिपराणि॥ अप्रायिपः॥ अ
पिपूर्तां॥ सृजेर्सिच॥ अपिपरुः॥ पिपूर्यात्॥ पूर्यात्॥ अपा
रीत्॥ सिचिपरस्मैपदेषु॥ अत्र हृनन्तइटानदीर्घः॥ अपा।

राम
७५

रिषा। अपरिष्यन्त्। अपरीष्यन्। ओ हाक् त्यागे। जहाति।

जहातेश्च। इद्दा साहल्ला हो क्ङिति सार्वधातुके। जहितः।

ई हल्यघोः। श्नाभ्यस्तयोरातः। ई सार्वधातुके क्ङिति हलि। जहीतः।

श्नाभ्यस्तयोरातः। लोपः। क्ङिति सार्वधातुके। जहति। जहौ। जहा

सा। हास्यति। जहातु। जहितात्। जहीतात्। सर्वेषां जहानि।

आ च हौ। जहाहि। जहिहि। जहीहि। अजहात्। अजहुः। तत्र अजहाताम्

लोपो [illegible] जह्याद्। लोपो यि। घुमास्थागापाजहातिसां हलि। सार्वधातुके। जह्यात्। ई।

श्ना

नौ

[illegible] [illegible] [illegible]

हि

यातु अहासीत् अहास्यत मांङ् माने शब्दे च मिमीते मि

मीते मिमाते
मिमते ममे माता मास्यते मिमीतां अमिमीत मिमी

त मासीष्ट अमास्त अमास्यत ओहाङ् गतौ जिही

ते जिहाते जिहते जहे हा ता हास्यते जिहीतां

अजिहीत जिहीत हासीष्ट अहास्त अहास्यत डुभृञ्

धारणपोषणयोः बिभर्ति बिभृतः बिभ्रति बिभृते

विमर्शांचकार । बमार्ष । बमर्षबमर्ष । विमर्शांचक्रे बभ्रे मर्ता । मर्षिष्यति

मर्षिष्यते । विमर्ष । विमर्षताम् । विमृशतो । अविमः । अविमृहः । अ

अविमत । विमृश्यात् । विमृष्ट । मृश्यात् । मर्षीष्ट । अमार्षीत् । अ

मृत । अमर्षिष्यत् । अमर्षिष्यत । डुदाञ्दाने । ददाति । द

त्तः । ददति । दत्ते । ददाते । ददते । ददौ । ददे । दाता । दास्यति । ददातु । म

दाय्याद्धुदान् । दाहात्मायाशूपाश्वप्यातवोञ्जसंज्ञाच्चु । दाप्रदैपा वि

ना । घ्वसोरेत्वम् । देहि । दत्तां । अददात् । अदत्त । दद्यात् । दद्यात । दे

२४

[illegible]

पातु ॥ हालि ॥ अस्तात ॥ अदातो ॥ अडः ॥ स्या ह्वोरि च ॥ अ
नयोर्विदेत्ता देशः ॥ सिचु किदात्मनेपदेषु ॥ अदिन ॥ अदास्यत ॥ अ
दास्यत ॥ दुधाञ्‍ धारणपोषणयोः ॥ दधाति ॥ रूपमस्य योश्च ॥ द्वि
हन्नस्य रूपं तस्य धातोर्वर्णो भवति तयोः सकारोपरतः ॥ धत्तः ॥ द
धति ॥ दधासि ॥ धत्थः ॥ धत्ते ॥ धत्से ॥ धध्वे ॥ धेहि ॥ णिजिर् शौच
पोषणयोः ॥ इरइत्संज्ञा ॥ निदां त्रयाणां गुणः ॥ श्लौ ॥ निज

स्वो

विजविघ्नामभ्यासस्य गुणः । श्लो । नेनेक्ति । नविक्तः । ने

विजति । नेवि क्ते । विनेज । नेक्ता । नेक्ष्यति । नेक्ष्यते । नेनेक्तु

नेविग्धि । नाभ्यासस्य चिविपिति सार्वधातुके लघूप

धगुणः । नेविजानि नेविक्तां स्वने नेक । स्वने विक्तां । स्व

नेविधुः । स्व नेवि यां । स्व नेविक्त । नेविज्यात् । नेविजी

त । विज्यात् । नेविज्यात् । निचीषृ । इरितोवा । इरितोधा

स्म

तु
९८

तो पुह्नेर तूपर स्ने परदेतु ॥ अविजत ॥ अनै देत ॥ अविक्र ॥ अनेद्य

त ॥ अनेद्यत ॥ एवं विजिर पृथग्भावे ॥ विषल्व्याप्तौ ॥ इतिजुहो

दिवु क्रीडा विजिगीषा व्यवहार द्युति स्तुति मोद मद

त्यादि ॥ दिवु क्रीडा विजिगीषा व्यवहार द्युति स्तुति मोद मद

स्वप्न कान्ति गतिषु ॥ दिवादिभ्यः श्यन् कर्तरि सार्वधातु

के शपोपवादः ॥ हलिचेति दीर्घः ॥ दीव्यति दिदेव देविता दे

विष्यति दीव्यतु अदीव्यत दीव्येत दीव्यात अदेवीत अ

तुम
९८

देविष्यत एवे षिवुतं तस्मंतावे न्तीगात्वविद्वेषे न्मृति
ननर्ति नर्तिता सेसिचिकृतधतछृदतृरन्तः एभ्यः सिजि
त्रस्वसाटेराहृधातके स्वेद्धा नर्तिष्यति नर्त्स्यति न्त्ये
त नत्स्यात स्वनर्तीत त्रोसी उहृगे वार्भपृतिपृपचात्र कति सार्वधातुके पद्देशात्
स्यति त्रसति तत्रासवाजभमत्रसास एषां किति लि
टि सेटि थलि च एत्वाभ्यासलोपौ वा त्रेसतुः तत्रसतुः
त्रेसिथ तत्रसिथ त्रसिता पृोतन्नृ कर्णे उतः पृपनि

ल. ३.
७९
79

लोपः श्यति श्यतः श्यन्ति शाशौ शशतुः शशुः शा-
ता शास्यति 'विभाषाघ्राधेट्शाच्छासः' इत्यनेन सिचो लु-
ग्वा परस्मैपदेषु अशात् अशातां अशुः उद्रसको।
अशासीत् अशासिष्टां 'छो छेदने' छ्यति 'षोऽन्तकर्म-
णि' स्यति ससौ 'दो अवखण्डने' द्यति ददौ देयात् अ-
दात् 'व्यध ताडने' ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्च-

राम
७९

लिङ्ग मात सामयिकार बाधितां गृह्या दीतं चकैत
मास्तां किति/लिटि

प्रोहन्तु गतिं यान्ति मासयियाल मपि अश्यान्त वि हत्यान हृष्ट्वा तिथा नुपं कृति प्रजति धानुजो हे द्वनां के
ह्रस्व स्थाहि काकद्भि कितिङि-ति तु किमाङि वदरे हान्ते

चाकिति=

तिष्ठतु तिमरजतीनां ङि लिच्च' एषां संप्रसारणं स्यात् विति ङिति

यहां प्रपन्न जो हि पितनई
ङि-तु ङे पे रुप्रामपा हैया

च विध्यति विव्याध विविधतुः विव्यद्ध विव्यधिथ व्यद्धा व्यत्स्य

ति विध्यतु अविध्यत् विध्येत् विध्यात् अव्यात्सीत्' पुष पुष्ये

पुष्यति पुपोष अपुषत् तष्णा अदर्शने नश्यति ननाश ने

शतुः रधादिभ्यश्च रध नश तृप दृप द्रुह मुह ष्णुह ष्णिह

रधादिभ्यो वलादेरार्धधातुकस्येड् नेड्वशि कृति नश्यति नष्टा

पुषादि द्युता लृदित्
पुष्यति अपु
षत् पुषो
शा शाम्यति
पुष्यत अपु
ष्यत् पुष्ये
त् पुष्यात्
अपुषत् अपुषत्'

ल. ३.
२.

४०

ननेष्ठ नेशिव नेश्व नेश्म नशिता नंष्टा नशिष्यति नंक्ष्यति
नश्येत् नश्यात् अनशत् षूङ् प्राणिप्रसवे सूयते सुषुवे
सुषुवाते सुषुविषे सुषुविवहे सुषुविमहे सोतासविता दूङ्
परितापे दूयते दीङ् क्षये दीयते दीङो युडचि क्ङिति दीङः परस्मा
जादेः क्ङित आर्द्धधातुकस्य युट् वुग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ वक्त
व्यौ दिदीये मीनाति मिनोति दीङ ल्यपि च एषामात्वं स्या।

पिचाद्दितोन्निमित्ते दाता दास्यते अदास्त डीङ् वि।
हायसागतौ डीयते पीङ् पाने पीयते माङ् माने मा।
यते ममे जनी प्रादुर्भावे ज्ञाजनोर्जा इति जायते।
जज्ञे जनिता जनिष्यते दीपजनबुधपूरितायिप्यायि।
भ्योन्यतरस्यां पश्चाद्भिर्वाप्येकवचने तशब्देपरे।
चिण्लुक् चिणःपरस्य लुक् स्यात् जनिव प्याया।

दीप्यति दीप्यादि दीपेदी दीपिता दीपिष्यते दीपतां अदीप्यत दीप्येत दीपिषीष्ट अदीपि अदीपिषाताम् अदीपिषत॥

ल० ३
२१

अनयोर्नवृद्धिर्णिजिणोलिकिति च अजनि अजनिष्ट।

दीपिदीजी दीपतेरित् दीपे अदीपि अदीपिष्ट वदगा।

नो पद्यते पेद पत्ता पद्येत पत्सीष्ट विद्यते पदः पदस्य।

विद्यते विविदे वेत्ता वेत्स्यते विद्यतां अविद्यत विद्येत वित्सीष्ट अवित्त अवित्साताम्

विद्यते वेत्ता बुध्यते बुबुधे बोद्धा भोत्स्यते बुध्यतां अबुध्यत बुध्येत भुत्सीष्ट अबोधि अबुद्ध अभुत्साताम्

सीष्ट अबोधि अबुद्ध अभुत्साताम् बुध्यते बोद्धा बुध्यते।

२१

युयुधे योद्धा अयुद्ध मरुज विगें मरुजते ममज्जे मम।
जिथ मुजिह शोऽ ल्यमकिति अनयोरम कला।
दोकिति मुष्ट स्वद्यते स्ववीष्ट अस्वष्ट अस्वदाते
'मृष क्षितितालायां' मृष्यति मृष्यते ममर्ष ममर्षिथ मा
[illegible]षे ममृषिषे मर्षितासे मर्षिष्यति मर्षिष्यते।
'णह बंधने' नह्यते नह्यति ननाह ननद्ध नेहि।

ल·३·
५२
82

प्य नेहे नद्धा नत्स्याति अनात्सीत् अद्धा ३।
ति द्दिवादिः ७ञ्जुग्र भि भये स्वादिप्सः स्तुः स्रावो।
पवादः लुनोति लुनन्तः हुस्कवोरितियणु लुनं।
ति लुनवः लुनः लुनते लुनाते लुनहे लुनुवा।
हे लुषाव लुषे लोता लुन् लुनवानि लुनवै।
लुनुयात् लुयात् लुलयूलुपः परस्मैपदेषु॥॥५॥

राम
२२

सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः
अपित्सार्वधातुके [illegible] ङित्

सिचि वृद्धिः असावीत् असोष्ट 'चिञ् चयने' चिनोति चिनु
ते 'विभाषा चेः' अभ्यासात् चेः कुत्वं वा सनि लिटि च चिका
य चिचाय चिक्ये चिच्ये अचैषीत् अचेष्ट 'स्तृञ् आच्छा
दने' स्तृणोति स्तृणुते 'शर्पूर्वाः खयः' अभ्यासस्य
शर्पूर्वाः खयः शिष्यन्ते अन्ये हलो लुप्यन्ते तस्तार।
तस्तरतुः तस्तरे स्तरिष्यति 'गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः' स्तर्यात्

ल.उ.
८३

83

ऋदंतात्संयोगादेर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि । स्तरिषीष्ट ।
स्तृषीष्ट अस्तरिष्ट अस्तृत 'धूञ् कंपने' धुनोति धुनु-
ते दुधाव दुधुवे अधावीत् अधोष्ट अधविष्ट 'धूञ् कंपने' ।
धूनोति धूनुते 'स्वरतीति वेट्' दुधविथ दुधोथ किति
लिटि 'श्र्युकः किति' श्रियप्रकाचउगंताच्च किति नइण्न ।
इति प्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् दुधुविव 'लहव्यस्मादिति' ।

राम
२३

उनिस्वादिः नुदव्याधनेमुदादिभ्यः शः शबोपवादः नुदति नुदते

नुनोद नुनोदिथ नुनुदे नोत्ता अनौत्सीत् अनुत्त एवं प्रेरणे नुदति

नुदते ननोद ननुदे नोत्ता भ्रस्ज पाके ग्रहिज्यावयिव्यधिव

ग्रहांसंप्रसारणां स्यात् किति ङिति लोपश्चनाश्चिति सस्यश्चेः शः=
सकारस्यो: ... ह:=

ष्टिविचति पृच्छति भृज्जति भ्रज्जतीनोक्ङिति सस्यश्चुत्वे

कलोजश्चरुषीतिणस्य:=
धाकारस्यैजकारश्चजकारहो:=

नश्चः धास्यजस्त्वेनजः भ्रज्जति भ्रज्जते भ्रस्जोरोपधयो

रमन्यतरस्यां भ्रस्जेरेफस्योपधायाश्च स्थाने रमागमो वाऽऽधातुके

[illegible] भिद्रोत्पातवतः

मित्वादंत्यादचः परः स्थानषष्ठीनिर्देशाद्रोपधयोर्निवृत्तिः ब
भर्ज बभर्जतुः बभर्जुः बभर्जिथ बभर्ष्ठ बभ्रज्ज बभ्रज्जतुः ब
भ्रज्जुः बभ्रज्जिथ स्कोरिति सलोपः व्रश्चेति षः बभ्रष्ठ बभर्जे

राषढो: कः सि | स्कोरिति सलोपः |
व्रश्चेति [illegible] व्रश्चेति [illegible] षः |

बभ्रज्जेते: भर्ष्टा भ्रष्टा भर्क्ष्यति भ्रक्ष्यति क्ङिति रमागमं
बाधित्वा संप्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन भृज्ज्यात् भृज्ज्यास्तां
भृज्ज्यासुः भर्क्षीष्ट भ्रक्षीष्ट अभार्क्षीत् अभ्राक्षीत् अभर्[illegible]

छि अमिस 'कृष विलेखने' कृषति कृषते चकर्ष चकृ
षे 'अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम्' उपदेशे अनुदा
त्तो यश्च ऋदुपधस्तस्याम्वाऽम्स्याद् झलादावकिति क्रष्टा कर्ष्टा।
कृष्यात् कृक्षीष्ट ॥ स्पृशमृशकृषतृपदृपां च्लेः सिज्वा वाच्यः
अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् अकृक्षत् अकृक्षत अकृक्षातां अकृक्षन्
अकृक्षन्त। मृजूमोतरा शमचारीनां पंचूलपविकुलिपुसि
के

लउं
२५

85

चकृतवित् पिशांन्‌स‌ मंवति मवते मोका मव्याद् मतीद् अमवत्
अमक अमतानो 'लृलृच्छेदने' लंपति लुंपते लोमा अलपत्
अलम 'विद्लृलाभे' विंदति विंदते विवेद विविदे व्याघ्रभूसमि
मतेसेट् वेदिता 'भाष्यमतेः विट्' पवित्रेत्ताषिचलरलो सिंचति
सिंचते 'लिपिसिचिह्वश्च' पश्पश्लेरङ् असिचत् आत्मनेपदे
अन्यतरस्यां लिपिसिचिह्वः परस्मैपदेषु रङ् वी असिचत ।

अस्मिन् 'इषु इच्छायां' इषुगमियमां छः इति इच्छति इयेष

ईषतुः इयेषिथ ईषथुः ईष इयेष ईषिव ईषिम एषिता 'ती

षसहलुभरुषरिषः' एषोवेट् नास्ति एष्टा एषिष्यति इच्छा।

एच्छत्' लं ऐच्छत् इष्यात् ऐषीत् एषिष्यत् 'कृ विक्षेपे' ऋत इद्धा

उरण्रपरत्वं

तोः' किरति किरतु' किर चकरतुः चकरुः करिता करीता।

कीर्यात् अकारीत् 'गृ निगरणे' अचि विभाषा गिरतेरफा। २४

ह्रकृद्रोहायेऋ ला भ्यास स्यात्वः उरत् अभ्यासस्य ऋतो न्

रपरः ऋकारऋहोऋति तिकस्य च । हलादिः शेषः इति रकारस्य लो

[illegible] इति ः अाहोया ... परेण

संयोगं मिलया ... लाघवकारहोया =

सं. ऊ. २६

सलः अजादौस्तथि गिरति गिलति जगार जगाल ॥।
जगरिथ जगलिथ गरिता गरीता गलिता गलीता।
'ग्रहुशीलायां' 'अहिज्या' इति पप्रछ पप्रछतुः पप्रछुः
प्रष्टा प्रष्टाति अप्रादीत् अप्राक्षीत् अप्रा... ...
सात्याग 'विचजेर्लङ् लिङोश्च' लङू लिङोणि
शितश्च प्रकृतिम्... ...

साम ६६

यङ् विधीयते समासान्तसमर्थ सन्निव सती सतिष्ठाति स्थाहि ।
स्मरत अतितराद्विः हथिरस्मावरलो हतो विभ्यः स्मम् शपो ।
पवादः हणाह्नि स्नसोर्लोपः हन्ढुः हन्यति हणात्सि ह ।
न्तुः हन्तु हणायि हन्युः हयसः हंये हंयाते हंयते हंसे ।
हंयाथे हं[illegible]न्तु हन्वहे हन्महे हयेथ हहयतः हहये ।
[illegible]ह्यस्ते स्मति हणाह्नु हन्यात् हन्यात् हंयन्तु हन्ति ।
हणयानि हणयाव हणयाम हंतां हन्यातां हन्यताम् हन्व

रु॰३त॰
२७

८१

हिनसानि हिनसावहै अहिनत् अहिंस्तां अहिंसन् अहिनत् अहि-
नः अहिंस्त अहिंस्तं अहिंस्त अहिंस्व अहिनसम् अहिंस्व अहि-
ष्यातां अहिंस्यन् हिंस्यात् हिंस्यीत हिंस्यात् हिंसीष्ट अहिंस्यत्
अहिंसीत् अहिंसिष्ट अहिंसिष्यत् अहिंसिष्यत 'एवं भिदिर् विदारण-
े' 'छिदिर् द्वैधीकरणे' 'युजिर् योगे' 'शिष्लृ विशेषणे' शि-
नष्टि शिंष्टः शिंषन्ति शिनक्षि शिंष्ठः शिंष्ठ शिनष्मि शिंष्वः

राम

कय

ति हेर्थिः शिशमदि शिनषाणि शिक्षणात् अशिषत्।

अशेत्पत् एवंपिभञ्जः मे तुर्णीन भंजप्रामर्दन आन्नलोपः अ

मः परस्य नस्यलोपः भनक्ति बभंजिथ वभंक्त भंक्ता भुजपालना

भ्यवहारयोः भुनक्ति भोक्ता भोक्ष्यति अभुनक् भुजोनवने नअ

नोस्तः अदनं इके अनवनेकिं महीं भुनक्ति एन्यादीशो उत्य उ

न्यति ईयते ईजे ईयांचक्रे ईयता ईजां ईजानाम ईजां ईये

लघु॰
८८

६४

ऐरं ऐरन्यातां ऐरयत एत्यात्॥ ऊर्णोतेर्विभाषा ऐर्णोः विद वि-
चारणे विन्ते वेत्ता इतिरुधादिः तनु विस्तारे तनादिकृञ्भ्य उः तनो-
ति तनुते तनुतः ततान तेने तनिता तनिष्यति तनिष्यते तनोतु तनुतां
अतनोत् अतनुत तनुयात् तन्वीत तन्यात् तनिषीष्ट अतनीत् अ-
तानीत् तनादिभ्यस्तथासोः तनादेः सिचो लुक् तथासोः अतत
अतनिष्ट अतथाः अतनिष्ठाः अतनिष्यत् अतनिष्यत ॥ ॥ १८

ला A
८८ A

उकारो करोति अत उत्सार्वधातुके इति कुरुतः हलि च इति दीर्घे प्राप्ते न भकु
र्छुरां य भस्य कुर्छुरोरुपधाया न दीर्घः कुर्वन्ति नित्यं करोतेः करोतेः प्रा
त्ययोकारस्य नित्यं लोपः म्वोः कुर्वः कुर्मः कुरुते चकार चकर्थ
चकृम चक्रे कर्ता करिष्यति करिष्यते करोतु कुरुतात् अकरो
त् अकुरुत ये च इत्युकारलोपो यादौ प्रत्यये कुर्यात् कुर्वीत क्रि
यात् कृषीष्ट अकार्षीत् अकृत अकरिष्यत् अकरिष्यत ८

स्व.उ.
२९

४१

संपतिपमंत्रौवद्रेतो भवता अभांवरेते: हद्मवतोर्थे संस्करोति म

नग्रवबायने मन्तेमेने मस्मितामतिष्यने मन्तो अमन्ता

मान्वीन मतिबीव अमतिव अमतिष्यन इतितमादि: द्रुकी त्रउम

विनिपये क्रुपादिम: स्वाणापोयवाद: क्रीं लांति ईहस्वप्तो: क्रीं लां

त: स्वाधाप्तापोवतान: क्रीं लांति क्रौं लांलांसि क्रौं लांथ: क्रौं लांथ

क्रौं लांम क्रौं हृक्षिव: क्रौं लांम: क्रौं लांतेक्रौं लांलंक्रौं लांत।

अधूउहीति दिक्रडडु
युतनु कीवुरादितोगा
न्सारतव हृरपन प्रशम्मन: माणिक्षपयोदरा।

मृग
२९

क्रीणीषे क्रीणाथे क्रीणीध्वे क्रीणे क्रीणीवहे क्रीणीमहे विक्रय वि-
क्रियतुः विक्रियुः विक्रय विक्रयिय विक्रिये क्रेता क्रेष्यति क्रेष्यते।
क्रीणातु क्रीणीताम् क्रीणीतां क्रीणातां क्रीणतां अक्रीणात्।
अक्रीणीत अक्रीणीयात् क्रीणीत क्रीयात् क्रेषीष्ट अक्रेष्ट अक्रेष्ट
अक्रेष्यत् अक्रेष्यत शीङ् स्वप्ने लोकांतीव शीशेति शाशीते स्वप
वने घादीनां ह्रस्वः शिजि ञनाति ञ्जीते पविता लजके दने॥ लु

विप्रातिशिति =

ल.उ.
५.

60

नाति॥ लुनीते॥ [illegible] छादने॥ ल्लाति॥ ल्लीने नल्लाव नल्ल
नु:॥ नल्ले॥ ल्लविता॥ ल्लविता॥ ल्लीयात्॥ ल्लीत॥ ल्लीयीत्॥ सि
ञ्‌ सिवो बन्धने परस्मै॥ ह्रउ. हज्जाग्रांक्ष देना गपरघोल्लिङ. सिद्रारा
ह्रास्यावाडि. नलिडि॥ ह्रू न इ वैलिडि. नदीर्घः॥ सविवीष॥ उस्य॥ सोलि॥
ष॥ सिञ्‌ बन्धने परस्मैपदस्थ॥ असासिषां॥ असासिषु:॥ असासीष॥ असासि॥
ष॥ असासीष्ठ॥ ह्रत्व स्ता॥ स्नाति॥ स्नीते॥ वधारववातं ववरू ॥

ऊयुदेहोये

ऊयाद ऊयनात् ऊयतुः ऊयविवद्ध ऊयविध्व ऊयववुः ऊयन ऊयावद्ध यन ऊयविवद्ध ऊयविम =

ववरिय ववरे वरिता वरीता 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' वूर्यात् वरिषी

पादोनां ह्रस्वः पु

ष्ट ह्वेञोऽह्वव्वारिता अवारिषाम् अवारिष्ट अवरिष 'पृञ्वृकंप

पुं पादुथा पोषआया तिश्मा आयाषुतं दारथा श्मकारको इहे आदितओ पुनाया आयात इ हलपवा: तमेनेय दानो नारथा पनतिहोया =

ने पुनाति पुनीते ऊयविश्व पोता पोविता अपावीत् अप

विष्ट अपोऽष्ट 'ग्रहहस्वपादोने' ग्रहणाति ग्रहणीते जग्राह ज

गृहे ग्रहेहलि टिदीर्घः 'एकाचो ग्रहेरेव लिङि नस्यैव दीर्घो नतु

र ग्रहीता लिटिन जग्रहिथ गृह्यात् 'हलः श्नः शानज्झौह लः

ले. ३.
६१

स्यस्यः स्यान् जारेशो ह्रो ग्रहीता ग्रहीतः ग्रहीघोष्य हो नेति न वृद्धिः
अग्रहीत् अग्रहीष्टां अग्रहीष्ट अग्रहीषातां 'कुष निष्कर्षणे'
कुष्णाति कोषिता 'अश भोजने' अश्नाति आशा आशिता।
आशिष्यति आश्नात् आशात् 'मुष स्तेये' मुष्णाति मोषिता
ता ज्ञा अवबोधने जानाति ज्ञाता 'वृङ् सम्भक्तौ' वृणीते वरि
वरीता वरिता वरीता अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत इति क्र्यादिः

91

'चुरस्तेये' सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचव

र्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच्' स्वार्थे पुगन्ते लिरुड सञ्ज्ञायंताद

नि धातुत्वं निपूपधादौ उपधायाश्च शो चोरयतीति णिचश्च

णिजन्तायत्मनेपदं श्रीनिवृः णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः चविति निद्ध

वं ह्रस्वादिशेषः दीर्घो लघोरित्यभ्यासस्य दीर्घः अचचू

रत् अचुचुरत 'कथ वाक्यप्रबन्धे' अकथापः 'अचकः

णिपदं कर्तरि णिच् क्रियाफले चोरयते चोरयांचकार चोरयामास चोरयिता चोर
यिष्यति चोरयिष्यते चोरयतु [illegible] चोरयेत् चोरयेत चोर्यात् चोरयिषीष्ट ३५

ति ३·
६२

रासानस्वविधौ ... निमित्ताजादेशः स्थानि स्थानि भूता

देशः स्वेनरूपेणस्वविधौकर्तव्य इतिस्थानिवत्वाच्चोपधावृद्धिः

कथयति अग्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावौन भवतः गणसंख्याने

गणयति ईच्गणः गणयतेरभ्यासस्येत्स्याद्वा ङपरेणौ अजगणत्

अजीगणत् । इति रूपसिद्धिः । स्वतंत्रः कर्ता क्रियायां स्वातंत्रे

ण विवक्षितोऽर्थः कर्तास्यात् । तत्प्रयोजको हेतुश्च । कर्तुः ।

प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च हेतुमति च प्रयोजका

कारपरे ग्रंथे स्मरणादीनां चोथान्तो र्णि हू। अवन्तं ते ग्रे रयति

भापयति ओः पुयण्ज्यपरे सनिपरे यवंतीनदवय वाभ्यासो नस्

न्नात्वधीयण्। जकारे ऽप्यवर्णापरे पुपरतः अवीभवत्। स्था

तिनिहत्नो अर्तिह्रीब्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुक्णौ। स्थापय

ति तिष्ठते विन्। उपधायाया ह्रस्वः परेणौ अतिष्ठिपत्। घटचेष्टायां

घटादयो मितः। मितां ह्रस्वः। घटादीनां ज्ञपादीनां च णौ उपधाया ह्रस्वः।

घटयति ज्ञपज्ञाने ज्ञापने च ज्ञपयति अजीघटत्। अजिज्ञपत्।

इति णिजन्तप्रक्रिया।

ल.उ. ९२ धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां उपिकर्मणो धातो
रिषिणो ककर्तृकात्तस्येच्छायां वा [illegible] भृशार्थयोर्वाच्योः इत्यस्य
तुः सन्वं तस्य यश्च न स्यच प्रथममेकाचो द्वित्त्वं अजादेस्तु द्वितीयस्य
सन्यतः पठितुमिच्छति पिपठिषति कर्मणः किंगमनेनेच्छ
ति समानकर्तृकात्किं शिष्याः पठन्तु इतीच्छति गुरुः वा ग्रहणा
द्वाक्यमपि लङ् सनोर्घस्लृ सस्यार्द्धधातुके सस्यनस्यात्सा
र्वधातुके अत्तुमिच्छति जिघत्सति एकाच इति नेट् ॥८॥

९३

'अज्झन गमां सनि' अजन्तानां हन्तेरणादेशगमेश्च दीर्घो झलादौ

सनि 'इको झल्' इगन्तात् झलादिः सन् कित् 'अज्झनन्तानां' क

र्तुमिच्छति चिकीर्षति जिगांसति 'सनि च' इणो गमिः नन्वबोध

ने 'जिगमिषति' ... जिगमिषति 'सनि ग्रहगुहोश्च' ग्रहेर्गुहेरु

गन्ताच्च सन इण् न स्यात् 'धातोरेकाचो हलादेर्यङ्' ...

केः ... पौनःपुन्ये भृशार्थे च धातोरेकाचो हलादेरेका

चो हलादेर्यङ् 'गुणो यङ्लुकोः' अभ्यासस्य गुणो यङि यङ्लुकि

'क्रियासमभिहारे यङ्' पौनः ४

लघु ६४ 94

उ. परत्र: ङिच्चन तथा दान्तमनै च्छुन: पुनदति धायेन्तथा भवति वा भृयते

वो [illegible]चक्के अवो [illegible] निमं को रसोगतो गत्वा थी को

रिस्य [illegible] यउ. नक्रिया समहारे द्वौर्वो: कित: आकि तोभ्यास

स्पदी वी [illegible] उ. लकौ: उरि लै [illegible] जति वा [illegible] [illegible] हल: हल:

[illegible] लोप: [illegible] के आदे: परस्य अतो लोप: वा [illegible]

चेक्रे वा [illegible] [illegible] च [illegible]

[illegible] लोप उ. लकौ: वरी [illegible] तेवरीट [illegible]

तस्य अतिहातना 'लभादिभुव' कमायगाहे निगलोत्पत्त्यं नमति

स्यन्ति नमी गहोते 'यङोऽचि च' यङोऽचि प्रत्यये लुक् स्यात्त्वका

रांतं विना प्रियकृचित् ग्रनैमित्तिकोऽयं मंत्रणात्वा दादो भकति

ततः प्रत्ययलक्षणेन यङ्लुन्नात्तिष्ठतं अभ्यासकार्यथा तुत्वा

लक्षणयः 'शोभान्तनीपरस्मैपदं' चर्करीतेत्वेवदादेशपाठाठ

योलुकयङोवायङ्लुगन्तात्परस्मैपदं लादेशः पितः सार्वधातुक ॥

ह

ल.उ.
८५

95

स्पर्द्धा स्यात् भूत् बोभोतीत्यादिषु यङ्लुकि भाषायां न ।

बोभवतु इत्यादि इति निपातनात् बोभवीति बोभो ।

ति बोभूतः बोभुवति बोभवीषि बोभोषि बोभूथः बोभूथ

बोभवीमि बोभोमि बोभूवः बोभूमः बोभवांचकार बोभा ।

वांबभूव बोभवामास बोभूविता बोभविष्यति बोभूयात् बोभो

तु बोभूतात् बोभूताम् बोभुवतु बोभूहि बोभवानि बोभ

वीत् भवो भोत् भवोभूतां भवोभवुः वो भूयात् वो भूयास्तां वो
भूयासुः वो भूयात् वो भूयास्तां वो भूयासुः गातिस्थेति सिचो ल
क् पश्चाद्वेतीह पद्वेगणनित्यत्वात् द्भुक् भवो भोवीत् भवो भा
त् भवो भूतां भवो भवुः भवो भविष्यत् इति सिचो लुक् यङ्लुगं
ताः सुपआत्मनक्यच् इषिकर्मणः एषितरात्मसेवं यिनः सु
वेतादि छायाम पर्यैक्यच्वा सुपो धातुप्रातिपदिकयोः एताः स्वय
मस्य सुपो लुक् क्यचि च अवर्णस्येई आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्री

ल कौ ५८

यति नःक्ये क्यचि क्यङि च नान्तमेव पदं नान्यत् नलोपः राजीयति

नान्तमेवेति किं वाच्यति हलि च गीर्यति पूर्यति धातोरित्येव नेह

दिवमिच्छति दिव्यति क्यस्य विभाषा हलः परयोः क्यच्क्यङोर्लोपो

वार्धधातुके अदः परस्य अतो लोपः तस्य स्थानिवद्भावाल्लघू

पधगुणो न समिधिता समिध्यिता काम्यच्च उक्तविषये काम्यच्

पुत्रमात्मन इच्छति पुत्रकाम्यति पुत्रकाम्यिता उपमानादा

चारे उपमानात्कर्मणः सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यच् पुत्रमिवाचर

ति पुत्रीयति छात्रं विस्मयति द्विजम सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्वि

ब्वावक्तव्यः अश्वोऽश्वइवाचरति अश्वति खइवाचरति।

खति तस्याः प्रत्ययनाम्निकस्यात्क्विपि अश्वः कृतिति प्रवर्तमानिकः

नस्यापदस्यान्तदीर्घः कौ अश्वादेःक्विति उदमेवाचरति उदामति

राजेवाचरति राजानति पंथाइवाचरति पथीनति कष्टायक्रमणे

चतुर्थ्यन्तात्कष्टशब्दात्क्रमणेर्थे क्यङ् कष्टाय क्रमते कष्टायते।

पापं कर्तुं उत्सहते इत्यर्थः शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे।

एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् शब्दं करोति शब्दायते ना।

त्व.उ.
९८

97

त्वरोतित्तत्सादवस्थे इतिणिच् णाविष्ठवन्नाणिप्रातिपदिकस्य इष्ठेयथाप्रातिपदिकस्य

पुंवद्भावरभावटिलोपविण्मत्वप् लोपयणादिलोपप्रस्थस्फाद्यादेशाः

हे

त्रात्स्तम्भापहः कृत्स्नलोपः यर्त्कस्तोत्याचष्टेवास्तययति इतिनामधातुप्र

क्रिया कंड्वादिभ्यो यक् यगो याद्भ्यो नित्यं यक् स्यात् स्वार्थे कंडूञ्

गात्रविघर्षणे कंडूयति कंडूयते इत्यादि कर्तरि कर्मव्यतिहारे

न्यस्य

क्रियाविनिमये धातोः कर्तर्यात्मनेपदं व्यतिलुनीते अन्योन्यस्य लवनं

करोतीत्यर्थः नगतिहिंसार्थेभ्यः व्यतिगच्छन्ति व्यतिघ्नन्ति नेर्विशः

निविशते परिव्यवेभ्यः क्रियः परिक्रीणीते अवक्रीणीते विपराभ्यां जेः

९०

जयतेर्गिविजेर्हेतोः

विजयते पराजयते समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते अवतिष्ठते प्रा
पह्नवे ज्ञः शतमपजानीते अपलपतीत्यर्थः अकर्मकाच्च सर्पि
षो जानीते सर्पिषोपायेन प्रवर्तत इत्यर्थः उदश्चरः सकर्मका
यज्ञमुच्चरते उल्लंघ्य गच्छतीत्यर्थः समस्तृतीयायुक्तात् रथे
न संचरते दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे संपूर्वाद्दाणस्तृतीयायुतेन फलाद्
के स्यात् तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे अशिष्टव्यवहारे दाणः प्रयोगे चतुर्थ्य
र्थे तृतीया दास्या संयच्छते कामी पूर्ववत्सनः सनः पूर्वो यो धातुस्त
तस्मात्सन्नन्तादात्मनेपदं स्यात् पदिधिपवते हंलंताच्च इकः [illegible]

ल·उ·
९०८

९८

श्रीपाङ्लः परोक्षलापिः सूक्तित् निविविदन्ते गंधनावक्षेपणसेव
नसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः आत्मनेपदम्
गंधनं हिंसा उत्कुरुते सूचयतीत्यर्थः अवक्षेपणं भर्त्सनं श्येनो वर्ति
कामुदाकुरुते भर्त्सयतीत्यर्थः हरिमुपकुरुते सेवत इत्यर्थः पर
दारान् प्रकुरुते तेषु सहसा प्रवर्तते एधोदकस्योपस्कुरुते गुणमाधत्ते कथाः
प्रकुरुते प्रकथयतीत्यर्थः यानं प्रकुरुते धर्मार्थं विनियुंक्ते एषु किं
एवं करोति भुजोऽनवने ओदनं भुंक्ते अनवने किं महीं भुनक्ति पूर्व्या
त्मनेपदस्य क्रिया अनुपराभ्यां कृञः कर्तृगे च फले गंधनादौ

पालने से भिन्न जो अर्थ है तिस्मिं जो भुज धातु है तिस से आत्मनेपद आवनहिं =

राम
९०८

अयंनीलकंठःबालकस्य नकटंकरोतिनिनक्कृतौ नकटाकर्नोति ॥ एनोबालकहेसाउवाला॥ वासुदेवोपंडितोभव निः इतिसप्रायोनः

अयंबालकः अनुकरोतिनक्कले करोति

नकलकरताहै ॥ दूरकरताहै

चपरस्मैपदंस्यात् अनु करोति पराकरो अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः क्षिपप्रेरणे स्वरितेत् अभिक्षिपति प्राहहः प्रवहति परेमृषः परिमृषति व्याङ्परिभ्योरमः रमक्रीडायाम् विरमति उपाच्च उपरमति उपरमयतीत्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थोयं इतिपदव्यवस्था भावकर्मणोः तस्मात्मनेपदं सार्वधातुकेयक् भावकर्मवाचि नियातोर्यक् सार्वधातुके भावः क्रिया साच भावार्थलकारेण न्यघतेयुष्मदस्मद्भ्यांसमानाधिकरण्याभावात्प्रथमः तिङ्वाच्य क्रियायाअद्रव्यरूपत्वेनद्वित्वाद्यप्रतीतेनेद्विवचनादि किंत्वेक

स. ३.
९.९.
99

वचनमेवोत्सर्गतस्त्वयामया अन्वोभ्यमनूयते वयमेव स्म सिचसी
युट् नामिशुभावकर्मणोरुपदेशेऽन्यन ग्रह दृशां वा चिण्वदिट् च
उपदेशे योऽच् हनदृ नानां हनादीनां च चिण्वदिट् वा ग कार्यं वा स्यात्स्यादि
षु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः स्यादीनां मिडागमश्च यचि चिण्वद्भावप
क्षे यमिट् चिण्वद्भावाद्वृद्धि भाविता भविता भाविष्यते विष्यते भा
यतां अनुभूयत भावेन भाविषीष्ट भविषीष्ट चिण्वद्भावकर्मणोः
ञे चिण्भावकर्मवाचिनि ते परे अभावि अभाविष्यत अक
र्मकोऽप्युपसर्गवशात्सकर्मकः अनुभूयते आनंदश्चे

राम
९९

वेराणत्वयामयाच अनुभूयेते अनुभूयन्ते त्वमनुभूयसे अहमनुभू
ये अनु अनुभावि अनुभाविषातां अनुभाविषातां णिलोपः
भाव्यते भावयांचक्रे भावयांबभूवे भावयामासे भाविता वि
ण्वद्इटः आभीयत्वमासिद्धत्वात् णिलोपः भाविता भाविष्य
ते भावयिष्यते भाव्यतां अभाव्यत भाव्येत भाविषीष्ट भावयि
षीष्ट अभावि अभाविषातां अभावयिषातां बुभूष्यते बुभूषां
चक्रे बुभूषिता बुभूषिष्यते बुभूष्यते बोभूयते अहन्तार्वा
धातुकयोर्दीर्घः लूयते विलू लाविता लोता लाविष्यते लाविष्यते

ल. ३/
१.

100

श्रुत्वापि श्रुत्वाविषाबालं श्रुहोयान्तं श्रगानो रुआतोतीनिरवण ः।
श्रयीते ग्रारे श्राहिताश्रुती स्म स्मरणे स्मयीते स स्मरे उपदेशा
प्रहणो व्हिरावदि स्मावितासा नी नलोप: समस्पते अधिनस्ला
नेशुते संपसा सुणारपते ननोर्नेर्यकि ग्रादेनादेपोवा नाय
ते नस्यते नपोन्नुतावेन नपश्चाश्चिएनश्चान्कर्मकनेयः
तान्नुतावेन ग्रननुनपापेन कमास्पे मीत्वे दीयतेपी
यते दद ग्रानीयकर विएनहुनो: ग्रादेनानापुमागामश्चिणि
नितनिकुतिव दायिना दामा दायिपोद दासीद ग्रदायि।

राम
१००

॥ ॥ ॥ २। सिद्धांतकौमुदीम् ॥ २॥ इति श्रीवरदराजकृ

॥ ऽऽ ऽऽ ऽऽऽ तल्लघुसिद्धांतकौमुदीसंपूर्णा ॥ शुभमस्

= = = = [illegible] मूर्यालसर्वज्ञ ॥

ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽऽऽ।

हस्त्यसिकालंकालंकालंकालंघ्रमेशाक्तिः

नागविशेषेश्रीविशेषे[illegible]षेजनेलीने १

लंपेदवशामः कृतोतुकाममनसोरयि

समोवाहिततनयोमासस्यपचेयद्रुणः १

अगुरुणांगुरुणांनिरदारुणांमहापघलिनागरुतांजननमोघ

अगुरुणांगुरुणांनरुदारुणांविफलिनागरुतांजनमोहनात् २

मल्लंघनीयवचनंविदित्वाकृपावतांश्रीनृपपंडितानाम्

एषोविनोबालकवासुदेवोभवत्सकाशंभवभीतिशान्त्यै १

अनेनसाकंपठनेयोन्येकुर्वंतिबालाह्ववरिनभवद्भिः

कार्यंसमाप्तेसतिप्रेषणीयोदयालुभिर्बालकवासुदेवः २

ॐनमः शिवे[illegible]

ॐन

इक्कम्ड्रीग ह डेलिती दूयीकी निज्जी चीयीम्ड्री॰ चौथीम्ड्री॰ पंजवीम्ड्री॰ छेवींम्ड्री ग ह डेनिज्जी सत्तवीम्ड्री सम्ड्रे पार विज्जी।

उस्दानाह भड्रांल्लणी वांगु रघाल दीयाणियें वांगु रुढाल दी =